

DEN SVENSKA BERUSNINGSPOLITIKEN

JOHAN EDMAN
HELENA BERGMAN
LENA ERIKSSON
KATARINA WINTER

den svenska
berussningspolitiken

HUNDRA ÅR AV KUNSKAP, OKUNSKAP OCH MOTKUNSKAP

boréa

Borea Bokförlag
www.borea.nu
info@borea.nu

Titel: *"Den svenska berusningspolitiken – Hundra år av kunskap, okunskap och motkunskap"*

Författare: Johan Edman, Helena Bergman, Lena Eriksson & Katarina Winter

Första upplagan, september 2024

© 2024 Författarna & Boréa AB

Grafisk produktion, inlaga & omslag: Maria Svallfors

ISBN: 978-91-89140-97-4

Förord..... 9

1: Det svenska rusmedelsproblemet..... 13

Berusning — ett tidsbundet samhällsproblem 17

Historiska perspektiv på kunskap 25

Kunskapsproblemet 27

**2: Alkoholforskning mellan
vetenskap och politik 35**

Vetenskap i politikens närhet 38

Alkoholforskningen och Statens medicinska
forskningsråd 44

Ett politiskt forskningsinitiativ 47

Svensk alkoholforskning och omvärlden 51

Kunskap på gränsen 55

3: Okunskap som narkotikapolitisk strategi 57

Skadereduktion i en lokal kontext 61

Sprututbyte i den nationella politiken 75

Tillbaka till Stockholm 85

Att inte vilja veta 95

4: Alkoholpolitisk motkunskap 101

Den politiska alkoholfrågan 103
Den folkliga alkoholfrågan 117
Den samhällseliga alkoholfrågan 130
Den postpolitiska alkoholfrågan 138
Ett ifrågasatt politikområde 147

5: Den politiska kunskapen 151

Kunskap och politik 152
Att etablera kunskap 156
Berusande kunskap 163

Slutnoter 165

Källor & referenser 205

Förkortningar & förklaringar 229

Förord

SVENSKARNAS HANTERING OCH ANVÄNDNING av rusmedel har länge varit föremål för reglering, beskattning och försök att motverka eller förbjuda. I utformningen av alkohol- och narkotikapolitiken har kunskap om vad som produceras, konsumeras, säljs och importeras, samt gränsen mellan bruk och missbruk, varit central. Effekterna av olika regleringar, förbud och vårdinsatser har också spelat en avgörande roll i dessa processer. Kunskap om rusmedel och berusning visar sig vara en avgörande resurs för den som vill påverka området, där påståenden om hur saker *är* ofta leder till förslag om hur de *borde vara* och hur de *skulle kunna bli*. Strider inom alkohol- och narkotikapolitiken förs därför ofta utifrån dessa olika kunskapsanspråk.

Berusningsfältets kombattanter vet ofta olika saker, till exempel att missbruk av rusmedel bäst bekämpas genom långtgående förbud. Enligt den svenska narkotikalagstiftningen är inte bara import, tillverkning, försäljning och innehav förbjudet, utan även själva konsumtionen.

Sedan 1988 är det till och med straffbart att ha narkotika i blodet — en ovanligt repressiv bestämmelse som har motiverats med dess preventivt avskräckande effekt. Mot detta står kunskapen att kriminalisering av eget bruk är kontraproduktivt, eftersom det har lett till att mindre narkotikabrott prioriteras på bekostnad av grövre brott. Om någon av dessa utsagor är sann, om båda kan vara sanna eller om de utesluter varandra är inte vårt fokus här. Vi konstaterar endast att hävdandet av kunskap är en avgörande resurs för att fatta beslut om strategier och mål för att hantera — och reglera — svenskarnas användning av berusningsmedel.

Kunskapens betydelse kan ibland vara så stor att den blir oönskad. I ett försök att lösa kunskapskonflikten kring konsumtionsförbudet har till exempel Folkhälsomyndigheten och Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) föreslagit att konsekvenserna av konsumtionsförbudet ska utredas. Detta kan tyckas vara ett välkommet initiativ, men både den tidigare socialministern Lena Hallengren (s) och den nuvarande, Jakob Forssmed (kd), har avvisat förslaget. ”Den här regeringen har inga planer på att avkriminalisera narkotika,” svarade Forssmed i januari 2023 när han i *SvT Agenda* fick frågan om varför man inte ville ha mer kunskap om kriminaliseringens konsekvenser. Kunskap och politik är tätt sammanflätade och det är en empirisk fråga vad som är orsak och verkan i olika beslut.

Denna bok fokuserar på den offentliga förståelsen av berusningsproblematiken, dess kunskapsunderlag, karaktären av denna kunskap samt de strider som uppstår kring dess legitimitet. Boken utgör vår slutrapport från projektet *Vetenskaplig stat eller statlig vetenskap? Välfärdsforskningens och välfärdspolitikens kunskapsformer 1911–2015*. Projektet har bedrivits under flera år inom ramen för forsknings-

programmet *Samhällets långsiktiga kunskapsförsörjning*, som finansierats av Riksbankens Jubileumsfond, Formas, Forte och Vetenskapsrådet. Vi riktar ett stort tack till våra finansiärer och ett särskilt tack till forskningsprogrammets koordinator Fredrik Persson-Lahusen, som med fast hand och gott humör har lyckats föra detta något spretiga men oerhört inspirerande forskningsprogram i hamn.

Den här boken har producerats med stöd från Riksbankens Jubileumsfond. För mer information om programmet, projekten och publikationer, besök RJ:s hemsida: https://www.rj.se/Forskning_finansiering/Om-rjs-stodformer/samhällets-kunskapsforsorjning/.

DEN HÄR BOKEN ÄR ETT GEMENSAMT ARBETE där alla författarna har bidragit till samtliga kapitel. Katarina Winter, Johan Edman och Helena Bergman har dock varit huvudansvariga för introduktionskapitlet, Helena Bergman för kapitel 2 om svensk alkoholforskning och dess relation till alkoholpolitiken, Lena Eriksson för kapitel 3 om skadereduktionens ställning inom svensk narkotikapolitik, Johan Edman och Katarina Winter för kapitel 4, där vi i fyra fallstudier undersöker alkoholfrågans kunskapsbas under ett århundrade. Katarina Winter och Lena Eriksson har varit huvudansvariga för det avslutande kapitlet.

FÖRFATTARPPRESENTATIONER

Johan Edman. Docent i historia och professor i kriminologi vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Han har i sin

forskning fokuserat på social- och missbruksvårdens historia samt den historiska utvecklingen av svensk berusningspolitik. För närvarande undersöker han den svenska kriminalpolitikens kunskapsbruk från mitten av 1800-talet fram till idag.

Helena Bergman. Docent i historia och lektor vid Institutionen för historia och samtidsstudier på Södertörns högskola. Hennes vetenskapliga verksamhet behandlar modernhistoriska processer i gränslandet mellan områdena välfärdsstat, social- och familjepolitik samt professioner, kunskap och kunskapsproduktion.

Lena Eriksson. Doktor i historia och verksam vid Institutionen för folkhälsovetenskap, Stockholms universitet. Hennes forskning handlar om människor som bryter mot normen för hur en god medborgare ska vara. För närvarande forskar hon om det svenska förhållnings-sättet till skadereduktion.

Katarina Winter. Doktor i sociologi och lektor vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Hennes forskning kretsar kring expert- och allmänhetrelationer i kunskapsproduktion. Hon undersöker bland annat det vardagligas betydelse för etablerande av kunskap och teknologier i projekt som rör digitala trygghetsteknologier såväl som risker med injektionsbruk.

Det svenska rusmedelsproblemet

I DEN HÄR BOKEN undersöks kunskaper om ett uppfattat problem, dess orsaker och möjliga lösningar. Vi har valt att kalla detta problem för *rusmedelsproblemet*, eftersom det är en term som kan relateras till både alkohol och narkotika. Som vår bok kommer att visa är det möjligt att problematisera rusmedelshantering på en mängd olika sätt. Ett centralt problem är berusningen, varför vi under nästa rubrik diskuterar *berusningsproblemet* som en särskild underkategori till rusmedelsproblemet.

Rusmedelsproblem är, liksom andra problem, socialt konstruerade och historiskt föränderliga. Faktiska fenomen relaterade till rusmedelskonsumtion — som exempelvis trafikolyckor, våldsbrott eller leverskador — är naturligtvis inte påhittade. Däremot varierar föreställningarna om deras karaktär, orsaker och hantering över tid och rum och är således socialt konstruerade i enlighet med sin tid

och kontext. Som sociala problem är de därför, med sociologen James Henslins fyndiga formulering, resultatet av ”den oro som ett betydande antal människor (eller ett antal betydande människor) känner inför företeelsen”.¹ Här spelar kunskapen om problemet en avgörande roll för dess konstruktion. Den svenska narkotikapolitiken vilar exempelvis på ett antal centrala kunskapsanspråk som sammantaget strukturerar politiken. En annan narkotikapolitik hade förutsatt annan kunskap, vilket blir tydligt när man synar den politik som aldrig blev av.

Om exempelvis de folkpartistiska riksdagsledamöterna Eskil Tistad och Ingrid Segerstedt Wiberg hade fått som de ville hade den svenska narkotikapolitiken sett helt annorlunda ut. När de den 1 februari 1968 lämnade in sin motion om den narkotikastrafflag som en dryg månad senare skulle komma att antas, gjorde de en radikal tolkning av narkotikaproblemet som gick helt på tvärs med riksdagsmajoritetens. Även om de med en nickning åt den narkotikapolitiska konvensansen alltsedan 1960-talet inledde med att beskriva narkotikamissbruk som ”ett av dagens mest allvarliga problem”, såg de svårigheter med att ”likställa preparat av helt olika farlighetsgrad”.² Inte bara kunde det bidra till att respekten för den verkligt farliga tyngre narkotikan urholkades, det kunde också leda till ett tyngre missbruk. Med den så kallade *gateway*-teorin ställd på huvudet menade folkpartisterna nämligen att cannabisbruk inte med automatik ledde till bruk av tyngre narkotika, utan att det just var kriminaliseringen av cannabis som gjorde att brukarna var tvungna att söka sig till illegala narkotikaförsäljare, vilka också kunde tillhandahålla tyngre narkotika: ”Cannabispreparatens skadeverkningar kan således till en del vara en följd av kriminaliseringen och bör alltså i denna del inte åberopas som motiv för en kriminalisering.”³

Så liberala kunde folkpartister vara ett par årtionden innan Bengt Westerberg gick till val på att kriminalisera själva bruket av narkotika, den sista byggstenen i den tydligt repressiva svenska narkotikapolitiken. Tistad och Segerstedt Wiberg trodde sig veta något som övriga riksdagen inte visste. Deras initiativ var ett ambitiöst men fåfängt försök att vända riktningen på 1968 års narkotikapolitik. Det var dock en verklighetsbeskrivning och ett kunskapsanspråk som riksdagsmajoriteten inte höll med om. Här fanns i stället en övertygelse både om narkotikans fördärlighet och den fatala upptrappning av missbruket som följde på bruk av lättare narkotika, något som borde bemötas med kriminalisering och repressiva åtgärder.⁴

Oavsett vem som visste rätt är den svenska alkohol- och narkotikapolitiken avhängig en uppslutning kring viss kunskap som därmed utesluter annan kunskap. Att bruk av lättare narkotika leder till bruk av tyngre narkotika är en sådan sanning; att kriminalisering av lättare narkotika leder till bruk av tyngre narkotika är det inte.⁵ Det är bland annat denna kunskap — om problemets karaktär och konsekvenser, orsakssambanden och lösningarnas effekt — som vi undersöker i denna bok.

I detta inledande kapitel presenteras en översiktlig historik över den samhällseliga hanteringen av det svenska berusningsproblemet samt våra kunskapsteoretiska utgångspunkter. En syntetiserande och teoretiserande analys avslutar boken. Kapitel 2–4 är i tur och ordning undersökningar av hur kunskap, okunskap och motkunskap har präglat fältet. Boken kan läsas på (minst) två sätt. Den läsare som snabbt vill komma in i rusmedlens underbara värld läser den förslagsvis i den ordning som den är skriven då detta förhållandevis korta inledningskapitel snart övergår i empiriska undersökningar av

berusningsproblemet och dess kunskapsbruk. Den läsare som är särskilt intresserad av kunskapens teoretiska aspekter läser förslagsvis det sista kapitlet direkt efter detta, för att därefter ta sig an de empiriska undersökningarna. I detta kapitel beskrivs några teoretiska verktyg som kan bidra till en förståelse för de kunskapsprocesser som tar plats i de empiriska undersökningarna, men för att inte göra boken alltför framtung och svärgenomtränglig valde vi att placera dessa diskussioner sist.

Kapitel 2 granskar beröringspunkter och spänningar mellan forskning och politik inom berusningsområdet. Kapitlet ställer frågor om hur samhällelig och vetenskaplig legitimitet skapas och om forskningens roll för att komma tillrätta med ett problem som traditionellt har betraktats som en moralisk fråga. Mer precist belyser kapitlet hur svensk alkoholforskning under fältets etableringsfas växte fram i växelverkan mellan inomvetenskapliga ambitioner att skapa bättre förutsättningar för alkoholforskning och politiska ansträngningar att finna lösningar på det samhällliga berusningsproblemet genom vetenskapliga satsningar.

Kapitel 3 beskriver målkonflikten mellan en repressiv narkotikapolitik som riktar sig mot få narkotikakonsumenter och ett inkluderande folkhälsoperspektiv som syftar till att minska narkotikarelaterade skador. Här illustreras hur hävdande respektive ifrågasättande av vetenskaplig evidens har spelat en central roll i de politiska striderna om skadereduktionens position inom den svenska narkotikapolitiken. Men också hur ett strategiskt hävdande av okunskap och/eller otillräcklig kunskap kan förhala och till viss del omintetgöra meningsmotståndarnas målsättningar.

Kapitel 4 undersöker alkoholfrågan via fyra delstudier som spänner

över olika kontexter och kronologiska nedslag, från den kunskapsbaserade argumentationen mot ett rusdrycksförbud i början av 1900-talet till tankesmedjan Timbros kunskapsarbete för att åstadkomma ytterligare alkoholliberaliseringar från tidigt 2010-tal och framåt. Inom varje delstudie undersöks dominerande kunskapsanspråk, utmanande motkunskap och motkunskapens diskursiva förankring. Syftet är här att visa på vilka etablerade kunskapspositioneringar som öppnar upp för kritik och på vilket sätt, vilka nya kunskaper som etableras och möter motstånd, samt hur denna kunskap förankrar sig i mer övergripande samhälleliga frågor.

Berusning — ett tidsbundet samhällsproblem

Det svenska rusmedelsproblemet beskrivs ofta som tudelat: ett alkohol- och ett narkotikaproblem. Uppdelningen säger rätt lite om de respektive substansernas unika bidrag till problemformuleringen; den är mer ett kulturellt, juridiskt och administrativt utfall. Alkoholproblemet har varit ett omvittnat problem att lösa redan innan vår tideräkning. Minns till exempel den vinodlande gubben Noa, humoristiskt omsjungen av Bellman på 1700-talet, som enligt de bibliska vittnesmålen var utskämd inför Gud när han låg packad och naken i sitt tält. För det fick Kanaan plikta genom att bli Sems och Jafets slav, något som antyder ett mycket allvarligt problem eller ett oproportionerligt hårt straff.⁶

Rusmedelsproblemet är stort, anrikt och kulturellt vittomfattande och försöken att lösa problemet uppvisar en anmärkningsvärd bredd. Lösningarna har också sett olika ut beroende på vad som har uppfattats

som problemets kärna. I Sverige var det innan 1800-talet främst ett statsfinansiellt problem, något som alltsedan Gustav Vasas tid återspeglades i lagar och påbud som syftade till att värna folkhushållet eller stärka statskassan (se vidare kapitel 4).⁷ Någon utbredd ambition att stävja drickande på grund av problem relaterade till berusningen märks inte innan 1800-talet. Detta förändrades med 1855 års alkoholpolitiska reform (även om delar av problembeskrivningen kan spåras till 1841 års förordning emot fylleri och dryckenskap, i vissa stycken till med till 1733 års förordning mot svalg och dryckenskap).⁸ Nu smalnade rusmedelsproblemet av och blev ett berusningsproblem. Inte för att exempelvis statsfinansiella hänsyn inte längre kom att präglå frågan, de gör de för övrigt fortfarande, utan för att detta inte längre var rusmedelskonsumtionens primära inramning i offentligheten.

Det nya med 1800-talets berusningsproblem var kombinationen av moralisk och religiöst betonad fördömmelse och en dynamisk problembeskrivning som hela tiden var i rörelse — mellan moral och medicin, mellan individ och kollektiv, och därtill förankrat i en strid ström samhälleliga angelägenheter som endast fantasin har satt gränser för. Alltsedan mitten av 1800-talet har rusmedelskonsumtionen, vid sidan av att vara ett individuellt problem med eller utan medicinska konnotationer, på så sätt hela tiden behållit sin aktualitet genom att också vara ett slags ställföreträdande problem.⁹ Det har kopplats till individens och samhällets pekuniära eller andliga fattigdom (som orsak eller verkan), till industrialiseringen, moderniseringen och urbaniseringen, rashygienen eller folkhälsan, till emigrationen, prostitutionen, den militära försvarsförmågan och bilismen, till medborgarskap och jämställdhet, klassamhället eller skattetrycket, till manligt våld inom och utom familjen, till ungdomens hascheskapism och kvinnors

Bag-in-Box-tröst, till både politisk revolt och politisk likgiltighet.¹⁰

Det är faktiskt svårt att tänka sig en fråga med större projektyta. Allt har den kunnat svälja, bero på och orsaka. Så var det också för drygt 100 år sedan då den svenska alkoholpolitiken fick fastare konturer och vår berättelse börjar. Problemets potentiella bredd har ställt krav på kunskapsproduktionen om problemet, vilket kan illustreras av att den första offentliga utredningen av alkoholproblemet, 1911 års nykterhetskommitté, publicerade hela 18 betänkanden under åren 1913–1921. Ändå räckte inte all denna samlade kunskap för att fatta ett politiskt beslut om hur man skulle lösa alkoholproblemet. I enlighet med några av betänkandenas titlar kunde man veta aldrig så mycket om ”främmande staters lagstiftning angående handeln med rusdrycker”, ”tillhandahållande av skattefri sprit” eller ”försäljning av s.k. bluddervin i Stockholm”.¹¹ Ändå var detta långt ifrån tillräckligt för att fatta ett beslut om alkoholens framtid, särskilt då en vid tiden politiskt realistisk lösning var något så radikalt som att förbjuda alkoholen. Detta ledde till landets första folkomröstning 1922 och här anmälde sig behovet av helt annan kunskap: om den rimliga gränsdragningen mellan stat och individ, om den unga demokratins karaktär och befogenheter och annat som vi utvecklar i kapitel 4.

Förbudsvännerna förlorade folkomröstningen och det alkohol-liberala alternativet vann. Idag framstår dock inte detta resultat som särskilt alkoholliberal eftersom den motbok som introducerades under 1910-talet innebar en rejäl begränsning av medborgarnas alkoholkonsumtion. Samtidigt säger detta något om frågans historiska föränderlighet och hela vår konceptualisering av rusmedelskonsumtionen. De glesa utspel som hörs idag om en tydligt reglerad försäljning av lätt narkotika uppfattas definitivt som drogliberala i den offentliga

debatten, just därför att alternativet är ett totalförbud och inte en oreglerad legal försäljning.

Vad som är en liberal eller restriktiv rusmedelspolitik är helt enkelt föränderligt. Efter några årtionden med motboken tilltog också en kritik mot ett försäljningssystem som i flera läger inte alls betraktades som särskilt alkoholliberal. Alkoholkonsumtionen var inte ofarligare när motboken avskaffades i mitten av 1950-talet än när den infördes i slutet av 1910-talet. De utredningar som föregick avskaffandet av motboken fokuserade därför mer på restriktionssystemets effektivitet. I kommitténs interna diskussioner stod emellertid en helt annan kunskap i fokus, nämligen svårigheterna med att få folket att acceptera medborgerliga inskränkningar i en demokratiskt vitaliserad efterkrigstid (se vidare kapitel 4).

Efterkrigstidens inramning av berusningsproblemet är fortsatt mångfacetterad. Till övriga problemkonstruktioner lades nu en ny gammal medicinsk förståelse av ett problem som möjligen berodde på någon fysiologisk eller psykologisk disposition och/eller kunde avhjälpas med medicinska metoder. Berusningsproblemet kunskapsbas breddades rejält med den medicinska forskning som sökte orsaker till och lösningar på problemet men med detta följde också en strid om perspektivval när moraliserande fostran ställdes mot skuldbefriande sjukdomsbeskrivning.¹² Så här i efterhand kan denna strid kanske framstå som både futil och kunskapshistoriskt upplysande, eftersom anekdotisk erfarenhet ställdes mot teoretisk övertygelse utan några påvisbara resultat. Det är exempelvis en händelse som ser ut som en tanke att alkoholistvårdsutredningen, utifrån ett visst önsketänkande, föreslog att alkoholproblemet bland annat skulle kunna lösas med medicinska metoder just det år, 1948, då alkoholmedicinen Antabus

lanserades.¹³ Men med noggrannare koll på kalendern ser man att förslaget presenterades några månader innan Antabus introducerades. Antabus blev för övrigt aldrig den mirakelmedicin man hade hoppats på och snart var den medicinska lösningen lika mycket hopp och tro som den sociala fostransmodellen.¹⁴ Vissa aspekter av efterkrigstidens medicinska alkoholforskning i Sverige undersöks i kapitel 2.

1950-talet framstår som ett kunskapshistoriskt formativt moment, där Sverige hade kunnat ta en annan väg i sin förståelse av berusningsproblemet men där man istället, i avsikt att undvika konkreta medicinska resultat, valde bort det. Här syns kanske den första antydning till en kunskapsklyfta mellan Sverige och många andra västerländska länder i förståelsen av berusningsproblemet. På detta följde 1960-talets perspektivskifte. Fortfarande präglades både alkoholpolitiken och missbruksvården av en individualsocial syn, medan den medicinska modellen var sargad samtidigt som den tydliggjorde behovet av ett mer artikulärt orsakssökande. Vid den här tiden vidgades också berusningsfrågan då narkotikakonsumtionen nu uppmärksammades som ett akut problem att lösa.

Som redan nämnts ansåg ett par riksdagsledamöter att lättare narkotika inte skulle kriminaliseras överhuvudtaget och en radikal lösning på det tyngre missbruket var ett försök att helt enkelt ge brukarna den narkotika de ville ha (se vidare kapitel 3). Legalförskrivningsprojektet var ett djärvt och annorlunda sätt att hantera konsekvenserna av att narkotikakonsumenterna sjukdomsförklarades, en problembeskrivning som även präglade valet att tvångsvårda dem inom psykiatrin. Men problemet var nytt och kunskap som kunde legitimera problembeskrivningen söktes över ett brett fält, inte bara inom medicinen, något som också syns i Narkomanvårdskommitténs stora forsknings-

bilaga från 1969.¹⁵ Här utvecklades bland annat ett symtomteoretiskt perspektiv som sökte orsakerna till berusningsviljan i individernas eländiga levnadsvillkor, som ytterst bottnade i ett orättfärdigt och dysfunktionellt samhälle. Detta perspektiv pockade på helt andra kunskaper, vilket också Nykterhetsvårdsundersökningen bistod med i ett par betänkanden publicerade 1967 där man via 542 tabeller, 57 diagram och tre kartor lyckades fastslå ett sådant orsakssamband (se vidare kapitel 4).¹⁶

1970-talet är ett slags kunskapsmässigt interregnum då inga avgörande kunskapsanspråk läggs till grund för någon tydlig reform inom berusningsfältet. Med narkotikan som en etablerad del av berusningsproblemet syns också hur detta vilar på radikalt skilda och till och med motstridiga kunskapsanspråk. Samtidigt som den narkotikapolitiska repressionen ökade — med fler kriminaliserade handlingar, ökade polisiära befogenheter och längre straff — låg sjukdomsbeskrivningen fast och motiverade en tvångsvård inom psykiatri.¹⁷ Men den som hellre drack brännvin än rökte hasch var inte sjuk och kunde därför vårdas enligt en social fostransmodell som sett ungefär likadan ut sedan tidigt 1900-tal.

Den nya tvångsvårdslagen, Lag om vård av missbrukare (LVM) som trädde i kraft 1982, utgick dock för första gången från en viss samsyn på berusning oavsett preparat. Både alkohol- och narkotikamissbruk var nu sociala problem även om den repressiva narkotikapolitiken sände ut helt andra signaler än den restriktiva alkoholpolitiken. Den sociala inramningen bidrog kanske också till svårigheterna att utifrån ny kunskap lansera medikaliserade lösningar på det aidsproblem som blev en del av narkotikaproblemet under 1980-talet. I kapitel 3 skriver vi bland annat om hur Stockholms kommunfullmäktige därför

vägrade att införa sprututbyte trots att kunskapen om hur delade nålar spred viruset i gruppen och sedan vidare via prostitution till andra grupper var väl etablerad.

Om vi under 1980-talet i någon mån såg en berusningspolitisk harmonisering, med alkohol- och narkotikakonsumtionen begripliggjorda i en social kontext, ser vi från och med 1990-talet en tilltagande berusningspolitisk dissonans i hanteringen av de olika problemen.¹⁸ Sedan dess har alkoholpolitiken kontinuerligt liberaliserats. Fyra av fem alkoholmonopol har avskaffats, fri införsel för privat bruk har tillkommit, lördagsöppet på Systembolaget och alkoholreklam har återinförts och under åren 1992–2017 mer än fördubblades antalet stadigvarande serveringstillstånd. Samtidigt har narkotikapolitiken skärpts då inte endast innehav utan även bruk av narkotika har kriminaliserats, ett brott som sedan 1993 även har fängelse i straffskalan. Den tidiga narkotikalagstiftningen hade betonat skillnaden mellan narkotikans offer och profitörer, men i och med 1993 års straffskärpning blev alla kriminella. Sedan dess har fler straffskärpningar tillkommit, nu senast som en konsekvens av regeringens proposition från januari 2023 om skärpta straff för brott i kriminella nätverk.¹⁹ En av de lagändringar som följde på denna är kriminaliseringen av *försök* att begå narkotikabrott.²⁰

Under 2000-talet har berusningsfrågan varit fortsatt kunskapsmässigt splittrad. Lagstiftning och flera åtgärdsprogram utgår från en social problembeskrivning samtidigt som en stor del av den forskning som bedrivs på området utgår från medikaliserande diagnosmanualer och beskrivningar av substansmissbruk som beroendesjukdomar. Skarpa förslag om att fullt ut sjukdomsförklara missbrukarna har lagts av två större utredningar, Missbruksutredningen (2011) och

Samsjuklighetsutredningen (2021). Argumentationen för en sådan reform har dock varit bräcklig, vilat på tunt kunskapsunderlag och främst motiverats av ett behov av en administrativ reform då det delade huvudmannskapet för missbruksvården ses som ett problem. Viss medikalisering av berusningsproblemet kan också ses i de senkomna reformer för skadereduktion, exempelvis substitutionsbehandling och sprututbyte, som sakta har rullats ut under 2000-talet. Ökade krav på en evidensbaserad narkotikapolitik kan i någon mån förklara utvecklingen men som vi visar i kapitel 3 har motståndet mot att låta kunskap trumfa känslan varit stort i den politiska hanteringen av sprututbytesprogrammen, vilket även gäller den byråkratiska hanteringen av vårdinrättningar som HVB-hem.²¹

Forskning och evidens är starkt legitimerande krafter inom dagens berusningspolitik. Samtidigt är forskningen aldrig entydig och det förekommer en mängd exempel på ett selektivt forskningsbruk för politiska syften där den evidensbaserade politiken förbyts i något som liknar politikbaserad evidens. Precis som för ett drygt århundrade sedan gäller det att förankra sin argumentation i övergripande diskurser där det råder stor enighet. Om argument mot alkoholrestriktioner i början av 1900-talet exempelvis kunde utgå från den då unga demokratin, tar motsvarande argumentation idag avstamp i värnandet av folkhälsan.²² Den som vill äga berusningsfrågan måste därför argumentera med folkhälsoargument (se vidare kapitel 3 och 4). Den restriktiva alkoholpolitiken motiveras till exempel utifrån folkhälsovinster, men som vi visar kan även kampen för ytterligare alkoholliberaliseringar drivas med folkhälsoargument. Kampen om berusningsproblemet är helt enkelt även en kamp om kunskap.

Historiska perspektiv på kunskap

Den här boken förhåller sig till flera historievetenskapliga traditioner med fokus på kunskap, såsom vetenskapshistoria, kunskapshistoria och medicinhistoria. Även om det finns vissa skillnader mellan dessa forskningstraditioner, överlappar de också varandra. En tydlig likhet är förstås det gemensamma historiska perspektivet. Traditionen med historiska perspektiv på kunskap och vetenskap är lång. Det brukar framhållas i historiografiska översikter att fokus initialt låg på den mer akademiska vetenskapen och särskilt på framstegen inom natur-, teknik- och medicinvetenskap, medan samhällsvetenskapens och humaniorans historia fått en mer självklar plats först de senaste decennierna.²³ Idéhistorikerna Per Wisselgren och Anna Larsson förklarar detta bland annat utifrån den anglosaxiska dominansen på området, där det engelskspråkiga begreppet ”science” uteslutande handlar om natur- och medicinvetenskaperna — till skillnad från de tyska och skandinaviska vetenskapsbegreppen.²⁴

Även om perspektiven har varierat inom respektive fält, har den historiska forskningen om kunskap flyttat sitt fokus bort från vetenskaperna *i sig* och deras namnkunnigaste företrädare, mot ett samspel mellan vetenskap, kunskap och samhälle, och mot frågor om praktik och kommunikation — men förstås alltså ur ett historiskt perspektiv.²⁵ Denna utveckling, mot en kunskapssyn som också inkluderar det samhälle där kunskapen utvecklas, kommer till tydligt uttryck genom att begreppet ”kunskapshistoria” vunnit terräng det senaste årtiondet för att möta behovet av ett bredare kunskapsbegrepp.²⁶ Oavsett var man placerar in sig i det övergripande forskningsfältet och vilket begrepp som används, har sambandet mellan samhälle, politik och kunskapsutveckling blivit centralt för forskningsdiskussionerna

om kunskapens och vetenskapens historia.²⁷

Inom det medicinhistoriska fältet förknippar Roger Qvarsell denna förskjutning mot en bredare och mer kontextuell syn på kunskap med ett generellt intresse för välfärdssamhällets utveckling under 1900-talet. Han lyfter även fram dess relation till framväxten av en ”omfattande forskning om människan ur biologiska, medicinska, sociala och psykologiska synvinklar”.²⁸ Inom det vetenskapshistoriska fältet är det tydligt hur samhällseliga satsningar på vetenskap, kunskap och utbildning har förknippats med idéer om ekonomisk och samhällselig utveckling.²⁹ Därmed skär den historiska forskningen om kunskap och vetenskap även in i andra områden med relevans för den här boken, som välfärdsstatshistoria och forskning om socialpolitik, folkhälsa och förstas berusningspolitik.³⁰ Här delar vi historikern David Larsson Heidenblads grundsyn: att vårt ”primära intresseområde inte är kunskap och dess epistemiska villkor utan den större samhällsutveckling som olika former av kunskap är en viktig del av”.³¹

Även om en stor del av den vetenskaps- och kunskapshistoriska litteraturen har fokuserat på hur kunskap skapas, överförs och förändras mellan olika kontexter, är förstas den motsatta frågan om kunskapsbrist eller kunskap som *inte* sprids och förs vidare också viktig att uppmärksamma. Vetenskapshistorikerna Robert Proctor och Londa Schiebinger har i linje med detta pekat på behovet av studier av kulturellt framkallade okunskaper, eftersom okunnighet inte bara handlar om frånvaro av kunskap utan måste ses som resultatet av historiska processer och konflikter.³² Enligt Schiebinger formas både det vi vet och inte vet av ”specifika historier, lokala och globala prioriteringar, institutionella och disciplinära hierarkier, personlig och professionell närsynthet”.³³

Kunskapsproblemet

Dagligen hanterar vi, mer eller mindre medvetet, kunskap genom ett ständigt sorterande i exempelvis relevant eller irrelevant kunskap, subjektiv eller objektiv kunskap, vetenskaplig eller vardaglig kunskap. Att producera, kategorisera och använda kunskap är grundläggande mänskligt.³⁴ Men när vi vill undersöka frågor om hur kunskap uppstår, legitimeras och upprätthålls, hur den förändras och ersätts med ny kunskap och vad som faller utanför eller avfärdas, behöver vi röra oss bortom dessa generella och svepande antaganden om att kunskap finns överallt; vi behöver förstå våra undersökningar i tid och rum.

I den här boken studerar vi kunskapsprocesser i den offentliga hanteringen av berusningsfrågan i Sverige från tidigt 1900-tal fram till idag. Ännu en avgränsning gäller *vad* vi undersöker, i tid och rum. I boken fokuseras på hur *användningen* av kunskap leder fram till politiska praktiker, förslag och beslut. Vår ambition är att både detaljerat och övergripande synliggöra hur kunskap etableras och förs vidare, men också vad som förkastas eller förhandlas på vägen.

Relationer mellan kunskapsanvändning och politisk praktik är viktiga att studera om vi vill förstå den politiska organisation som i stort och smått styr över våra liv. Sveriges politiska system bygger på en stark relation till forskning och vetenskap, exempelvis i form av offentliga utredningar. Kommittéväsendet är flera hundra år gammalt och en tydlig illustration av relationen mellan politik och kunskap. Forskare inom en rad områden har också studerat denna relation både nationellt och internationellt.³⁵ Det svenska utredningssystemet skiljer sig dock från nästan alla andra länder, möjligen undantaget Finland, då regeringens kunskapsproduktion till större delen är förlagd utanför dess organisation.³⁶

Under 1900-talet har tids- och resurskrävande kommittéarbeten med ett brett forskningsunderlag utgjort en betydande del av svensk politik. De senaste 30 åren har dock utredningar kommit att röra sig mot enmansutredningar med fokus på effektivitet, färre inblandade arenor (ofta andra departement) och fler policyprofessionella som överbygger relationen mellan kunskap och politik.³⁷ Enligt sociologen Mats Benner finns det flera skäl till denna utveckling. Dels sker aktiviteter och kompromisser alltmer i realtid, vilket skyndar på processer. Dels har myndigheter byggt upp ”stall” av forskare och/eller experter som återkommande tilldelas utredningsuppdrag.³⁸

Det under 1990-talet bredare inträdet av *New Public Management* (NPM), det vill säga näringslivets metoder för offentlig sektors organisation, har också förskjutit myndigheters och politikens uppdrag från att ”formera politik och administration till att beakta effektivitet”.³⁹ Studier visar att NPM har fått oväntat starkt genomslag i Sverige, och det framhålls att detta kan få problematiska konsekvenser — exempelvis inom socialtjänstens praktiska arbete där manualstyrd handläggning har kommit att försvåra behandlingsbeslut.⁴⁰

Sedan tidigare vet vi att aktörer som inkluderas som experter i kunskapsprocesser har ett stort inflytande över vad som senare kan formuleras i utredningar och lagförslag. Förändringarna inom det svenska kommittéväsendet gällande hur många och vilka aktörer som inkluderas, påverkar naturligtvis också vilka kunskapsanspråk som kan formuleras. Vägen in i politiska processer har med andra ord krympt för den breda kunskapen samtidigt som specifika policyprofessionella med ett ökat fokus på effektivitet, tid och flexibilitet har tagit över.⁴¹

Kunskapsanvändning och gränsarbete

De empiriska undersökningarna inspireras av resonemang från fältet vetenskaps- och teknikstudier eller *Science and Technology Studies* (STS). STS är ett stort och tvärvetenskapligt forskningsfält som binds samman av frågor som rör kunskapens tillblivelse genom aktörers praktik. Kunskap kan genom STS förstås som olika socialt situerade processer i relation till aktörers handlingar såväl som tid, rum, position och perspektiv. Frågor om samspelet mellan samhälle och kunskap kan härledas till teoretiker som Thomas Kuhn, Ludwig Fleck och Karl Mannheim.⁴²

Även om den sistnämnda oftast är bortglömd i STS-sammanhang var sociologen Mannheim bland de första att formulera kunskap som relationell och bestående av kollektiva, komplexa och inte minst *olika* aktiviteter, perspektiv eller positioner i samhället.⁴³ Studier inom kunskapssociologi och STS har utvecklat diskussionen om hur kunskap bör förstås som relationell genom undersökningar och teoretiserande om hur kunskap är konstruerad, situerad, kollektiv och samproducerad.⁴⁴ Genomslaget för just STS kom med laboratoriestudier som visade hur kunskap produceras i social interaktion med andra aktörer.⁴⁵ Här gavs ett viktigt verktyg för att förstå och analysera makt och etablerandet av sanning. På dessa följde studier som fokuserade på kunskapens användning och spridning i samhället, där de aktörer som ingår i kunskapspraktiken breddas till både innehåll och form.

Här finns flera strömningar som på olika sätt problematiserar bilden av vetenskap som bestående av objektiva processer separerade från resten av samhället. Sociologen Carol Weiss var tidig med att

problematisera den instrumentella synen på relationen mellan kunskap och politik i beslutsprocesser som något medvetet, systematiskt och konkret. Snarare, menar Weiss, är det frågan om relativt oklara processer där kunskap liksom sipprar in.⁴⁶ Forskare i Weiss fotspår har också visat hur samma kunskap kan användas på olika sätt för legitimerande syften, samt att användandet inte så mycket handlar om själva innehållet som dess trovärdighet, vilket flera av våra undersökningar är goda exempel på.

STS- och policyforskare kontrasterar därmed mot perspektiv som behandlar kunskap som något som bör och/eller kan produceras separat från samhället. En tydlig sådan uppdelning återfinns exempelvis hos sociologen Niklas Luhmann, som med sin systemteori beskrev vetenskapen som ett av flera självskapande system där kommunikation sker internt.⁴⁷ Ett exempel där en uppdelning manifesteras men där kommunikation mellan arenor betonas är *bristmodellen*, som utgår från att vetenskapens uppgift är att upplysa en allmänhet präglad av kunskapsbrist. Andra modeller är den *linjära kunskapsmodellen* som bygger på att vetenskap säkrar bättre politiska beslut, och *konsensusmodellen* som bygger på statsvetaren Peter Haas argument om vikten av att forskare skapar vetenskaplig konsensus innan politiska processer tar vid.⁴⁸ Haas argument utgår från en förståelse av kunskap som just komplex och till och med relationell, men att vetenskap bör separeras från politik för att den vetenskapliga autonomi ska bevaras.

Även om dessa modeller kan vara både nödvändiga och användbara, konstruerar de kunskapsaktörer och kunskap som något som är antingen/eller; som kunskapsproducent eller mottagare, expertis eller politik. Sådana perspektiv reproducerar en svartvit och linjär relation där kunskap ses som något rent som kommer utifrån och

transformeras i mötet med samhället. När relationen mellan kunskap och politik studeras i ett linjärt kunskapsperspektiv, är det alltså utifrån förståelsen att det är den politiska användningen, tillämpningen eller själva mötet mellan politik och kunskap som antingen förvaltar eller förvränger ett kunskapsobjekt. Ett relationellt perspektiv betonar istället att kunskap och politik ingår i sociala praktiker som inte enkelt kan separeras i två olika delar. Här finns aktörer som har flera intressen och positioner, auktoritet som både relaterar till expertis och politik, samt inte minst en heterogenitet. Detta gör kunskap till en kollektiv aktivitet snarare än något som bara kan upptäckas och sedan tillämpas.⁴⁹

Andra forskare menar vidare att uppdelningen mellan å ena sidan linjära och å andra sidan relationella perspektiv på kunskap också tenderar att bli för svartvit. STS-forskarna Harry Collins och Robert Evans argumenterar visserligen för en uppdelning mellan kunskap och politik, men visar samtidigt på komplexiteten i denna uppdelning.⁵⁰ Här är inte ambitionen att utröna om svensk alkohol- och narkotikapolitik bör präglas av linjära eller relationella perspektiv och ideal gällande kunskap. Den ovan diskuterade spänningen i relationen mellan kunskap och politik ska snarare förstås som den bakgrund som vi inspireras av för att förstå användning av kunskap i relation till det svenska berusningsproblemet.

Det forskningsfält vi beskriver ovan fokuserar ofta på aktörers handlingar i relation till kunskap. Vårt fokus ligger snarare på aktörers användning av kunskap. Konkret undersöker vi hur bruket av kunskap, okunskap och motkunskap skapar legitimitet i berusningsfrågan. Ett begrepp som särskilt inspirerat våra studier av hur argument kring kunskap, okunskap och motkunskap organiseras är *gränsarbete*. För

att kunskap ska ta sig in i politiska eller vetenskapliga processer krävs ett slags översättningsarbete som gör kunskapen användbar. Detta betonar ett fokus på gränser, både de som överbryggas och de som upprätthålls.⁵¹ För att förklara hur alkohol- och narkotikapolitisk kunskap etableras tittar vi på hur aktörerna i de respektive empiriska undersökningarna formulerar sig med och mot kunskap för att upprätthålla eller överbrygga gränser och därmed stärka de argument och anspråk man vill framföra. Frågan om vad som formuleras som okunskap är intressant att studera eftersom det handlar om upprättande av gränser som också visar hur det går till när politiker disintegrerar den kunskap de inte vill erkänna.

När det gäller överbryggandet av gränser kan så kallat gränssamarbete vara givande att titta närmare på för att förstå samarbete och interaktion mellan aktörer från olika arenor.⁵² Gränssamarbete handlar om att aktörer med olika vetenskapliga, ideologiska, disciplinära eller andra sorts skiljelinjer kan mötas genom att ”komma överens” om och samlas kring en gemensam övertygelse. Det handlar oftast inte om att de faktiskt menar samma sak, utan snarare om att övertygelserna är tillräckligt lösa för att möjliggöra tolkningsflexibilitet från flera håll, samtidigt som de är stabila nog för att hålla ihop och för att handling ska kunna ske.⁵³ I våra undersökningar ser vi flera exempel på detta då berusningspolitiska utspel kopplas till samhällsliga företeelser som det på abstrakt nivå råder stor samsyn om.

Kunskapsprocesser inom politik och vetenskap innehåller således ett kontinuerligt grännsarbete, både utifrån samarbete över och separation av gränser. Kunskap kan därmed förstås som ett objekt som med hjälp av olika former av grännsarbete innehåller såväl inkluderande som exkluderande praktiker. Vikten av att titta på detta betonas också inom

policyforskningen.⁵⁴ Genom att förstå kunskapsanvändningen som en form av gränsarbete undersöker vi hur kunskapsanspråk etableras och utmanas i politiska alkohol- och narkotikafrågor under det senaste seklet, med ett fokus på vad som involveras och utesluts i detta samt hur det sker. Vad som formuleras som relevant respektive irrelevant och vilka aktörer som tillskrivs relevanta respektive perifera roller, är avgörande för att förstå den kunskap som etableras.⁵⁵

Undersökningarna visar till exempel hur aktörer och kunskap både kan inkluderas och exkluderas genom att nya argument kopplas till andra samhällsfrågor genom att både använda och kritisera befintlig kunskap, samt genom en strategisk användning av okunskap. Det senare skulle vid en första anblick kunna tolkas som okunskap eller förnekande av vetenskapligt sanktionerad kunskap, exempelvis gällande skadereduktion, men bör också förstås som en strategi för att föra fram andra ståndpunkter, argument och lösningar.

En skillnad mellan överbryggande och upprätthållande av gränser är att det förra till större delen gäller alkoholpolitiken medan det senare till större delen gäller narkotikapolitiken. Det faktum att narkotikapolitikens diskussioner om evidens för skadereduktion till viss del rör aktiviteter som för närvarande är olagliga medför sannolikt en större acceptans för denna typ av hindrat samarbete och/eller ovilja.

I viss mån besvarar vi även frågor om varför vissa kunskapsanspråk etableras på bekostnad av andra samt vilka konsekvenser det har fått eller kan tänkas få. Därmed försöker vi också undersöka vad alkohol och narkotika har blivit för sorts frågor. Under vår undersökningsperiod har exempelvis alkoholfrågan formulerats både som en ickefråga och en mycket viktig fråga. Den har även varit en ekonomisk fråga, en social fråga, en rättvisefråga, en framtidsfråga och en fråga om frihet.

Frågan har understötts av historiska, internationella, mediala och vetenskapliga belägg, involverat olika sorters aktörer och kopplats till övergripande samhällsfrågor som exempelvis folkviljan eller folkhälsan. Slutligen är ”Vad är det vi ska ha kunskap om?” en återkommande fråga i de tre undersökningarna. Det är först och främst en kontinuerlig påminnelse om att genom lösningar presenteras problemen.⁵⁶

Utöver detta inledande och ett avslutande kapitel består boken av tre kapitel som, sett i historiskt perspektiv, utforskar relationen mellan olika kunskapsarenor. Oavsett om det gäller forskning och politik, interdisciplinära kunskapsrelationer eller olika politiska positioner inom en och samma fråga, handlar det i stort om relationen mellan kunskap och politik. Användningen av kunskap, okunskap och motkunskap i olika tidsperioder är en förutsättning för att förstå hanteringen av berusningsproblemet i de undersökningar som presenteras i de kommande kapitlen.

Alkoholforskning mellan vetenskap och politik

VÅR FÖRSTA EMPIRISKA UNDERSÖKNING handlar om svensk alkoholforskning under 1940–1950-talen, en period som sammanfaller både med efterkrigstidens satsningar på forskning och högre utbildning och med en omsvängning av den svenska alkoholpolitiken. Kapitlet lyfter fram sambanden mellan alkoholforskning, forskningspolitik och alkoholpolitik samt de beröringspunkter och spänningar som funnits mellan forskning och politik inom berusningsområdet. I bakgrunden finns övergripande frågor om hur samhällelig och vetenskaplig legitimitet skapas och vilken roll som forskning borde ha för att lösa ett problem som traditionellt har setts som en moralisk fråga.

Analytiskt hämtas inspiration från kunskapshistorisk och vetenskaps sociologisk forskning om vetenskapliga gränser och gränsrelationer. Diskussioner om vetenskapsutövares engagemang i gränsdragningsprocesser där vetenskap skilts från icke-vetenskap, liksom olika

vetenskapsområden från varandra, har därmed betydelse för analysen.¹ Mer central är dock forskningen om hur gränsöverbryggande vetenskapliga samarbeten och samhällstillvänd forskning varit möjlig, trots olikheter mellan inblandade intressenter.² I denna forskningstradition riktas fokus mot hur olika sociala och epistemologiska världar kan mötas och de villkor som möjliggör kunskapsprocesser som involverar aktörer med olika kompetenser, bevekelsegrunder och intressen.

Kapitlet belyser därmed hur svensk alkoholforskning under fältets etableringsfas vid 1900-talets mitt växte fram i växelverkan mellan en inomvetenskaplig ambition att etablera alkoholforskning som ett vetenskapligt fält och politiska strävanden att genom vetenskapliga satsningar finna medel mot det samhällseliga berusningsproblemet. De alkoholforskare som var verksamma under denna period gick en balansgång i försöken att skapa en akademisk identitet som kunde legitimera forskningsområdets vetenskapliga trovärdighet och samtidigt upprätthålla samarbeten med såväl andra närliggande kunskapsområden som med utomakademiska instanser med intresse av kunskapsproduktionen inom alkoholområdet.

Historiskt har fältet alkoholforskning varit mångdisciplinärt och mejslats ut i gränslandet mellan en rad olika discipliner, som fysiologi, medicin, farmakologi, biokemi å ena sidan och psykologi, sociologi och juridik å den andra — och då i utkanten av var och en av dessa. Därtill har alkoholforskningens historia påtagligt påverkats av alkoholens politiska och moraliska dimension, i Sverige såväl som internationellt, och av nykterhetsrörelsens idéer och aktörer.³

Berusningsfrågans synlighet i offentligheten både ökade och minskade alkoholforskningens legitimitet. Alkohol var obestridligen en viktig samhällsfråga i fokus för offentliga utredningar och politiska

initiativ, men den nära kopplingen till den politiska debatten kunde samtidigt minska forskningens vetenskapliga auktoritet. Normerna för vetenskap byggde trots allt på objektiv grundforskning presenterad i vetenskapliga publikationer. Denna krock mellan samhällelig och vetenskaplig legitimitet kunde innebära utmaningar för det framväxande alkoholforskningsfältet. I en artikel om svensk alkoholsociologi kommenterade till exempel Eckart Köhlhorn att området marginaliserades i framställningar över den svenska sociologins historia och menade att forskarkollegorna förbisåg den forskning som fanns dokumenterad i bilagor till statliga utredningar eller fackserier gällande alkohol till förmån för den som publicerades i sociologiska tidskrifter.⁴ Här finns tydliga paralleller till annan samhällstillväxande forskning, som till exempel könsrolls- och jämställdhetsforskningen, som både gynnats och lidit av den nära förbindelsen mellan forskning och politik.⁵ Samtidigt framhåller emellertid Erik Allardt, i en retrospektiv artikel över just sociologins historia, att den forskning som bedrivits på statliga uppdrag också kunnat ”upprätthålla en förmåga till samhällskritik”.⁶

I det här kapitlet beskrivs den framväxande alkoholforskningens anknytning till vetenskapliga och forskningspolitiska tendenser i tiden och dess relation till nykterhetsrörelsen och den rådande svenska alkoholpolitiken. Kapitlet närmar sig den svenska alkoholforskningens historia genom en analys av de statliga forsknings- och alkoholpolitiska satsningar som gjorts på området i Sverige under 1900-talets mitt, i första hand inom det medicinska forskningsområdet. Utgångspunkt tas i diskussionerna om öronmärkning av särskilda alkoholforskningsmedel i samband med lanserandet av det Medicinska forskningsrådet och vid inrättandet av en första medicinsk

specialprofessur inom alkoholområdet. Det är inte så mycket alkoholforskningens intellektuella innehåll som står i fokus, utan snarare hur fältets tillskyndare och företrädare agerade för att etablera och legitimerade inriktningen och göra den till en institutionaliserad del av det svenska forskningslandskapet. Källmaterialet som ligger till grund för kapitlet belyser, genom statliga utredningar och riksdagstryck, den nationella politiska arenan. Forskningssfären undersöks genom material som hämtas från det Medicinska forskningsrådets nämnd för alkoholforskning (även kallad Subkommittén för alkoholforskning). Visst material från nykterhets- och alkoholpolitiska tidskrifter kommer också till användning.

Vetenskap i politikens närhet

Forskning om alkoholens verkningar på organism, människa och samhälle har bedrivits av aktörer såväl inom som utanför akademien och är naturligtvis äldre än den forskningsrådsfinansierade forskningen. När det svenska alkoholforskningsfältet började ta form vid 1900-talets mitt, fanns några svenska medicinvetenskapliga pionjärer inom alkoholforskningsområdet och en tradition att bygga vidare på. En föregångare som ständigt nämndes var den svenske läkaren Magnus Huss, som vid mitten av 1800-talet introducerat de sjukdomsklassificerande medicinska termerna *alkoholism* och *kronisk alkoholsjukdom*.⁷ Den internationella ”alkohollitteraturen var fylld av citat från Huss”, även om det var samma citat som presenterades om och om igen, konstaterade den amerikanske alkoholforskaren Elvin Morton Jellinek då han 1943 presenterade Huss avhandling

Alcoholismus chronicus som en av alkohollitteraturens ”klassiker” i den då nya specialtidsskriften *The Quarterly Journal of Studies of Alcohol*.⁸

En annan svensk alkoholforskare med internationellt genomslag var Erik Widmark, professor i medicinsk kemi vid Lunds universitet, som på 1920-talet lanserade en metod för att beräkna blodalkoholkoncentration, vilket kom att få stor praktisk betydelse världen runt i samband med införandet av olika typer av rattfyllerilagstiftning.⁹ Widmarks beräkningsmetoder för att fastställa alkoholhalt i blodet kom även att utgöra metodologisk utgångspunkt för mycket efterföljande alkoholforskning.¹⁰ En tredje betydelsefull person som blivit en central aktör för forskningsfältets framväxt i Sverige var Göran Liljestrand, professor i farmakologi och farmakodynamik vid Karolinska institutet. Liljestrand gjorde vetenskapliga insatser inom alkoholforskningsfältet och var även handledare och mentor åt en efterföljande generation medicinska alkoholforskare.¹¹

När alkoholforskningen på 1940-talet gavs ett eget utrymme inom ramen för Medicinska forskningsrådet kan det alltså ses i ljuset av dessa tidigare forskningsinsatser. Här fanns en vetenskaplig tradition att bygga vidare på, auktoriteter att referera till och även vissa bestämda metoder att utgå från. Vidare fanns förstås en bredare vetenskaplig kontext, med mer övergripande framsteg inom natur- och medicinvetenskaperna.¹² Satsningen på alkoholforskning måste emellertid också förstås mot bakgrund av den så kallade alkoholfrågans betydelse, historiskt och i sin samtid. Alkohol hade debatterats med varierande intensitet sedan 1800-talet, och diskussionerna böljade fram och tillbaka kring huruvida alkoholproblem bottnade i individuella eller samhällsliga faktorer och, som en följd av detta, hur de bäst borde bemötas. Den månghövdade nykterhetsrörelsen bidrog till

kunskapsproduktionen på området och erbjöd dessutom arenor för idéutbyte mellan nykterhetsfolk, politiker, statstjänstemän och forskare. Vid 1900-talets mitt fick ett individbaserat sjukdomsbegrepp och en medicinvetenskaplig diskurs ett starkt fäste, samtidigt som nykterhetsdiskursen fortfarande hade sin plats i samhällsdebatten.¹³

Såväl inom riksdagspolitiken som inom forskningen fanns centralt placerade aktörer med ett överlappande forsknings- och nykterhetspolitiskt intresse av att muta in en särskild plats för alkoholforskningen. Bakom de första riksdagsmotionerna om behovet av ett statligt medicinskt forskningsråd fanns flera riksdagsledamöter med nykterhetsengagemang. Här kan exempelvis nämnas läkaren Bertil von Friesen, som några år senare blev ordförande i Svenska sällskapet för Nykterhet och Folkuppfostran samt undervisningsrådet Ruben Wagnson, som var chef för IOGT.¹⁴ Inom forskningens led fanns det vid samma tid flera aktörer med en kombinerad forsknings- och nykterhetspolitisk agenda. En av dessa var den tidigare nämnde Göran Liljestränd. Liljestränd hade omfattande nätverk inom såväl vetenskapssamhället som nykterhetsrörelsen. Han var både sekreterare i Karolinska Institutets nobelkommitté, medlem i Medicinalstyrelsens vetenskapliga råd och samtidigt engagerad i styrelsen för Centralförbundet för nykterhetsundervisning (senare Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning).¹⁵ Eftersom han var aktiv i både forsknings- och nykterhetspolitiska sammanhang kunde han sätta alkoholforskningen på agendan genom att agera från olika strategiska plattformar. Tillsammans med Sveriges Nykterhetsvänners Landsförbund och representanter för riksdagens nykterhetsgrupper verkade han för att förmå statsmakterna att skjuta till medel just för alkoholforskning. Samtidigt ingick han i den grupp

av medicinska professorer som under fysiologen Georg Kahlsons ledning drev på från forskarhåll för att förbättra de övergripande villkoren för medicinsk forskning. Bland annat skedde detta genom att sammanställa en promemoria som genom riksdagsmotioner — understödda av nykterhetsintresserade riksdagsmän — ledde till att den utredning kom till stånd som i sin tur resulterade i Medicinska forskningsrådets tillblivelse.¹⁶

Från nykterhetskåll hade tidigare initiativ tagits för att förmå den svenska statsmakten att skjuta till resurser till alkoholforskning. I viss mån är det möjligt att identifiera två parallella spår i hur alkoholforskningens tillskyndare menade att området skulle stärkas. Dessa två spår återkom även i de mer övergripande forskningspolitiska diskussionerna om hur svensk forskning generellt kunde stödjas. Det ena spåret handlade om inrättandet av särskilda forskartjänster med fokus på alkoholforskning. Det andra spåret var att tillföra öronmärkta resurser för forskning som sedan kunde bedrivas inom ramen för redan existerande discipliner och verksamheter.

I enlighet med det första spåret motionerades under 1900-talets första decennium i riksdagen om inrättandet av en professur i ”alkohologi”. Idén hade diskuterats i olika utomparlamentariska nykterhetssammanhang och i riksdagen var det Jakob Jakobsson Byström som gjorde sig till talesman för förslaget. Han framhöll att för nykterhetsfrågans ”lyckade lösning” behövde nykterhetsundervisningen i landet ”utvecklas och gå framåt”. Olika nykterhetsorganisationer ordnade utbildningskurser ”som väl skulle kunna kallas en slags ’university extension’”, med betydelsefulla professorer som föreläsare. Nu efterfrågade nykterhetsvänner en särskild lärostol i ”alkohologi” vid universitetet i Uppsala eller Lund.¹⁷

Någon professur inrättades inte i början av 1900-talet, men förslaget vann ändå ett visst gehör i olika kretsar. Här fanns å ena sidan de som tyckte att området var viktigt och relevant, men kanske inte behövde utgöra en egen specialitet. Å andra sidan menade vissa att en särskild professur skulle ge stabilitet och teoretisk tyngd åt alkoholområdet. När frågan diskuterades i riksdagen 1903 stödde till exempel riksdagsledamoten och tillika medicine professorn Curt Wallis idén om en professur i alkohologi, och framhöll att det pågick en ständig specialisering där nya vetenskaper tog form och bröt sig ut i nya discipliner. Att alkohologin ville bryta sig loss var inte anmärkningsvärt, menade Willis; att initiativet först togs i Sverige både berodde på och skulle demonstrera att Sverige var ett föregångsland på alkoholområdet.¹⁸

Att Sverige hade en plats i det internationella nykterhetsarbetet visade sig också några år senare, då det internationella samarbetsorganet för nykterhet *Bureau internationale contre l'alcoholisme* 1911 framförde önskemål om inrättande av ett internationellt institut för alkoholforskning placerat i Stockholm.¹⁹ Något sådant institut kom inte till stånd vid denna tidpunkt. I ett särskilt betänkande avstyrkte Nykterhetskommittén 1913 förslaget till förmån för ”understödjande af enskild forskareverksamhet på hithörande område”.²⁰ Specialtjänster och forskningsinstitut skulle senare bli aktuella, men ännu var tiden inte mogen.

De initiativ som några decennier senare gav resultat handlade om allokering av särskilda medel till alkoholforskning inom ramen för redan existerande verksamheter. På uppdrag av den så kallade tjugomannadelegationen — en sammanslutning av styrelsen för Sveriges

Nykterhetsvänners Landsförbund och representanter för riksdagens nykterhetsgrupper — utarbetade Göran Liljestrand och Erik Englund med flera en anhållan om forskningsresurser, vilket lämnade ett visst avtryck i förslaget om ett medicinskt forskningsråd. Liljestrand och tjugomannadelegationen knöt samman frågan om folknykterhet och behovet av resurser till alkoholforskningen:

I strävandena för höjandet av folknykterheten och motverkande av alkoholmissbrukets följder är utan tvivel det vetenskapliga forskningsarbetet rörande alkoholfrågan av stor betydelse. Det ger en fördjupad insikt i detta stora komplex av problem, varigenom en säkrare grund skapas för praktiska åtgärder av olika slag. [...] Det ligger emellertid i sakens natur, att dylik forskning, liksom vetenskapligt arbete överhuvud, måste erfordra avsevärda summor. Medel behövas för direkta omkostnader, exempelvis instrument, kemikalier, försöksdjur, teknisk hjälp, men också för att för yngre forskare möjliggöra, att de under någon tid kunna odelat ägna sig åt forskningsuppgifterna.²¹

Den ursprungliga anhållan presenterades redan i slutet av 1930-talet, men lades på is till följd av krigs- och besparingstider.²² När diskussionerna om ett medicinskt forskningsråd introducerades på den forskningspolitiska agendan under 1940-talet plockades Liljestrands och tjugomannadelegationens skrivelse om behovet av stöd till alkoholforskningen fram igen. Frågan om medel för alkoholforskning berördes då specifikt i det förslag som presenterades om ett medicinskt forskningsråd 1944.²³ När forskningsrådet väl var inrättat kom sedan Göran Liljestrand att bli den förste ordföranden för Medicinska forskningsrådets subkommitté för alkoholforskning — senare omorganiserad till Nämnden för alkoholforskning.²⁴

I likhet med många andra västeuropeiska länder under efterkrigstiden började ett offentligt system för forskningsfinansiering växa fram i Sverige. Det system som introducerades kan både ses som ett resultat av det svenska vetenskapssamhällets egna organisationssträvanden och som att politiker härmed fick ett betydelsefullt instrument för att påverka inriktningen och omfattningen av den akademiska forskningen — och därmed produktionen av vetenskaplig kunskap.

De europeiska forskningsfinansieringssystemens historia brukar schematiskt tecknas som att de introducerades strax efter andra världskriget under en period av stor optimism inför forskningens potential och sedan genomgick en förändring under det sena 1900-talet. En initialt dominerande idé om ovillkorad grundfinansiering till universitet och forskningsråd ersattes vid 1900-talets slut med ett mer villkorat system. Förändringen var kopplad till att en tidigare tilltro till ”den humboldtska idén” — att fri forskning hade ett samhälleligt men inte förutsägbart värde — fick ge vika för idén att forskningsfinansiering skulle ges till sådant som på förhand ansågs samhällsrelevant.²⁵

Denna schematiska historieskrivning måste dock problematiseras. Som idéhistorikern Sverker Sörlin har påpekat, speglar alla forskningsfinansieringssystem de ambitioner som politiker knutit till högre utbildning och forskning.²⁶ Föreställningen att forskning har en roll i bemötandet av givna samhällliga problem har funnits ända sedan forskningsfinansieringssystemen lanserades och även omhulldats av såväl forskare som politiker. Historikern Thorsten Nybom har till exempel visat hur det svenska vetenskapssamhället hade som

medveten strategi att framhålla vetenskapen som en samhällsresurs i förarbetet inför införandet av ett svenskt forskningsrådssystem på 1940-talet.²⁷

Många vetenskapshistoriker har kommenterat den starka tilltron till vetenskap och de förhoppningar som knöts till vetenskapliga lösningar på sociala problem under denna period.²⁸ I Sverige framhölls forskning som en viktig samhällelig investering, i samband med att en svensk nationell forskningsrådsstruktur infördes under efterkrigsåren.²⁹ Den brittiske fysikerns och forskningspolitiska aktivisten John Desmond Bernal's idéer om forskning som samhällets mest dynamiska kraft, formulerat i skriften *The social function of science*, citerades ofta i debatten, exempelvis av en grupp medicinska professorer som under Georg Kahlsons ledning bedrev opinionsarbete för upprättandet av ett forskningsråd på området.³⁰ I denna anda framhöll Sveriges ecklesiastikminister Ragnar Edenman forskningen som ”den mest dynamiska kraften i samhällsutvecklingen” vid 1950-talets slut.³¹ Resurstilldelningen till universitet och forskning ökade också kraftigt under perioden och området högre utbildning och forskning expanderade starkt.³²

När lanseringen av ett statligt svenskt medicinskt forskningsråd planerades på 1940-talet pekades alkoholforskning redan från start ut som ett område som det borde satsas på.³³ Från starten 1945/1946 öronmärkte Statens medicinska forskningsråd pengar till alkoholforskning och initierade en subkommitté för alkoholforskning — senare omorganiserad till en nämnd.³⁴ Argumentationen bakom den svenska forskningsrådsstatsningen betonade sambandet mellan grundforskning och samhällsnytta, vilket var särskilt tydligt vad gällde den medicinska alkoholforskningen:

Alkoholforskning, fysiologisk och medicinsk, ligger för Sverige nära till hands. En stor del av vårt lands befolkning ser i nykterhetsfrågan ett viktigt socialt problem. Våra medicinska forskare ha även gjort grundläggande insatser inom denna forskning närmast genom utarbetande och införande i praxis av metoder för att bestämma blodets alkoholhalt och genom arbeten över alkoholens upptagande i och utsöndring ur kroppen.

[---] Vid strävandet efter ökad folknykterhet spelar den vetenskapliga forskningen inom alkoholfrågans område en väsentlig roll.³⁵

Etablerade alkoholforskare fanns såväl bland tillskyndarna som kritikerna av forskningsrådssatsningarna. Bland de stora förkämparna för forskningsrådstanken fanns, som tidigare nämnts, en alkoholforskare som Göran Liljestrand. Ett medicinskt forskningsråd skulle främja utvecklingen på området samtidigt som yngre och ännu inte etablerade forskare skulle ges möjligheter att stanna kvar inom akademien. Den svenska alkoholforskningens nestor Erik Widmark ställde sig dock kritisk till "rådsraseriet". Widmark befarade att det ekonomiska stödet till befintliga institutioner skulle bli lidande i och med inrättandet av nationella forskningsråd. Därtill oroade han sig för att forskningsråden hotade att kringskära den fria forskningen. En vetenskapsman "bör ha råd att forska, men icke råd hur han skall forska" menade Widmark i en debattartikel.³⁶ I ett brev till Widmark beklagade Göran Liljestrand att Widmark framfört sina inomvetenskapliga farhågor inför öppen publik, då det riskerade att påverka det pågående strategiska arbetet med att förmå statsmakterna att tillföra större resurser till medicinsk forskning, vilket han menade att inrättandet av ett medicinskt forskningsråd skulle innebära.³⁷

När det Medicinska forskningsrådet väl inrättades kom det att, i viss omfattning, både ge forskare råd att forska och råd om hur de skulle forska. Initialt var forskningsmedelsanslagen blygsamma, men medel delades trots allt ut till forskning. Vissa bidrag slussades genom subkommittéer mot särskilda forskningsområden — som alkoholforskning.³⁸

Ett politiskt forskningsinitiativ

Ett annat område där relationen mellan politik och kunskapsproduktion på berusningsproblematikens arena blir tydlig är de särskilda satsningar som gjordes på speciella forskartjänster inom alkoholforskningsområdet. Här riktas särskilt fokus mot den första specialprofessur som inrättades i medicinsk alkoholforskning 1956. Denna satsning hade sin direkta upprinnelse inom den alkoholpolitiska diskussionen, snarare än inom forskningspolitiken.

Efterkrigstidens förändrade forskningslandskap hade sin parallell i att vetenskapliga förhållningssätt till diskussionerna om alkoholproblemet fick större utrymme i det offentliga samtalet. Tidigare under 1900-talet hade nykterhetsrörelsens aktörer en framträdande plats i den berusningspolitiska debatten samtidigt som diskussionerna hade en mer öppet moraliserande grundton. På 1940- och 1950-talen fick alkoholproblemet en förändrad inramning; som en fråga som borde hanteras genom utbildnings- och forskningsinsatser. Samtidigt är det viktigt att slå fast att det inte förelåg en motsatsställning mellan den nykterhetspolitiska och forskningspolitiska inramningen. Senare tids forskare har tvärtom påpekat att länder som

historiskt har haft omfattande och aktiv alkoholpolitik samtidigt haft en särskild tendens att understödja alkoholforskning.³⁹ På detta sätt är det tydligt att när Sverige, de övriga nordiska länderna och USA lade om kursen och orienterade sig bort från det tidiga 1900-talets stränga alkoholrestriktioner, följde i dessa länder omfattande satsningar på alkoholforskning och utbildnings- och informationsverksamhet inom området.

Det stora behovet av en organiserad vetenskaplig forskning i alkoholfrågan betonades därmed inte bara i den forskningspolitiska debatten utan också inom alkoholpolitiken. 1944 års nykterhetskommitté, som förberedde upphävandet av motbokssystemet, menade att forskningen hade en viktig plats i arbetet för att åstadkomma ett gott nykterhetstillstånd: ”Inga utgifter i nykterhetsfrämjande syfte torde för närvarande ha högre ’gränsnytta’ än de som göres för vetenskapliga ändamål”.⁴⁰ Särskilt viktigt var det med ökade kunskaper om alkoholens verkningar och om människors förhållande till alkoholen och därigenom ett nytt förhållningssätt till alkoholen. Nykterhetskommittén argumenterade för att forskning var en central ”profylaktisk åtgärd”.⁴¹ Kostnader för forskning och upplysning om alkoholens verkningar kunde därmed inte ses som nettoutgifter utan som investeringar som syftade till att reducera framtida kostnader för bland annat alkoholistvård, sjukvård, fängvård och generell ordningshållning. Både för upplysningsarbetet och för det kliniska arbetet ansågs det för övrigt vara viktigt med inhemska forskningsrön med relevans för svenska förhållanden.

Nykterhetskommittén betonade att det inom området medicinsk alkoholforskning fanns förutsättningar för viktigt forskningsarbete men att ytterligare resurser och framför allt långsiktighet behövdes.

Även om det kanske vore enklast att öka Medicinska forskningsrådets anslag för alkoholforskning, skulle forskningen då bli beroende av enskilda forskares intresse för forskningsfältet. Ville man för framtiden garantera att teoretisk–medicinsk alkoholforskning bedrevs och utvecklades behövdes även en permanent forskningsinstitution och en permanent akademisk forskningsbefattning, vilket även skulle medföra bättre kontinuitet och stabilitet. Kommittén lyfte därmed fram ett förslag om en specialprofessur i teoretisk–medicinsk alkoholforskning, vilket ursprungligen presenterats av Göran Liljestränd, och där dennes protegé Leonard Goldman nämndes som en möjlig kandidat för tjänsten.

I och med den omläggning av den svenska nykterhetspolitiken som den så kallade motboksreformen innebar (se vidare kapitel 4) föreslogs därmed samtidigt en professur i teoretisk alkoholforskning vid Karolinska Institutet. De två propositionerna presenterades samma dag och hade alltså ett direkt samband.⁴² Reformeringen av nykterhetspolitiken handlade om att låta ”positiva åtgärder” ersätta de ”korrektiv mot en ogynnsam utveckling i fråga om alkoholkonsumtion och nykterhetstillstånd som man hittills sökt åstadkomma främst genom lagstiftning och annan reglering”. Bland de positiva åtgärderna framhölls alkoholforskning samt undervisning och upplysning i alkoholfrågan som en ”viktig grupp av medel i det nykterhetsfrämjande arbetet”.⁴³ Vad gällde beskrivningen av professuren, betonades att även om forskningsområdet kunde breddas till att gälla andra substanser än etylalkoholen — exempelvis i jämförande forskning — var det på grund av alkoholfrågans viktiga samhällsställning väsentligt att den centrala forskningsuppgiften markerades i professurens benämning.

Professurens första innehavare, Leonard Goldberg, vars namn hade nämnts i processen som ledde fram till tjänstens inrättande, hade hamnat i alkoholforskningsfältet genom sin tidigare handledare och mentor, Göran Liljestrand. Goldberg har i en retrospektiv intervju berättat att han tidigt under sina medicinstudier vid Karolinska institutet var inställd på att forska, men att det blev just alkohol var närmast en slump. Valet av tänkbara professorer att försöka få arbeta hos föll på Göran Liljestrand och tillsammans med en studiekamrat skrev han ett första arbete om alkoholens inverkan på andningsorganen under Liljestrands ledning.⁴⁴ Liljestrand var själv aktiv inom såväl andningsfysiologi som alkoholområdet och studenterna varvades:

Bernhard [studiekamraten] och jag [...] gick vi upp till honom, det var tisdag efter pingst. Liljestrand frågade om vi hade något problem vi ville lösa. Det hade vi ju inte [...] och så fick vi ett metylalkoholproblem att lösa. Hade vi kommit nästa dag hade vi fått ett andningsproblem. Jag fastnade för alkoholen för att det var den första substansen där man kunde mäta halten i blodet i relation till någonting, ett beteende, som syntes utåt. Erik Widmark hade utvecklat en blodprovsteknik som medgav mycket mera exakta mätningar än tidigare av alkoholhalten i blodet.⁴⁵

Goldbergs forskarkarriär sammanföll på ett påfallande sätt med etableringen av det alkoholmedicinska forskningsfältet under dubbel påverkan av forskningspolitiska och nykterhetspolitiska satsningar på alkoholforskningsområdet. Strax efter sin disputation blev Goldberg sekreterare i det nyetablerade Medicinska forskningsrådets nämnd för alkoholforskning.⁴⁶ Som en illustration av alkoholforskningsfältets nära relation till alkoholpolitiken kunde Goldberg, när hans doktors-

avhandling var klar 1943, fortsätta sin alkoholforskningsgärning inom ramen för det statliga utredningsväsendet. I sin avhandling undersökte Goldberg hur alkoholintag och tidigare alkoholvana inverkade på försökspersoners sensoriska, motoriska och psykologiska funktioner och färdigheter. Efter disputationen fick han i uppdrag av 1944 års Nykterhetskommitté att fortsätta sina studier, men nu av hur försökspersoner påverkades i sitt yrkesutövande av alkoholhaltiga drycker.⁴⁷

Svensk alkoholforskning och omvärlden

Även om den svenska utvecklingen inom alkoholforskningsområdet var starkt förbunden med en nationell alkoholpolitisk diskurs och politik, utformades området samtidigt i dialog med strömningar i det internationella vetenskapssamhället. Svenska forskare och forskningspolitiska debattörer tog del av vad som hände i omvärlden, och forskare odlade relationer med kollegor i andra länder.⁴⁸ Flera svenska alkoholforskare var internationellt etablerade och hade forskarnätverk som sträckte sig långt utanför landets gränser. Det är möjligt att hävda att den svenska alkoholforskningen växte fram i ljuset av ett allmänskulturellt och vetenskapligt skifte från tyska till anglosaxiska influenser. För det Medicinska forskningsrådet hittades förebilden i Storbritannien och det brittiska forskningsråd som etablerades redan på 1920-talet.⁴⁹ För alkoholforskningsfältet stod särskilt USA i blickfånget, samtidigt som forskningssamarbetet med övriga nordiska länder var väl etablerat.⁵⁰

En av det nyinrättade Medicinska forskningsrådets understödsformer var internationellt utbyte. Att främja unga forskares fortsatta

karriärer genom internationellt utbyte ansågs vara viktigt. Inom alkoholforskningen var USA ett föregångsland, och forskningsrådets nyinrättade subkommitté för alkoholforskning önskade etablera kontakt med amerikanska forskare på fältet. Vetenskapliga institut för alkoholforskning hade här uppstått i kölvattnet av alkoholförbudets upphävande 1933, och det fanns ett antal vetenskapliga specialtidsskrifter inom fältet. Leonard Goldberg skickades därför först på en studieresa till USA för forskningsrådets räkning år 1946 och några år senare på en längre forskningsvistelse.⁵¹ Vid båda tillfällena reste han Nordamerika runt och besökte institut och forskare med betydelse för den medicinska alkoholforskningen, däribland E. M. Jellinek vid Yale University — redaktör för *The Quarterly Journal of Studies of Alcohol* och ansedd som en föregångare inom alkoholforskningsfältet.⁵²

Sina studieresor beskrev Goldberg för den svenska publiken i olika sammanhang, bland annat i förarbetena inför planeringen av den klinik för alkoholsjukdomar vid Karolinska sjukhuset som inrättades samtidigt med den professur i teoretisk medicinsk alkoholforskning som Goldberg själv sedermera fick.⁵³ Amerikansk forskning bedrevs precis som i Sverige dels vid kliniker och polikliniker för alkoholister och som teoretisk grundforskning vid institutioner för farmakologi, fysiologi och biokemi. I den amerikanska kontexten betraktades alkoholism som en sjukdom, och ”alkoholisten [som] en sjuk individ som kan och bör hjälpas”, kunde Goldberg berätta. Men detta inbegrep också dem som:

...hade problem med alkoholen utan att vara alkoholister i ordets medicinska bemärkelse utan [...] kunde rubriceras som ”problem drinkers”.⁵⁴

Den medicinska alkoholdiskursen utsträcktes därmed till en bredare grupp alkoholkonsumenter, och samspelade med behovet av inte bara medicinsk utan även psykologisk och sociologisk alkoholforskning...

...[s]om bas för behandlingsformer, för undervisning, och som utgångspunkt för ökad förståelse av dessa problem och som grund för möjligheten att förebygga uppkomsten av alkoholism och dess verkan i samhället.”⁵⁵

Med influenser från den amerikanska medicinska alkoholforskningen introducerades på så sätt även i den svenska kontexten idén om att den medicinska alkoholforskningen behövde kompletteras med mer samhällsvetenskapliga perspektiv.

I Sverige fanns vid denna tid en teoretisk-medicinsk alkoholforskningstradition, med internationellt erkända forskare som Widmark, Liljestrand, och även Goldberg. Den samhällsvetenskapliga alkoholforskningen var däremot inte etablerad, även om vissa sporadiska insatser gjordes genom offentliga utredningar och undersökningar i bland annat SCB:s regi.⁵⁶ Ett första försiktigt steg mot att understödja den sociala alkoholforskningen var att det Medicinska forskningsrådet förstärktes med representation även från Samhällsvetenskapliga forskningsrådet.⁵⁷ När Institutionen för teoretisk alkoholforskning vid Karolinska Institutet inrättades inleddes också ett organiserat samarbete med Sociologiska institutionen vid Stockholms högskola.⁵⁸ Men det var också genom organiserade samarbeten och kunskapsutbyten med mer samhällsvetenskapligt orienterade alkoholforskare i de nordiska grannländerna som den sociala alkoholforskningen introducerades i Sverige. Forskningsinstitut för alkoholforskning etablerades nämligen ungefär samtidigt i ett par nordiska grann-

länder vid 1900-talets mitt, men med delvis olika inriktning i de olika länderna. I Finland hade ett institut för alkoholforskning med samhällsvetenskaplig inriktning grundats år 1950 mot bakgrund av behovet av kunskapsunderbyggnad för alkoholpolitiken och med finansiering av Alko, Finlands motsvarighet till det svenska Systembolaget.⁵⁹ Även i Norge hade ett nationellt alkoholforskningsinstitut tillkommit ungefär vid denna tidpunkt, och också detta med mer samhällsvetenskaplig betoning.⁶⁰

Det nordiska samarbetet fick en institutionell ram genom inrättandet av *Nordiska nämnden för alkoholforskning* under Nordiska ministerrådet 1959. Nämnden var tvärvetenskapligt sammansatt och bestod av ledamöter från vardera Norge, Danmark, Sverige och Finland. Bland de viktigaste målsättningarna var att samordna och initiera nordiska tvärvetenskapliga alkoholforskningsprojekt och att förmedla utbyte av forskningsresultat och metoder, liksom att arrangera nordiska seminarier och symposier runt aktuella problem.⁶¹ Härmed kom svensk och nordisk alkoholforskning att utvecklas på ett transnationellt och tydligare mångdisciplinärt sätt, med täta kontakter och organiserade samarbeten mellan alkoholforskare från olika nordiska länder. Ett första gemensamt och jämförande projekt om nordiska storstadsungdomars alkoholvanor leddes av den unge finske sociologen Kjetil Bruun, vilken ett par decennier senare skulle komma att rekryteras till Sverige då en specialprofessur i alkoholsociologi inrättades 1981 med placering vid Stockholms universitet.⁶² Kjetil Bruun hade då blivit en internationellt etablerad och välrenommerad alkoholsociolog, med uppdrag inom bland annat WHO, och med denna specialprofessur inleddes ett nytt, samhällsvetenskapligt, kapitel i den svenska alkoholforskningens historia.⁶³

Den svenska välfärdsstaten har historiskt utmärkts av en särskild närhet mellan beslutsfattare och experter, mellan politik och kunskap, och detta samspel har varit tydligt i frågor kopplade till alkohol och berusning. Det här kapitlet har behandlat hur svensk alkoholforskning växte fram i växelverkan mellan politiska strävanden att på kunskapsmässig grund bemöta det samhällsliga berusningsproblemet, och en inomvetenskaplig strävan att etablera en vetenskaplig alkoholforskning. Detta skedde mot bakgrund av en stark samtida nykterhetsdiskurs. Den första generationens akademiska alkoholforskare blev därmed indragna i gränsdragningsprocesser i många olika led i deras ambition att skapa ett forskningsområde med vetenskaplig trovärdighet: det handlade om alkoholforskningens relation till andra vetenskapsområden och till forskningspolitiken; alkoholforskningsfältets relation till nykterhetsrörelsen och alkoholpolitiken; och den svenska alkoholforskningens relation till den internationella forskningen.

Samtidigt måste bilden av dessa gränsdragningsprocesser inom fältet nyanseras. Någon skarp motsättning verkar inte ha förekommit mellan det forsknings- och alkoholpolitiska samtalet om alkohol. Flera av den första generationens svenska alkoholforskare var också engagerade för nykterhetsarbetet och verkar utan större svårigheter ha klarat av att balansera sina olika identiteter som nykterhetsaktörer och vetenskapliga alkoholforskare. Farmakologiprofessorn Göran Liljestrand, som även var ordförande i Statens medicinska forskningsrådsnämnd för alkoholforskning och ordförande för nykterhetsorganisationen Centralförbundet för nykterhetsundervisning, kunde genom att kombinera sina olika nätverk snarare utöka den

medicinska alkoholforskningens domäner och betydelse. Leonard Goldberg, som innehade Sveriges första specialprofessur i medicinsk alkoholforskning, fann sin väg till fältet genom sina forskningsmässiga intressen. Som aktiv forskare samarbetade han i olika sammanhang med nykterhetsorganisationer och utförde offentliga utredningsarbeten om den svenska alkoholpolitiken. Kanske berodde denna relativt sömlösa relation på att den vetenskapliga alkoholforskningens framväxt skedde parallellt med att de samhälleliga berusningspolitiska diskussioner allt oftare fördes med hänvisning till *kunskap* och med vetenskapliga förtecken. Även nykterhetspolitiken och nykterhetsrörelserna ”förvetenskapligades” under denna period.⁶⁴

Alkoholforskningen kom att bli det moderna samhällets sätt att problematisera frågor om alkoholkonsumtion och bemöta samhällets berusningsproblem. Därmed blev också det socialt avvikande beteendet en viktig komponent i alkoholforskningen, på ett sätt som känns igen från andra sociala forskningsfält.⁶⁵ Genom att ringa in det avvikande definierade samtidigt forskningen vad som var normalt eller socialt önskvärt. Forskning om vad som beskrivits som problemkonsumenter och problemkonsumtion har på så sätt varit en del av en samhällelig normaliseringsdiskurs som lika mycket syftat till att definiera en normalkonsumtion. Nykterhetsrörelsens ideal om måttlighet och skötsamhet förvaltades genom detta av den vetenskapliga alkoholforskningen. På så sätt vann samtidigt alkoholforskningens grundsyn — att alkoholproblemet borde betraktas och bemötas som ett kunskapsproblem — bred acceptans.

Okunskap som narkotikapolitisk strategi

SOM FRAMGÅTT I FÖREGÅENDE KAPITEL var efterkrigstidens svenska alkoholforskning starkt präglad av ideologiska överväganden. Detta gällde särskilt när forskningen tillsammans med politiken identifierade problem som skulle lösas med vetenskapliga metoder. Fokuset på vetenskaplighet förenade forskning och politik och dolde effektivt de ideologiska grunderna för alkoholpolitiken — en trend som inleddes redan under mellankrigstiden inom det transnationella nykterhetsarbetet.¹ I det politiska arbetet med berusningsfrågan var den vetenskapliga kunskapen dock bara en kunskapsform bland flera, något som blir tydligt när vi nu flyttar fokus från forskningen till politiken.

I detta kapitel undersöks relationen mellan de olika kunskapsformer och argument som kommit till uttryck i den svenska politiska debatten om narkotikaproblemet i allmänhet och om skadereduktion, och då

i synnerhet sprututbyte. Med empiriska exempel från olika politiska nivåer — Stockholms kommunfullmäktige och Sveriges riksdag från och med 1960-talet till och med 2010-talet — analyseras hur olika kunskapsformer har nyttjats och värderats i debatten, såväl lokalt som nationellt. Här problematiseras också vad vi vanligtvis betraktar som kunskapens antites, okunskap eller kunskapsresistens, då vi visar på dess strategiska potential — oavsett om meningsmotståndaren varit en annan politiker eller önskad resultat i en forskningsrapport.

På den lokalpolitiska nivån består exemplen av tre brännpunkter när politikerna i stads- och kommunfullmäktige tvingades ta ställning i frågor rörande narkotikaproblemet och dess förhållande till skadereduktion: först vid nedläggningen av kliniken för så kallad legalföreskrivning av narkotika 1967; sedan vid utbrottet av aids-epidemin under det tidiga 1980-talet; och slutligen när frågan om att öppna en sprututbytesklinik i Stockholm ställdes på sin spets vid 2000-talets början. På den nationella nivån följer vi framför allt sprututbytesfrågan under åren 2000–2014 då två propositioner, som syftade till att utvidga sprututbytesverksamheten 2006 respektive 2017, stod på agendan.²

Ett historiskt perspektiv på denna fråga blottlägger inte bara att debatten om skadereducerande åtgärder i förhållande till illegala droger har långa rötter, utan även att olika kunskapsuttryck och kunskapskulturer har sin egen historia och kontext. Perspektivet tillåter också reflektion över att vissa kunskapsformers tillfälliga dominans inte nödvändigtvis är ett uttryck för att de är så mycket bättre, exempelvis vad gäller konkret problemlösande, utan att de snarare är ett resultat av en historisk dragkamp med andra förtecken. Vinnarna i den kampen kommer att betona rationaliteten hos vissa former av

kunskap och se andra former som mindre legitima — eller inte betrakta dem som kunskap alls.³ Under de cirka 50 år studien spänner över framträder olika uttryck för denna dragkamp lokalt och nationellt samt hur resultaten av dessa olika kamper har påverkat debatten och i vissa fall även politiken.

I den politiska diskussionen om skadereduktion av problematiskt narkotikabruk visar olika mötesprotokoll på en ovilja att ta till sig vetenskaplig evidens och argument som stödjer skadereducerande åtgärder.⁴ Detta kan, å ena sidan, framstå som fullt rimligt med tanke på att exempelvis sprututbyte innebär att det offentliga tillhandahåller verktyg för att ägna sig åt en, enligt svensk lag, förbjuden och i många fall farlig verksamhet. Å andra sidan skulle det kunna ha varit fullt lika rimligt att stödja en utvidgning av det svenska sprututbytet med tanke på den politiska ambitionen att föra en evidensbaserad narkotikapolitik och den allt mer solida evidens rörande sprututbytets fördelar.

Självfallet är det här fråga om en avvägning mellan olika intressen och olika preferenser. Man kan argumentera för att skadereducerande insatser är kostsamma och riskerar att avdramatisera hur skadligt ett problematiskt bruk av narkotika kan vara och därmed leda till större risktaganden. Primära preventiva effekter skulle också kunna minska om offentligt sanktionerade sprututbyten upplevs som ett normaliserande av ett injektionsbruk av narkotika.⁵

Samtidigt är exempelvis blodburna sjukdomar som hepatit C och hiv/aids resurskrävande att behandla. Här skulle smittspridning kunna minskas med hjälp av rena sprutor. Substitutionsbehandling öppnar också upp för ett liv som inte bara kretsar kring att finansiera, skaffa och injicera droger. I en välutvecklad välfärdsstat som den svenska finns dessutom infrastruktur som både tillåter och bedriver vård av

en mängd andra livsstilssjukdomar.

En historisk analys av den politiska striden om skadereduktion får emellertid inte landa i en dikotom förklaring — att skadereduktion antingen handlar om kunskap eller om okunskap, där den förstnämnda antas leda till upplysning och den sistnämnda till stagnation eller till och med tillbakagång.⁶ Tidigare studier har visat att hänvisningar till vetenskaplig expertkunskap inte nödvändigtvis leder till upplysning, utan att det även kan brukas för att förvirra och distansera sig från lekmännen, vilket här är politikerna, om det är så att de inte kan tolka/tillämpa kunskapen.⁷ Forskning har även visat att en ovilja att lyssna på experter är ett sätt att ge utrymme för en annan form av kunskap som kan leda till en annan ståndpunkt och som därför genererar andra argument och lösningar, något som i vissa sammanhang kan ses som ett uttryck för vad som kan kallas för strategisk okunskap.⁸ I kapitlet analyseras därför också kunskaps- och forskningsresistens i termer av strategisk okunskap och exkluderande förståelse.

Sammanfattningsvis kan man säga att den politiska strategin att återropa okunskap i syfte att främja sin egen ståndpunkt omfattar tre möjliga argumentationslinjer:

- 1) vi vet inte tillräckligt;
- 2) vi vill inte veta eller vi vill veta något annat;
- 3) vi har inte förmågan att förstå vad ni säger.

Med fokus på dessa argumentationslinjer undersöks i kapitlet dragkampen mellan olika kunskapsanspråk, ifrågasättandet och förnekandet av forskningsbaserad kunskap till förmån för annan kunskap samt hur dessa skeenden förhåller sig till sin samtid och sin narkotikapolitiska kontext. Någon jämförelse mellan olika politiska partier och/eller

block har inte gjorts, eftersom frågan inte diskuterats utifrån någon speciell partipolitisk tillhörighet.

Vår undersökning tar sin början precis när bruk av narkotika började ses som ett samhällsproblem och innan man visste särskilt mycket om problemets omfattning, dess konsekvenser eller vad man skulle kunna göra åt saken. Vi börjar i Stockholm, där bruket av illegal narkotika först blev synligt i den offentliga miljön och där väckte både fasa och förundran. Okunskapen var till en början reell, inte strategisk.

Skadereduktion i en lokal kontext

Skadereduktion kopplad till ett problematiskt bruk av narkotika har av Torkel Richert, forskare i socialt arbete, definierats som:

...interventioner, program och politiska initiativ för att minska de hälsomässiga, sociala och ekonomiska skadorna av narkotikaanvändningen för individer, samhällen och länder. I sin grundbetydelse innebär skadebegränsning varken ett mål om total drogfrihet eller en exkludering av en sådan målsättning.⁹

Den sista meningen i citatet sätter fingret på något som har varit kontroversiellt i Sverige, där den övergripande målsättningen med narkotikapolitiken sedan 1970-talet har varit att göra Sverige till ett narkotikafritt samhälle. Därmed inte sagt att skadereducerande interventioner och program har saknats, men däremot att åtgärder som inte direkt syftat till total drogfrihet i flera fall haft sitt ursprung i enskilda och stundom aktivistiska initiativ. Några exempel på sådana initiativ är 1960-talets substitutionsbehandling vid Ulleråkers sjukhus, som leddes av psykiatern Lars Gunne; 1980-talets försökskliniker

för sprututbyte i Lund och Malmö; samt Brukarföreningens utdelning av rena kanyler.¹⁰ Vårt första exempel, legalföreskrivningen i Stockholm, är ännu ett projekt sjösatt av eldsjäljar — innan visionen om det drogfria samhället ens var formulerad.¹¹

Ett problem som söker sin kunskap

Bruk av narkotika blev ett offentligt samhällsproblem först i mitten av 1960-talet. Det var redan känt att man kunde missbruka narkotiska preparat, men då handlade det främst om läkemedelsmissbruk vilket ansågs vara en angelägenhet mellan läkaren och dennes patient. Först när bruket spreds till subkulturella grupper, kriminella och ungdomar, började drogbruket beskrivas som ett samhällsproblem och en potentiellt smittsam sjukdom.¹²

Narkotikafrågan gjorde nu en uppmärksammad entré på den politiska och mediala agendan. Studier visar att antalet beskrivningar av narkotika i svenska dagstidningar och tidskrifter ökade kraftigt från 1965 och framåt. Samma år sände också Sveriges television en mycket uppmärksammad dokumentärserie i fyra delar, *Dokument 65*, där narkotikabruket beskrevs ur olika aspekter; som både ett individuellt och ett samhälleligt problem.¹³

Inledningsvis präglades bevakningen och beskrivningen av narkotikafrågan av en medikaliserad syn på det problematiska bruket av narkotika.¹⁴ Brukarna beskrevs som sjuka och i behov av vård och ansvaret för både insjuknandet och den efterfrågade vården var samhällets. Rubriker som "Samhällets skuldbörda i narkotikafrågan", "Narkomani, en sjukdom som bestraffas", "Förbjuden sjukdom: Narkomani", "Ge dem vård men inte fångvård" och "Skrämmande kallsinne mot narko-

manerna”, samtliga från 1965, illustrerar stämningläget och problemkonstruktionen.¹⁵

En grupp läkare knutna till Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare (RFHL), och som leddes av Sven-Erik Åhström, reagerade på beskrivningar som dessa genom att, med Medicinalstyrelsens goda minne, öppna en klinik där receptbelagda illegala droger förskrevs generöst till ett hundratal patienter med mycket liten kontroll. Tanken var att en liberal förskrivning, i enlighet brukarnas önskemål, skulle skapa förtroende och öppenhet mellan behandlare och behandlade.¹⁶ Initiativtagarna ansåg att om det problematiska bruket skulle förstås som en sjukdom, borde brukarna bli behandlade som patienter istället för som brottslingar.¹⁷ De menade att behandlingen med förskrivna narkotiska preparat kanske inte skulle bota brukarna, men den skulle åtminstone erbjuda viss lindring.

Inledningsvis fick kliniken ett brett erkännande, något som fick ett abrupt slut en vårdag 1967 när en 17-årig flicka tragiskt dog av en överdos av droger som hade koppling till kliniken. Kliniken stängdes med kort varsel och tidigare tillskyndare tystnade eller bytte åsikt. Mediernas tonläge ändrades och kliniken omskrevs nu under rubriker som ”Vem bär ansvaret för narkotikaskandalen?” och ”Varhård sprättas upp”, medan bruk och brukare rubriksattes som ”Narkomani är en smittsam sjukdom: Varje narkoman är en smitthärd”.¹⁸ Den nya problembeskrivningen, och därmed kunskapsanspråken, skuldbelade tydligt både behandlingen och brukarna.

Det blev Stockholms stads ansvar att hantera det hundratal brukare som nu betraktade sig som patienter som inte behövde ägna all sin tid åt att jaga nästa dos narkotika, inte behövde göra affärer med narkotikalangare och inte längre betraktas som kriminella.¹⁹

I Stockholms stadsfullmäktige orsakade den hastiga stängningen av kliniken vissa bekymmer och debatten den 24 april 1967 utgick från en interpellation med frågan om hur staden skulle ställa sig till Medicinalstyrelsens beslut den 13 april att ”dr Åhströms verksamhet med legal förskrivning skulle avvecklas senast den 30 april”.²⁰

Det föll på det socialdemokratiska socialborgarrådet Sören Carlsson att besvara frågan. Detta skedde med stöd av en utredning från sjukvårdsstyrelsen som hade undersökt huruvida patienterna skulle behandlas polikliniskt (i öppenvården) eller vara intagna på sjukhus samt om de under behandlingen skulle få narkotika utskrivna. Utredningens medicinska experter rekommenderade i utlåtandet slutenvård på mentalsjukhus och, för att motivera patienterna, tillförsel av narkotika i viss utsträckning.²¹ Borgarrådet menade att den snabba omläggningen skulle komma att bli komplicerad men att avvecklingen av kliniken var så angelägen att man på alla sätt borde bidra till att underlätta denna.²²

Den följande debatten präglades av osäkerhet och önskemål om mer kunskap. En ledamot för Högerpartiet påpekade att underlaget för att bedöma narkotikamissbrukets omfattning var både otillräckligt och bristfälligt, men också att kunskapen om hur vård och behandling borde utformas var begränsad ”eftersom narkotikaproblemet dessbättre är så nytt i vårt land”.²³ Den första mer kvalificerade uppskattningen av missbrukets omfattning låg ännu ett par år in i framtiden och kom att publiceras i Narkomanvårdskommitténs tredje betänkande 1969 och de efterfrågade, snart utlovade men ständigt försenade, behandlingsrekommendationerna från Socialstyrelsen lämnade inte trycket förrän 1973.²⁴ Man kan därför nästan höra frustrationen i sjukvårdsborgarrådets, högerpartisten Sven Johanssons, kommentar:

Det som gör det så svårt för oss att angripa problemet är att det är svårt att få fram fakta. Allting flyter, och bilden ändras från dag till dag.²⁵

Både i sjukvårdsstyrelsens ovan nämnda utredning — om hur klinikens patienter skulle omhändertas efter nedstängningen — och i sjukvårdsdirektörens tjänsteutlåtande och handlingsförslag till fullmäktige, framgår hur allvarligt man såg på problemet. Samtidigt som man beklagade det bristfälliga kunskapsunderlaget brottades man även med motstridiga rekommendationer:

Från visst håll har hävdats, att effektivare polisiära åtgärder förenade med straffskärpning i de individuella fallen på sikt skulle vara ägnade att stävja det tilltagande missbruket medan från annat håll återigen gjorts gällande, att ett undanröjande av gällande straffsanktioner i samband med narkotikamissbruk utgör en förutsättning för att genom vårdinsatser effektivt angripa problemet. I diskussionerna om de erforderliga och lämpliga vårdåtgärderna har somliga ansett tvångsåtgärder i likhet med dem, som exempelvis står nykterhetsnämnderna till buds vid omhändertagande av alkoholmissbrukare, vara en förutsättning för ett verkningsfullt ingripande. Andra återigen har förfäktat, att narkotikamissbrukare måste bringas till insikt om sin situation och på så sätt motiveras att själv söka vård.²⁶

Trots detta oklara kunskapsläge menade utredningskommittén i sitt utlåtande, på något oklara grunder, att det rädde enighet om att narkomani var ett sjukdomstillstånd och att vården av den nedlagda klinikens narkomanipatienter borde vara en uppgift för psykiatrin. En hänvisning till mentalsjukhuset Långbros överläkare Curt Åmark rörande vikten av att på grund av smittorisen om möjligt skapa specialavdelningar för narkotikamissbrukarna är den enda

kunskapsreferensen i utlåtandet.²⁷

Sjukdomsbeskrivningen hade visserligen lanserats av Sinnesjuklagstiftningskommittén redan 1964 och letat sig in i den psykiatriska tvångsvårdslagstiftningen från och med 1 januari 1967, något som måste ha spelat roll för sjukvårdsstyrelsens utredning.²⁸ Ändå efterlyste ledamöterna i stadsfullmäktige och de olika remissinstanserna i Stockholm mer kunskap om ett problem som ännu var långt ifrån klarlagt, vare sig till sin karaktär, sina orsaker eller lämpliga lösning.²⁹ På den lokala nivån ansåg man på 1960-talet att man inte visste tillräckligt.

Parallellt med detta arbetade Narkomanvårdskommittén med att, i enlighet med direktiven, belysa narkotikafrågan så förutsättningslöst som möjligt och ur alla upptänkliga infallsvinklar.³⁰ Här kom också det nedlagda legalföreskrivningsprojektet att bli föremål för sin första utvärdering i en delrapport i kommitténs fjärde och sista betänkande. I rapporten "De 'legala' narkomanerna. En studie av dr S. E. Åhströms patientgrupp" tog sig sociologen Jakob Lindberg an uppgiften att följa verksamheten och dess patienter.³¹ När studien inleddes fanns inga indikationer på att den inom kort skulle komma att läggas ned, men när så skedde uppstod den oväntade möjligheten att följa upp hur patienterna klarade sig efter nedläggningen.

Lindberg konstaterade vid uppföljningen att patienterna på kliniken hade upplevt en väsentligt förbättrad livskvalitet. Det faktum att de blev betraktade som patienter och inte som brottslingar och att de kunde hämta ut narkotikan på apoteket istället för att köpa illegalt, bidrog till en bättre självkänsla, tid för att umgås i vidare sociala kretsar och en minskad rädsla för polisen. Att Åhström, medierna och allmänheten intresserade sig för dem som individer spädde ytterligare

på upplevelsen av en förbättrad livskvalitet. Mot bakgrund av förlusten av denna normaliserade tillvaro konstaterade Lindberg att:

Klart står emellertid, att såväl självmordsfrekvensen som den totala dödligheten inom gruppen har varit utomordentligt hög under observationstiden, även jämfört med de mortalitetsuppgifter som erhållits för andra grupper av narkotikamissbrukare.³²

Lindberg kunde också i efterundersökningen redovisa att en fjärdedel av patienterna slutat bruka narkotika, ofta efter att de flyttat från Stockholm. Detta faktum medgav enligt Lindberg den mer generella och intressanta slutsatsen att ”även svåra missbrukare frivilligt tycks kunna avbryta sitt missbruk”.³³

Varken den förhöjda dödligheten eller uppgifterna om en positiv rehabilitering fann sin väg in i utredningens slutbetänkande. Där nämns Lindbergs studie vid tre tillfällen och då beskrivs att studien är svårtolkad och behäftad med felkällor, medan verksamheten på kliniken beskrivs som extrem och klientelet som mycket svåra missbrukare.³⁴ Narkomanvårdsutredningen drog därför, i strid med Lindbergs resultat, slutsatsen att legalförskrivning var både en extrem och misslyckad metod.

Att utredningens expertgrupp, med bland annat Medicinalstyrelsens generaldirektör Arthur Engel, den välnummerade alkoholforskaren Leonard Goldberg, professorn i socialmedicin Gunnar Inghe och apotekaren Gunnar Krook — samtliga med årtal av yrkesmässig erfarenhet — inte skulle höra eller förstå Lindbergs slutsatser ter sig osannolikt. Den skeptiska inställningen förklarades i utredningen i stället med att det undersökta patientunderlaget var för litet. Men här bör det beaktas att slutbetänkandet författades i ljuset av en allt

mer negativ opinion. Vi kanske snarare borde tala om icke-överföring av kunskap, möjligen på grund ”institutionella och disciplinära hierarkier” eller ”personlig och professionell närsynthet”, som Schiebinger har formulerat det.³⁵

Narkotikaproblemets publika och politiska genomslag på 1960-talet fick både politiker och experter att ropa efter mer kunskap om hur man skulle förstå och hjälpa de som hade ett problematiskt bruk av narkotika. Stadsfullmäktiges ledamöter stod något handfallna inför den konkreta uppgift som hamnat i deras knä när kliniken stängdes, då de varken hade kunskap om eller erfarenhet av vård och behandling av skadligt narkotikabruk. Narkomanvårdsutredningens fyra volymer av färsk forskning ägnade nio sidor i slutbetänkandet åt behovet av mer forskning, bland annat rörande ”utvärdering av olika behandlingsmetoder och behandlingsprogram”.³⁶ Samtidigt avfärdade de, möjligen mot bakgrund av den unga kvinnans dödsfall, en kollegas arbete på just detta område. Legalförskrivningsprojektet blev nu för all framtid ett varnande exempel, vilket fick långtgående konsekvenser för den svenska inställningen till skadereduktion utan det uttalade målet att nå drogfrihet.³⁷ En illustration av dessa konsekvenser ges i exemplet nedan, fortfarande i Stockholm men nu på 1980-talet.

En kunskap som söker sin tillämpning

Det narkotikaproblem som identifierades på 1960-talet beskrevs som mycket allvarligt i alla avseenden och som något som ständigt förvärrades. I riksdagsdiskussionerna under både 1960- och 1970-talet möter vi ett accelererande och alltmer utbrett problem: fler och värre

droger brukas av fler och yngre människor i större delar av landet.³⁸ Problemets utbredning liknades vid en epidemi, en bild som inte minst frammanades av den inflytelserika psykiatern och debattören Nils Bejerot.³⁹ Den bildliga narkotikaepidemin var en vital del av den politiska problembeskrivningen när 1970-talet blev 1980-tal, men kom nu också att kopplas till en faktisk epidemi förbunden med narkotikakonsumtionen — den så kallade aidsepidemin.

Kopplingen mellan injektionsbruk med delade nålar och en ökad smittspridning uppmärksammades tidigt.⁴⁰ En lösning som diskuterades och infördes i många länder var sprututbyte i syfte att reducera riskerna med smittspridning vid intravenöst bruk av narkotika. Nederländerna var först ut med en statligt sanktionerad och finansierad sprututbytesklinik i Amsterdam 1984 och i USA fanns från mitten av 1980-talet flera gräsrotsinitiativ som utan tillstånd delade ut rena sprutor och kanyler.⁴¹ År 1986 öppnade också en klinik i Lund och året efteråt i Malmö. Huruvida de var statligt sanktionerade kan diskuteras, men de blev i alla fall tolererade.⁴² Den sydligaste delen av Sverige var alltså tidigt ute med sprututbyte, medan det politiska och publika stödet dröjde länge — ofta med hänvisning till att det vetenskapliga underlaget var för svagt. Med visst fog kan man hävda att det dröjde ända till 2017 innan sprututbytesverksamhet vann en bredare acceptans.⁴³

Både Folkhälsomyndigheten och den statliga Aidsdelegationen uppmärksammade tidigt att injicerande brukare var särskilt utsatta för den nya sjukdomen, vilket förde skadereducerande åtgärder högt upp på den politiska agendan.⁴⁴ Det var också spridningen av hiv och utvecklandet av aids som förmådde Socialstyrelsen att ge tillfälliga tillstånd att bedriva den experimentella verksamheten i Lund och

Malmö. Dessa två kliniker förblev dock de enda i Sverige under årtionden. De var ständigt omdebatterade, ifrågasatta och omstridda och utsatta för krav på nedläggning eller önskemål om expansion.⁴⁵

Det första aids-fallet i Sverige upptäcktes 1982 och tre år senare, våren 1985, inrättade den socialdemokratiska regeringen Aidsdelegationen med socialminister Gertrud Sigurdsen som ordförande. Delegationen hade det uttalade målet att demonstrera politisk samling och partipolitisk konsensus i kampen mot aids. Mycket snart stod också Stockholm i fokus för denna kamp.

Av 1 887 konstaterade hiv-positiva i Sverige i augusti 1988 hade 468 personer ett problematiskt bruk av narkotika, något som bekräftade problembeskrivningen att detta till stora delar var ett narkotikaproblem.⁴⁶ Injicerande brukare av narkotika identifierades tidigt som en riskgrupp, i synnerhet kvinnliga prostituerade som injicerade heroin, detta då de riskerade att smitta sina kunder som i sin tur kunde smitta partners utanför riskgruppen. I oktober 1985 deklarerade Aidsdelegationen att "[s]prutnarkomaner är den grupp som löper störst risk att sprida smitta."⁴⁷

Politiskt fokus låg här på risken att narkotikabrukarna skulle sprida smittan, dock inte på risken att de själva skulle smittas. Det syns exempelvis i Aidsdelegationens affisch från 1987, där två unga tjejer sitter tillsammans med en kille de just träffat på en trappa i solen. Texten ovanför, som är lika stor som bilden, lyder: "Igår delade han spruta med tre kompisar".⁴⁸

Aidsepidemin var till stora delar en Stockholmsfråga. I augusti 1988 fanns alltså 1 887 konstaterade hiv-positiva i Sverige, varav 1 272 i Stockholms län. Av de 217 som utvecklade aids var 148 från Stockholm.⁴⁹ Men redan 1986 konstaterade socialdemokraten Inger

Bävner sambandet då hon i Stockholms kommunfullmäktige (SKF) tog upp frågan om ett tilläggsanslag mot sjukdomen aids:

Aidsepidemin har på mycket kort tid fått fäste, främst bland heroinmissbrukarna. En säker smittkälla i denna grupp är sprutan som går runt.⁵⁰

Bävner nämner också de gatuprostituerade narkotikamissbrukarna som en del av gruppen smittbärare. Förutom att försöka motivera de prostituerade att upphöra med prostitutionen diskuterades möjligheten att starta någon form av uppsökande verksamhet riktad mot att varna kunderna.⁵¹

Trots denna kunskap var motståndet mot sprututbyte stort. Det var en ny företeelse och de svenska klinikerna i Lund (1986) respektive Malmö (1987), av Socialstyrelsen betraktade som försöksprojekt, var därför för nya för att utvärdera. Kännedomen om att delade sprutor spred sjukdomar var god, men kunskapen om ett sprututbytes konsekvenser i ett vidare perspektiv var än så länge relativt klen. De ståndpunkter om hur man bäst hindrade smittspridningen, framförda i Stockholms kommunfullmäktige i slutet av 1980-talet, i den region som hyste mer än två tredjedelar av kända smittade, vilade därför på ett bräckligt kunskapsunderlag.⁵²

En vpk-ledamot, Alec Carlberg, menade att "[u]tdelning av fria sprutor [...] sannolikt [har] mycket marginell effekt på smittspridningen", medan moderaten Anders Nordin åberopade ändringar i lagstiftningen så att stat och kommun skulle kunna överta ansvaret för "dem som inte har möjlighet eller ork att ändra sin livsföring" och på så sätt hejda smittspridningen.⁵³ Ett återkommande argument i debatten om sprututbyte var också att sprutorna förmodligen skulle

göra mer skada än nytta, här yttrat av Nordin vintern 1988:

Men i handen på en narkoman är injektionssprutan skrämmande ofta ett dödligt verktyg, oberoende av om den är smutsig eller ren! Det får vi aldrig glömma. Det är långt fler unga människor som är döda av överdos av narkotika än som under en överskådlig framtid ens riskerar att dö i aids.⁵⁴

Samma resonemang förekom för övrigt även i Stockholms kommunfullmäktige och i riksdagsdebatten under tidigt 2000-tal.⁵⁵

Ett annat återkommande och partiöverskridande tema i debatten om sprututbyte var, förutom att en sådan åtgärd nog skulle vara verkningslös eller rent av skadlig för individen, en oro för att allt fler skulle komma att anse att man borde dela ut rena sprutor. I detta sammanhang kopplades påståendet till röster i mediedebatten som argumenterat för förskrivning av narkotika, något som ovan nämnda Nordin antog kunde kopplas till ett tillhandahållande av rena sprutor.⁵⁶ Argumentationslinjen underbyggdes också av socialdemokraternas Karin Jonsson som hävdade att det var viktigt att hålla ”en tydlig och entydig” linje genom att göra ”trösklarna mycket stora mellan att vara icke-narkoman och narkoman” och, enligt VPK:s Carlberg, att man med ett sprututbyte skulle kunna lura ungdomar att tro att ”man kan knarka riskfritt”.⁵⁷ Man gick helt enkelt inte med på att skyddsfaktorn skulle vara mer giltig än de potentiellt negativa effekterna.

Några ledamöter lyfte också det svaga kunskapsläget rörande konsekvenserna av ett sprututbyte och menade att det var för tidigt att luta sig mot erfarenheterna från verksamheten i Lund.⁵⁸ Risken för en komplicerad hantering rent juridiskt påtalades också, som problematiska gränsdragningar rörande vem som skulle få tillgång till rena sprutor och att verksamheten skulle komma att försätta polisen

i ett svårt läge — skulle sprutorna beslagtas eller delas ut?⁵⁹ En stor osäkerhet kring om man visste tillräckligt präglade diskussionen i fullmäktigesalen vid denna tid.

Den minoritet som i kommunfullmäktige argumenterade för sprututbyte hänvisade till verksamheten i Lund som förebild men också till att all sådan verksamhet i förlängningen kunde bidra till att bruket upphörde.⁶⁰ De försökte på så sätt få skadereduktion att betyda något annat än Richerts senare definition av ett åtgärdsprogram som inte syftade till drogfrihet.⁶¹ Skepsisen var dock fortsatt stor, speciellt hos de två största partierna, Socialdemokraterna och Moderaterna.

Det var den även hos den statliga Aidsdelegationen, som ville avvakta en vetenskaplig utvärdering av verksamheterna i Skåne.⁶² I stället rekommenderade man, i enlighet med regeringens proposition om bekämpningen av aids, ”en offensiv narkomanvård”.⁶³ Med detta avsågs en kraftigt ökad vårdinsats, inklusive metadonbehandling och uppsökande verksamhet. Att öka platserna på metadonprogrammet var inte okontroversiellt men situationen ansågs kräva radikala lösningar och lokala prioriteringar. I Stockholm menade nu en socialdemokratisk ledamot som hade ”varit ytterst tveksam länge nog” att ”med tanke på utvecklingen när det gäller narkomanerna måste vi förmodligen vika oss på den punkten”.⁶⁴ I realiteten ökade antalet platser från 150 till 300, vilket i efterhand inte framstår som så offensivt. Speciellt som köbildningen fortsatt kvarstod av administrativa skäl och på grund av hårda restriktioner, något som ledde till att platser stod tomma samtidigt som hälften av de kända smittade brukarna fortsatte sitt missbruk i väntan på vård.⁶⁵

Vad som kan uppmärksammas i sammanhanget är pragmatismen. Inför aids-hotet övervägdes en mängd möjliga motåtgärder som

tidigare inte hade varit politiskt möjliga. Kunskapsläget var klen, både vad gäller aids och sprututbytets vidare konsekvenser, men viljan att finna så bra lösningar som möjligt var stor. Debatten framstår som förhållandevis nyanserad och ingen hemföll åt att peka anklagande fingrar eller slå sig för bröstet. Detta gäller även en remissinstans som Föräldraföreningen mot narkotika (FMN), bildad 1968, som i sitt utlåtande om ett eventuellt sprututbyte i Stockholm var beredd att offra för dem viktiga principer för att lösa problemet:

Beträffande fria sprutor och metadon anser FMN att man måste avvakta resultaten med Lundaförsöket. Men kan det hindra smittspridningen, så måste man seriöst våga diskutera denna möjlighet. Samma gäller metadonfrågan. FMN är principiellt motståndare till metadon, men måste ändå medge att det kan vara befogat i vissa fall. Vi tycker nog att samhällets inställning varit alltför moralistisk på denna punkt. Alla missbrukare klarar inte av att psykoterapeutiskt bearbeta sina problem. Men även dessa och deras anhöriga måste få en chans till ett drägligare liv. Intressant är att notera att i en undersökning bland FMN:s medlemmar så framkom att de som hade barn som gick på metadon var långt mycket positivare till detta än de anhöriga vars barn ej gick på metadon. För många anhöriga och narkomaner har trots allt metadonet inneburit en möjlig väg att förbättra sin livssituation.⁶⁶

I metadonfrågan togs beslutet över fullmäktiges huvud i och med att både Aidsdelegationen och regeringen ansåg att vårdinsatserna behövde samordnas och påskyndas samt att sprututbyte inte var en framkomlig väg.⁶⁷ Om man skulle försöka sig på att karakterisera de olika ståndpunkterna under denna förhållandevis pressande situation träder två spår fram i dokumenten. Ett som underströk att det rådande

läget krävde extraordinära åtgärder trots ett svagt kunskapsunderlag — det handlade om att rädda liv. Det andra spåret tog fasta på att det svaga kunskapsunderlaget och att dessa extraordinära åtgärder faktiskt skulle kunna kosta liv. Den upplevda okunskapen fick således olika betydelse beroende på vilken ståndpunkt i sprututbytesfrågan man intagit, samtidigt som målsättningen att rädda liv förenade lägren. Skadereduktionen ställdes således mot primärpreventionen, när det enda man med säkerhet visste var att hiv-smittan spreds via delade nålar vid injektionsbruk av narkotika. Det fanns kunskap, men problemet ansågs inte kräva den lösning som den skadereduktionsbejakande kunskapen förordade.

Efter att sprutbyte avfärdats som en framkomlig väg att begränsa spridningen av hiv och aids på 1980-talet, såväl i Stockholm som i riket, var frågan vilande i ett par årtionden. Vad som fick skadereduktion i form av sprututbyte upp på den politiska agendan igen var framförallt händelser på den nationella politiska nivån. Opinionen började långsamt svänga, forskningen om hur liv bäst kunde räddas blev allt mer massiv och entydig och de tidigare kärvande kuggghjulen började långsamt snurra. I det följande vänder vi oss därför mot skeendena i riksdagen, som satte ramarna för den lokala narkotikapolitiken under perioden efter millennieskiftet.

Sprututbyte i den nationella politiken

Den nationella politiska arenan befinner sig på samma gång både längre bort ifrån och närmare den svenska narkotikapolitiken och dess kunskapsbas. Avståndet till den lokala narkotikapolitiska ärende-

hanteringen i socialnämnder och domstolar är stort, samtidigt som politiken är nära den verksamhet där man i riksdagen stiftar och reviderar lagar som utvecklar den svenska narkotikapolitiken — ofta utifrån en uttalad ambition att denna ska vila på solid vetenskaplig grund.⁶⁸ Här undersöker vi riksdagens diskussioner om skadereduktion sedan millennieskiftet och kontrasterar detta mot det lokala politiska arbetet med den svenska narkotikapolitiken.

En kunskapsbaserad narkotikapolitik

Åtminstone sedan millennieskiftet har den politiska ambitionen att bedriva en evidensbaserad narkotikapolitik blivit allt mer uttalad.⁶⁹ Vad som avses med evidensbaserad narkotikapolitik och dess potentiella nytta är dock omstritt. Här är inte platsen att bena ut alla tolkningar och/eller invändningar men evidensens relation till hanteringen av problematiskt bruk av narkotika tarvar ändå några kritiska reflektioner.

För det första är beslutsfattande utifrån vetenskap eller beprövad erfarenhet inget nytt i svensk politik, vilket exempelvis framgår av den långa traditionen av att grunda politiska beslut i offentliga utredningar.⁷⁰ Att vetenskap och beprövad erfarenhet, ett sedan länge eftersträvat underlag för offentlig verksamhet, inte är samma sak som vetenskapsteoretisk evidens spelar i sammanhanget mindre roll eftersom det mer har handlat en ny (och möjligtvis förstärkande) term för samma ambition.

Med detta följer att den typ av individanpassad prevention, vård och behandling som vanligtvis är rekommenderad för personer som har ett problematiskt bruk av narkotika är svår att anpassa till den idealtypiska modellen för evidensbaserad verksamhet.⁷¹ Exempelvis

erbjuder den mer kliniskt medicinska vetenskapen helt andra förutsättningar i form av randomiserat urval, kontrollgrupper etcetera, i syfte att bygga evidens. Detta leder i sin tur vidare till en tredje svårighet: den allt större flora av diagnosmanualer och testformulär som handläggare och behandlare har att förhålla sig till, och som tydligt begränsar de professionellas möjligheter att göra bruk av sin beprövade erfarenhet på ett fält som beskrivits som dynamiskt interventionistiskt.⁷²

Därtill kommer att förespråkandet av en evidensbaserad narkotikapolitik ofta kombineras med en viss selektivitet när det gäller vilken tillgänglig vetenskaplig evidens som åberopas och vilken som inte beaktas.⁷³ Detta gäller inte minst när det kommer till skadereducerande insatser där förespråkare för sprututbyte exempelvis kan understryka vikten av att registrera klienterna — trots att forskningen visar att fler brukare nås om besöken är konfidentiella.⁷⁴ Motsatt kan motståndare till sprututbyte hänvisa till en rapport finansierad av *Riksförbundet ett Narkotikafritt Sambälle* som bygger på ett uppenbart bräckligt underlag.⁷⁵ Ett mer aktuellt exempel på selektivt kunskapsbruk är den ovilja att veta något om effekterna av kriminalisering av eget bruk som vi tar upp i förordet.

Nedan undersöker vi riksdagstrycket med speciell uppmärksamhet riktad mot debatter där en potentiell reformering av sprututbytet diskuteras. Vi inleder med en genomgång av narkotikaproblemets formulering i början av 2000-talet. Därefter tittar vi på riksdagsdiskussionerna om sprututbytet från och med 2006 års lag om utbyte av sprutor och kanyler, då det blev tillåtet för samtliga landsting/regioner att i samråd med den kommun som skulle vara värd för en klinik att ansöka om att öppna en sådan.⁷⁶

Narkotikaproblemet och kunskapen

Föreställningar om narkotikaproblemet karaktär har varit styrande för inställningen till sprututbyte. Detta är inget unikt för narkotikapolitiken; beroende på hur politiska problem förstås och beskrivs, vilka aspekter av problemets dimensioner som prioriteras, kommer olika lösningar att föreslås och efterfrågas.⁷⁷

Eftersom den svenska narkotikapolitiken redan från början till stora delar fokuserats på att kontrollera *tillgången* till illegala droger har det varit av intresse att identifiera orsaken bakom vad som upplevdes som en ständigt ökande tillgång till narkotika och vad man kunde göra åt detta. Här har det funnits en parti- och blocköverskridande samsyn i beskrivningar av ett problem som förlagts utanför Sveriges gränser och där exempelvis EU:s utvidgning österut och internet har ansetts orsaka ökad tillgång.⁷⁸ Lösningen har främst sökts i ökade resurser till tull och polis.⁷⁹

Denna samsyn har dock sagnats i diskussioner om *efterfrågan* på narkotika. De som har varit positivt inställda till skadereducerande insatser har vanligen bottnat i antingen en symtomteoretisk eller en medicinsk förklaringsmodell. Utifrån den symtomteoretiska förklaringsmodellen betraktas problematiskt bruk av narkotika som ett symptom på ett dysfunktionellt samhälle, där strukturella och/eller sociala orsaker förklarar efterfrågan på illegala droger.⁸⁰ Riksdagsledamöter har anfört ökade inkomstklyftor, välfärdsbesparingar och någon form av ett svikande samhälle som orsaker bakom ett problematiskt bruk av narkotika.

Det symtomteoretiska argumentet — som tidigare främst hade en vänster- eller glesbygdspolitisk utgångspunkt — har under 2000-talet varit tillåtande och möjliggjort en samhällskritik från ett brett politiskt

spektrum. Här har representanter från det traditionella högerblocket exempelvis har oroat sig för den ökade segregationen och hur denna har orsakat barn och ungas sociala exkludering och därmed en utsatthet för att lockas in i kriminella aktiviteter.⁸¹ En vänsterpartistisk ledamot, Rolf Olsson, menade å andra sidan att ”en framgångsrik narkotikapolitik måste vara ouplösligt förenad och integrerad med en aktiv social välfärdspolitik”.⁸² Socialdemokraten Morgan Johansson menade i april 2006 att det fanns ”ett väldigt tydligt klassperspektiv i detta” och fortsatte:

Det säger oss också hur klassamhället fungerar — skyddar dem som har det bättre ställt medan andra faller igenom. Det är därför socialdemokratin i alla sammanhang verkar för minskade klasskillnader — det är grundläggande i vår politik — men också är besjälade av narkotikafrågan. Vi vet att om vi släpper taget där och släpper in drogerna på bred front i samhället är det våra barn som går under.⁸³

Denna klassorienterade argumentation väckte reaktioner i riksdagen i början av 2000-talet. Några ledamöter från högerblocket menade att retoriken gjorde att det kändes lite ”olustigt i magtrakten”, medan en annan meddelade att sättet att uttrycka sig på var väldigt gammaldags.⁸⁴ Invändningarna var inte kopplade till ett motstånd mot sprututbyte, utan till förklaringsmodellen — att ett problematiskt bruk av narkotika var ett symptom på en socioekonomisk stratifiering.

De sprututbytesförespråkare som inte accepterade symptomteorins förklaringskraft hämtade istället argument för sprututbyte i att missbruk var att likställa med en sjukdom och alltså en medicinsk fråga. Vad de två uppfattningarna har gemensamt är förståelsen av att tillståndet — ett problematiskt bruk av narkotika — ligger bortom individens kontroll.⁸⁵

Den medicinska tolkningen tilltalade flera riksdagsledamöter. Representanter för högerblocket riktade exempelvis kritik mot att missbruk inte behandlades som ”den sjukdom det är”, utan som något brukaren frivilligt utsätter sig för och därför själv bör klara sig ur.⁸⁶ Men också de på vänsterkanten som argumenterade för en avkriminalisering av eget bruk kunde ansluta sig till sjukdomsmodellen.⁸⁷ Den medicinska problembeskrivningen har både varit anspråksfull och potentiellt omstrukturerande. Exempel på detta är förslaget om att vårdansvaret för ett problematiskt bruk bör vila på landstingen i stället för kommunernas socialtjänster därför att ”beroende är ett medicinskt tillstånd”.⁸⁸

När de mest hårdnackade motståndarna till sprututbyte resonerade kring orsakerna bakom ett problematiskt bruk återkom de till att de ungas inställning till narkotiska preparat blivit mer accepterande på grund av drogliberala lobbyister i Europa.⁸⁹ Den här uppfattningen tycks vara mest vanlig hos representanter från högerblocket, som anfört att en europeiserad/liberaliserad syn på droger spridit sig; de ser en ”nonchalans i ungdomskulturen, där man testat droger, dricker hejdlöst och alkoholförgiftar sig”.⁹⁰ Några folkpartister menade att de unga kopplade droger till ”musik och en partylivsstil”, och en moderat att droger för samtidens unga var socialt accepterat, partyrelaterat och ständigt tillgängligt via internet.⁹¹ Inget av dessa påståenden kopplas till några forskningsbelägg.⁹²

Föreställningar om ett alarmerande och ständigt ökande bruk av narkotika har främst botten i individuella värderingar och ideologi snarare än forskningsbaserad kunskap. En liknande bild framträder när vi tittar på hur politikerna förhållit sig till just sprututbyte som en del av lösningen på narkotikaproblemet. När förespråkarna för

sprututbyte argumenterade för denna åtgärd lutade de sig inte mot rekommendationer från exempelvis EU:s centrum för kontroll av narkotika och narkotikamissbruk (EMCDDA), Världshälsoorganisationen (WHO) eller FN:s program mot hiv/aids (UNAIDS). Istället valde man att, utan forskningsstöd, kritisera tidigare och nuvarande regeringars uteblivna satsningar på området.⁹³ Oavsett om man förstod ett problematiskt bruk av narkotika som ett symptom eller som en sjukdom kunde mer investeringar i vård, omsorg och skadereducering anses vara lösningen.

I linje med detta beskrevs åter hur de negativa konsekvenserna av ett problematiskt bruk berodde på ett samhälleligt svek och ett undvikande av ansvar. Långa väntetider, höga vårdtrösklar och låg acceptans för återfall sågs som tecken på bristande sympati och respekt för de drabbade. Några menade att denna attityd tillsammans med underlåtenhet att tillhandahålla vård även låg bakom flera dödsfall.⁹⁴ Miljöpartisten Thomas Julin anade till och med att det funnits en avsikt:

I många fall finns det anledning att misstänka att man avvaktat så länge med vårdinsatser att missbrukare avlidit i misär på grund av uteblivna insatser. Det händer även att socialchefer öppet uttalar att det inte är någon idé att skicka missbrukare på behandling eftersom de ändå återvänder i sitt missbruk.⁹⁵

Vid ett tillfälle kopplades ökande dödstal explicit till frånvaron av sprututbyteskliniker — trots att 2006 års lag om sprututbyte hade möjliggjort en utökning.⁹⁶ Det var när folkhälsoministern, Kristdemokraternas Maria Larsson, 2012 fick frågan av Socialdemokraternas Hillevi Larsson om inte narkotikabrukarna fick betala ett för högt pris, genom sina liv, för kommunernas ovilja att öppna sprututbyteskliniker och om detta i sin tur inte var ett resultat av

den svenska restriktiva narkotikapolitiken.⁹⁷ När interpellationen behandlades i riksdagen föreslog också Hillevi Larsson att regeringen skulle göra sprututbyte obligatoriskt i hela landet.⁹⁸

Ministern hänvisade till den drygt ett år gamla *Missbruksutredningen* (SOU 2011:35) och arbetet med att gå igenom remissvaren innan åtgärder kunde vidtas. Hon såg allvaret i situationen men menade att den restriktiva politiken inte var en del av problemet; vad som behövdes var bättre vård och behandlingar.⁹⁹ Folkhälsoministern undvek frågan om sprututbyte och avslutade debatten med ett tydliggörande: ”den restriktiva narkotikapolitik som många i dag vill urholka kommer inte den svenska regeringen att förändra”.¹⁰⁰

Bättre vård och behandlingar kunde de flesta ställa sig bakom, men vissa ville också att dessa skulle vara tillgängliga för fler och i ett tidigare skede. I väntan på en sådan reform framstod skadereducerande åtgärder som ett viktigt komplement för tillgänglighetsivrarna. Efter att först bedyrat att man trodde på den svenska restriktiva narkotikapolitiken, var den i särklass vanligaste strategin att luta sig mot den medicinska förklaringsmodellen och hävda att det var en fråga om allas rätt till vård. En röst menade att sprututbyte inte borde vara en politiskt het potatis och man inte heller borde moralisera kring hur sjukdomen hade uppkommit — på samma sätt som man inte gjorde det inför lungcancerbehandlingar eller levertransplantationer.¹⁰¹

En annan aspekt av medikaliseringstemat har varit att hänvisa till folkhälsan och hur rena nålar kunde skydda hela befolkningen, ett argument som sannolikt varit avgörande för att övertyga många skeptiker.¹⁰² Motsättningarna handlade dock inte om att spridningen av hiv eller Hepatit C bland befolkningen visade någon alarmerande uppgång, utan om orimligheten i att en folkhälsoåtgärd som skulle

vara till gagn för såväl individer som hela samhället också var ett led i en smygliberalisering av den svenska narkotikapolitiken.¹⁰³ I en debatt om socialutskottets betänkande om svensk narkotikapolitik och ett utökande av sprututbyte i april 2005 försökte Miljöpartiets Jan Lindholm reda ut begreppen:

Jag har förstått att många är väldigt oroliga och tolkar denna del i betänkandet, eller i propositionen där förslaget finns, som ett sätt att öppna för missbruk. [---] Jag har inte uppfattat att vare sig de trösklar som finns när man börjar eller byter mellan olika former eller själva inkörsporten, [...] skulle ha någonting med detta att göra. För två år sedan var jag också skeptisk till detta, men jag har under resans gång blivit övertygad om att det här är ett mycket bra förslag.¹⁰⁴

Det största dilemmat när sprututbyte debatterades var vid denna tidpunkt inte i första hand huruvida det fanns tillräcklig vetenskaplig evidens för dess nytta för brukarna eller ens om verksamheten kunde sända fel signaler och vara skadligt för det preventiva arbetet mot narkotika; dilemmat som ledamöter och partier brottades med var istället huruvida sprututbyte var kompatibelt med den svenska narkotikapolitiska ideologin om ett narkotikafritt samhälle. Hur skulle den kunskapsbas se ut som kunde lösa målkonflikten mellan en strävan efter ett narkotikafritt samhälle och ett nationellt sprututbyte? Hur skulle man få värdegrunder och kunskapsgrunder att passa ihop?

Att frågan var komplicerad illustreras inte minst av Kristdemokraterna, det parti som under den studerade perioden bytte partilinje två gånger. Vid undersökningens början, i februari 2002, var de i en partimotion undertecknad av Lars Gustafsson m.fl. för sprututbyte. Skälet var att man inte kunde låta den blinda idealism, som man ansåg

genomsyrade målet om ett narkotikafritt samhälle, vara viktigare än humanismen.¹⁰⁵ Tre år senare, i september 2005, var ställningstagandet det omvända. Ulrik Lindgren m.fl., varav många var desamma som i motionen ovan, motsatte sig sprututbyte med hänvisning till det bristfälliga kunskapsunderlaget.¹⁰⁶ Efter ytterligare sex år, i slutet av 2011, deklarerade barn- och äldreminister Maria Larsson sig vara för sprututbyten och angav den solida evidensen som orsak:

Sprututbytesprogrammen är en smittskyddsåtgärd. Den ska beslutas av landstingen och i dagsläget tillsammans med kommunerna. Missbruksutredningen föreslår att landstingen ska kunna besluta själva.

Det är helt nödvändigt, menar jag, att den typen av beslut tas av dem som är ansvariga och som har tillgång till den nödvändiga kunskapen. Men när det gäller sprututbytesprogram råder det en fullständig evidens om nyttan och nödvändigheten av de här programmen [...].¹⁰⁷

Även representanter för partier som har förespråkade sprututbyte under hela perioden vittnar om heta diskussioner och interna slitningar.¹⁰⁸ Men ståndpunkter som avvek från den officiella partilinjens noterades och protokollfördes såklart i riksdagen. Som när Carina Hägg (s) vid två tillfällen, 2004 och 2005, motionerade mot att utöka sprututbytet till fler regioner än Skåne, för att det skulle stödja ett fortsatt missbruk och för att det inte skulle ha någon positiv effekt i strävan efter ett narkotikafritt samhälle.¹⁰⁹ Eller när moderaternas Metin Ataseven deklarerade att han personligen var för sprututbyte, trots att partiet fortfarande var negativt.¹¹⁰

Denna splittring och ändrade ståndpunkter ledde så småningom till att en majoritet i riksdagen kom att bli *för* ett utvidgande av

sprututbytesprogrammet, vilket kan tolkas på två sätt i relation till strategisk okunskap och befintlig kunskapsbas. Antingen har kunskapen långsamt urholkat motståndet och därför ändrat motståndarnas uppfattning eller så har värderingar, ideologier och prioriteringar anpassats till förändringar i kontexten och opinionen. Värdegrunder och kunskapsgrunder har konvergerat och målkonflikten mellan en repressiv narkotikapolitik syftande till låg prevalens och ett inkluderande folkhälsoperspektiv syftande till att minimera drogrelaterade skador och dödsfall har mildrats. Nyckeln verkar ha varit att omstöpa sprututbyte från en narkotikapolitisk till en folkhälsopolitisk fråga.

Om detta var fallet på den nationella nivån, hur såg det då ut på den lokala? Lyckades fullmäktigeledamöterna få värdegrunder och kunskapsgrunder att spela ihop? Löste de målkonflikten — och i så fall hur?

Tillbaka till Stockholm

När vi lämnade Stockholms kommunfullmäktiges debatt om huruvida sprututbyte kunde vara en framkomlig väg att begränsa spridningen av hiv i slutet av 1980-talet såg vi hur de valde att följa Aidsdelegationens linje med en så kallad offensiv narkomanvård i stället för att öppna sprutbyteskliniker som man hade gjort i Lund och Malmö. Sedan var frågan vilande ett par årtionden. Med anledning av ett utspel av socialborgarrådet Margareta Olofsson (v) i tidskriften *Narkotikafrågan* 2003 som rubriksattes ”Stockholm är redo för sprutbyten” väcktes dock frågan till liv igen.¹¹¹ Drivkraften och kunskapsanspråken för att få till stånd ett sprututbyte i Stockholm kom denna gång däremot inte

att luta sig mot smittskyddet som på 1980-talet. I stället betonades humanitära skäl och omsorgen om narkotikabrukarna.

Olofsson var sannolikt inspirerad av den nationella narkotikasamordnaren Björn Fries förslag till Socialdepartementet om att låta sprututbyten bli ett permanent och nationellt inslag i den svenska narkotikapolitiken.¹¹² Det hindrade inte motståndare till sprututbyte, som moderaten Berthold Gustavsson, att ifrågasätta huruvida Stockholm var redo för en sådan verksamhet. Gustavsson ifrågasatte om WHO:s rekommendationer verkligen var giltiga för Sverige då organisationen inte explicit hade uttalat sig om Sverige och mot bakgrund av att WHO, enligt Gustavsson, endast var ”positiva till sprututbyte där man redan tolererar ett utbrett narkotikamissbruk”.¹¹³ Han motsatte sig också kritiken mot att skuldbelägga narkotikamissbrukare och menade att det just var just ”den restriktiva och raka linje [som] har bidragit till att det inte gått lika illa i Sverige som i många andra länder med narkotikautvecklingen”.¹¹⁴ Gustavssons interpellation avslutades med att ifrågasätta kunskapen på området: Visste man tillräckligt om hur många som dog av narkotika respektive hiv? Vad rekommenderade borgarrådet att brukarna skulle använda sprutorna till? Hur mycket räknade man med att narkotikakonsumtionen skulle komma att minska med ett sprututbyte?¹¹⁵

Hösten 2004 utvecklade Gustafsson sina resonemang enligt två linjer, en kriminalpolitisk och en socialpolitisk. Den kriminalpolitiska linjen var sprungen ur den tidigare frågan om vad sprutorna skulle användas till, men fortsatte med att fråga hur missbrukarna skulle få tag i den substans de skulle fylla sprutorna med och slutligen hur de skulle ha råd att fylla sprutorna med substansen. Gustavsson beskrev sammanfattningsvis sprututbytet som ”ett gigantiskt främjande

av brottslig verksamhet”.¹¹⁶ Det socialpolitiska spåret jämställde sprututbyte med aktiv dödshjälp i fem steg. Att dela ut sprutor var det första steget, medan att bedriva överdosprevention, som enligt frågeställaren lätt kunde gå fel, var det andra. Det tredje steget skulle vara att inrätta säkra injektionsrum och nästa steg att erbjuda legalförskrivning eller utdelning av narkotika. Det sista steget var att, som i Schweiz, erbjuda dödshjälp. Anförandet avslutades med en högstämnd och retorisk fråga: ”Var finns humanismen, var finns etiken och var finns moralen i att ta detta första steg på denna stege som leder till fördärvet?”¹¹⁷

Om avsikten med detta något tillspetsade inspel var att få fart på debatten så var det en lyckad strategi. Socialborgarrådet Olofsson kände sig manad att gå i svaromål och återopade forskning som visade att de som smittats av hiv intravenöst var långt fler i Stockholm än i Lund/Malmö, där sprututbyte fanns. Vidare underströks, med anledning av den ifrågasatta humanismen, att man måste skilja på att ha en restriktiv och en repressiv syn på narkotikafrågan. Målsättningen ett narkotikafritt samhälle behövde, enligt Olofsson, inte innebära att narkotikamissbrukare förnekades prevention och en human behandling.¹¹⁸ Att narkotikaproblemet var svårt och accelererande kunde också omvandlas till ett argument för sprututbyte. En miljöpartistisk ledamot plockade också upp 1980-talets argumentation och menade att sprututbyte kunde vara ett sätt att begränsa risken för en stor utbredning av hiv/aids i kölvattnet av drogfloden.¹¹⁹

Socialdemokraten Monica Lindh menade att en restriktiv narkotikapolitik kunde förenas med sprututbyte och ”en mycket hög grad av humanism och ett förebyggande hälsoarbete utan att man för den skull tummar på visionen om ett narkotikafritt samhälle”.¹²⁰ Här

syns också motståndets blocköverskridande karaktär då Lindh även sympatiserade med moderaten Berthold Gustavssons resonemang om sprututbyte som ett led i fem steg mot aktiv dödshjälp. Frågans parti- och blocköverskridande karaktär förtydligades även genom att Olofssons partikamrat, Ann-Marie Strömberg, ifrågasatte om inte sprututbyte kunde sända ut fel signaler. Istället borde man bygga ut missbruksvården, ”utan att man varken har vare sig sprutor åt narkomanerna eller fri sprit åt alkoholisterna”.¹²¹

Socialborgarrådets försök att sälja in skadereducerande åtgärder i ett narkotikafritt samhälle, genom att beskriva dem ”inte som en lösning på narkotikaproblemen utan som en smittskyddsåtgärd för de tunga missbrukarna”, lyckades inte denna gång.¹²² Oron för att en mindre repressiv politik skulle skicka ogynnsamma signaler om brukets potentiella skadeverkningar låg i andra vågskålen. Det visade sig därför vara svårt att hitta en väg mellan narkotikapolitikens substansbegränsning och folkhälsopolitikens skadebegränsning. Debatten påverkades även av att sprututbytet återkommande beskrevs som utdelning av fria sprutor utan motkrav, när det i själva verket handlade om att byta begagnade sprutor mot nya.

Parallellt med denna debatt hade de stockholmska remissinstanserna att svara på 2004 års departementspromemoria ”Sprututbytesverksamhet för injektionsmissbrukare”, initierad av Socialdepartementets handlingsplan *Mobilisering mot narkotika*.¹²³ I grova drag förordade promemorian en utvidgning och permanent inrättande av den snart tjugoåriga försöksverksamhet som bedrivits i Skåne. Vidare föreslogs att landsting och berörda kommuner gemensamt skulle kunna ansöka om tillstånd för verksamheten hos Socialstyrelsen och att dessa tillstånd skulle vara giltiga i två år innan omprövning.¹²⁴

Tre formuleringar i promemorian kom att få särskild betydelse när förslaget så småningom gick igenom och trädde ikraft i hela Sverige den första juni 2006.¹²⁵ För det första angavs som ett ”grundläggande krav” att det rådde ”enighet bland de myndigheter som har att stå för kontakterna med verksamheten” (det så kallade kommunvetot som gav kommunerna rätt att neka upprättande av en klinik inom sina gränser). För det andra betonades ”vikten av att det finns tillgång till avgiftning samt behandling för dem som motiverats till det genom sprututbyte” (en tydlig syftning till drogfrihet). Slutligen underströks behovet av ”dokumentation, uppföljning och utvärdering” (för en vetenskaplig legitimitet).¹²⁶

Vetskaben om den kommande promemorian och intentionen att öppna för en vidgning av det svenska sprututbytesprogrammet orsakade oro bland dem som inte menade att det var en framkomlig väg för att komma tillrätta med narkotikaproblemet. I Stockholms kommunfullmäktige föranledde promemorian moderaten Berthold Gustavsson att lägga en motion om att *inte* införa ett sprututbytesprogram.¹²⁷ Ärendet skickades på remiss till några centrala kommunala instanser och stadsdelsnämnder. I vissa av remissvaren man se försök att finna en väg mellan narkotikapolitiska och folkhälsopolitiska målsättningar, exempelvis hos Stockholm kommuns socialtjänstnämnd:

Frågan om en verksamhet för sprututbyte är kontroversiell och kan å ena sidan ses som ett steg mot legalisering av narkotikamissbruk i strid mot socialtjänstens mål att verka för ett narkotikafritt samhälle. Å andra sidan kan verksamheten ses som ett samhällets ansvar att förhindra och förebygga spridning av hiv och hepatit och en ytterligare väg att etablera kontakt med missbrukare. Förvaltningen har vägt de olika argumenten mot varandra och ser inte att samhällets över-

gripande narkotikapolitiska mål överges med ett strikt reglerat sprututbytesprogram.¹²⁸

Men remissinstanserna var splittrade och till skillnad från Stockholm kommuns socialtjänstnämnd valde exempelvis Bromma stadsdelsförvaltning att avstyrka då ”bruk av narkotika är en kriminell handling”, varför ”det skulle vara besvärande inkonsekvent att då tillhandahålla sprutor till människor som missbrukar narkotika”.¹²⁹ Ytterligare ett argument som anfördes mot sprututbyte var bristen på forskning, eller snarare det bristande underlag som verksamheterna i Lund och Malmö hade bistått med.¹³⁰

Trots detta avlog kommunstyrelsen, bestående av Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet, Gustavssons motion om att inte införa sprututbytesprogram. I föredragande Margareta Olofssons (v) anförande hänvisade hon till remissinstanserna socialtjänstnämnden och stadsledningskontoret som inte tillstyrkte motionen, då de menade att ett sprututbyte kunde ha positiva effekter. Trots att Olofsson medgav att några definitiva svar knappast skulle kunna fås baserat på de små verksamheterna i Lund och Malmö, kunde hon hänvisa till Smittskyddsinstitutets månadsstatistik som visade att andelen nyupptäckta hiv-fall var mycket färre i Skåne än i Stockholm — trots väsentligt högre testfrekvens i Skåne. Hon hänvisade också till Socialstyrelsens bedömning att ett sprututbyte inte skulle leda till någon nyrekrytering av brukare.¹³¹ Slutligen underströk hon återigen att sprututbyte inte skulle betraktas som en lösning på narkotika-problemet, utan som en smittskyddsåtgärd, varefter kommunstyrelsen hösten 2004 avlog motionen.¹³²

Det skulle dröja nio år innan en sprututbytesklinik i regionens regi var på plats i Stockholm.¹³³ Med 2006 års maktskifte fick Stockholm

en borgerlig majoritet som (undantaget Folkpartiet) var negativ till sprututbyte. Motioner från Vänsterpartiet och Folkpartiet om att ändå öppna en sprututbytesverksamhet avslogs och här spelade en påstådd brist på kunskap en central roll.¹³⁴ Socialtjänstförvaltningen menade att man visste för lite om konsekvenserna av ett sprututbyte samtidigt som man ville markera att en utredning av frågan på inget sätt betydde att man önskade se en sådan verksamhet:

Sammantaget anser förvaltningen att frågan om sprututbytesverksamhet är svår att ta ställning till. Socialtjänstnämnden har tidigare haft en positiv inställning till en sådan verksamhet. Det är emellertid inte självklart att nämnden står fast vid denna uppfattning idag. Frågan är av en sådan karaktär att det inte finns ett självklart svar på om det är bra att införa verksamheten eller inte.¹³⁵

Stockholms läns landsting var efter lagändringen 2006 positiv till att driva en sprututbytesklinik. Eftersom ansökan till Socialstyrelsen måste göras gemensamt av landsting och kommun — det så kallade kommunvetot — förhindrades ett genomförande flera år då den borgerliga majoriteten i Stockholms kommun var mot sprututbyte. Vid valet 2010 behöll högerblocket makten, denna gång också tillsammans med Centerpartiet, som var positivt inställd till sprututbyte. Detta ändrade initialt ingenting för en kommunledning som lutade sig hårt mot ett påstått oklart kunskapsläge. I maj 2011 menade borgarrådet Anna König Järnlmyr (m) att en ansökan tillsammans med landstinget inte skulle bli aktuell därför att det saknades evidens, för att det fanns brister i landstingets konsekvensanalys, för att man inte visste hur närmiljön skulle påverkas och för att utländska erfarenheter hade visat att det var svårt att avveckla sprututbytesverksamhet om

den väl startats. Utlåtandet var emellertid också rikt på remissvar som var positiva till att Stockholm skulle öppna ett sprututbyte.¹³⁶

Våren 2011 stod striden mellan förespråkarna — som i huvudsak angav folkhälsoargumentet, att erbjudande om sprututbyte handlade ”om människosyn, om allas rätt till en god hälsa” — och motståndarna, som primärt hävdade att evidensen för sprututbyte fortfarande var för svag.¹³⁷ År 2011 fanns det dock gott om forskning som visade att sprututbyte minskade smittspridning.¹³⁸ Det blev därför möjligt att i den politiska debatten vända på bevisbördan och avkräva motståndarna evidens för att sprututbyte skulle vara en skadlig åtgärd.¹³⁹

Det var uppenbart att striden skulle utkämpas med forskningen som vapendragare, även om exempelvis König Järmlmyr försökte distansera sig från detta genom ifrågasätta om man verkligen skulle ”slå varandra i huvudet med lite olika forskningsrapporter” och att man först borde utvärdera ”de försök som finns i Sverige”.¹⁴⁰ Förespråkarna envisades med att fråga var bevisbördan borde ligga och undrade om den inte snarare borde ligga hos dem som *inte* hade WHO, FN, Smittskyddsinstitutet och Folkhälsoinstitutet i ryggen.¹⁴¹

Det var ett tungt argument för sprututbyte som smittskydds- och folkhälsoåtgärd och motståndarna fick därför inrikta sig på den narkotikapolitiska aspekten. Detta gjorde man genom att exempelvis efterfråga belegg för att man verkligen skulle kunna kontrollera alla utdelade sprutor och ifrågasätta om det inte kunde vara så att sprututbyte skulle ”leda till att allt fler hamnar i ett tyngre missbruk”.¹⁴² När beslutet skulle tas senare samma vår vittnade sprututbytesmotståndaren Anna König Järmlmyr (m) också om att det var en viktig och kontroversiell fråga som stod på agendan:

Den här frågan som vi har att ta ställning till idag är komplex. Vi vet att det finns väldigt starka åsikter. Det finns ett stort medialt intresse och många känslosamma argument.¹⁴³

Hon fortsatte med att ge tre argument mot sprututbyte: att det inte fanns tillräckligt mycket forskning, att det saknades konsekvensbeskrivningar i underlaget och att det sände ut fel narkotikapolitiska signaler.¹⁴⁴ Folkpartisten Ann-Katrin Åslund höll med om att frågan var svår och att den väckte ”mycket starka känslor”, men drog ändå en helt annan slutsats än sin moderata kollega:

För oss är det inte en moralfråga, utan för oss är det en hälsofråga. Målet om ett narkotikafritt samhälle finns kvar. Kampen mot narkotika ska ha högsta prioritet, men en restriktiv narkotikapolitik måste förenas med insatser som präglas av humanitet, värdighet och omsorg.¹⁴⁵

Den restriktiva narkotikapolitiken fick inte offras på skadelindringens altare och från flera håll betygades att folkhälsoaspekten var kompatibel med ett narkotikafritt samhälle.¹⁴⁶ Evidensen för åtgärdernas effektivitet var nu, enligt ett par förespråkare, mycket övertygande och allt svårare att ignorera.¹⁴⁷ Men rädslan för att detta var ett första steg mot liberaliseringar var fortfarande stark, även bland en förespråkare som Miljöpartiets Åke Askensten uttryckte sin oro på följande sätt:

I Sveriges riksdag är alla partier — jag vet inte om Sverigedemokraterna är det — ense om vår vision om ett narkotikafritt samhälle. Det här måste ses som ett led i det arbetet, inte som någonting annat. Det får inte bli så att [sic.] narkotikaliberalerna får vatten på sin kvarn och säger: Det här går bra, alltså fortsätter vi.¹⁴⁸

Den 24 maj 2011 beslöt Stockholms stadsfullmäktige att, tillsammans med Stockholms läns landsting, lämna in en ansökan till Socialstyrelsen om att få öppna en sprututbytesklinik. Sprututbytet inledde sin verksamhet som ett fyraårigt försök på S:t Görans sjukhus i Stockholm i april 2013.¹⁴⁹ Två år senare hade Sverige dock fortfarande bland den högsta narkotikarelaterade dödligheten i Europa.¹⁵⁰ Mot den bakgrunden, och enligt uppgift en trettioprocentig ökning från året innan, förfasades den vänsterpartistiska ledamoten Alexandra Mattsson Åkerström över att ”inte alla arbetar och har arbetat för sprututbyte som kan rädda liv i den här gruppen” och menade att verksamheten måste utökas. Trots att endast Moderaterna var fortsatt emot sprututbyte beskrev Mattsson Åkerström frågan som blockskiljande, även vad gällde inställningen till kunskap:

I den rödgrönsa majoriteten vill vi i stället lita på forskning och erfarenhet och utöka sprututbytet.¹⁵¹

Frågan var dock inte mer blockskiljande än att en folkpartistisk ledamot i samma debatt önskade utöka sprututbytet, bland annat genom att sänka åldersgränsen för tillträde till sprututbyte från 20 till 18 år, samt att fullmäktigemajoriteten skulle verka för att avskaffa det nationellt lagstiftade kommunvetot.¹⁵²

Jämfört med debatten på riksnivå präglades debatten i Stockholms fullmäktige, både på 1960-talet och i början av 2000-talet, mer av ledamöternas personliga övertygelse än av någon ideologisk eller partipolitisk linje. I debatten efterfrågades mer kunskap, samtidigt som vi ser en tydligt relativiserande inställning till den befintliga kunskapen. Under hela perioden har kontexten emellertid varit lokalpolitiskt konkret, där utmaningar som exempelvis stängningen

av legalförskrivningen, skenande spridning av hiv och slutligen den mycket oroande utvecklingen av narkotikarelaterade dödsfall medförde krav på pragmatism och gemensamt ansvarstagande.

Att inte vilja veta

Om kunskapen spelade en stor roll i förra kapitlet så har okunskapen och oviljan att acceptera viss kunskap spelat desto större roll i detta kapitel. Vi har tolkat denna resistens mot kunskap som *strategisk okunskap*, där forskningsbaserade argument, i ambitionen att nå en mer nyanserad bild av relationen mellan kunskap och politik, varit närmast exkluderande.

Kunskapsresistens är inte något unikt svenskt. Flera forskare i andra studerade västländer har på narkotikapolitikens fält funnit att okunskap har varit ett rationellt politiskt verktyg för att exempelvis fördröja politiska beslut och reformer, för att motivera finansiering av fortsatt forskning men också för att skapa utrymme att plocka de russin som passar ens egna syften ur den stora kakan av forskningsresultat.¹⁵³

Dessa påpekanden har dock ofta haft karaktären av sidokommentarer, då fokus har legat på att spåra subtil och/eller direkt påverkan på politiken baserad på forskningsbaserad kunskap snarare än okunskap.¹⁵⁴ Med ett längre tidsperspektiv och vidare fokus kan vi bidra till denna forskning genom att visa hur olika kunskapsanspråk har dominerat, hur åberopad okunskap har växlat objekt och hur olika strategier att förhålla sig till dessa kunskapsanspråk och bristande kunskap har varierat över tid och format dagens svenska narkotikapolitik.

Den vetenskapliga forskningen rörande skadereduktion har haft ett långsamt och subtielt inflytande på narkotikapolitiken. En anledning till detta, och som även är tydlig i vår forskning, är att annan kunskap än den forskningsbaserade varit avgörande. Värderingar, ideologier och normer spelar en stor roll inom detta kontroversiella fält.¹⁵⁵ Forskning visar också att ämnen som illegala droger och narkotikapolitik upplevs vara väldigt värdeladdade och känslostyrda.¹⁵⁶ En annan anledning är att forskning rörande narkotikafrågan åtminstone är tudelad beroende på om man söker forskningsstöd för att minska narkotikarelaterade skador eller för att minska bruket.

Självklart kan inga politiska beslut reduceras till enbart fakta och evidens. I synnerhet frågor som inbegriper avvägningar rörande hur jämlikhet ska uppnås och i vilken omfattning, hur effektivitet ska mätas och värderas, vems säkerhet som ska prioriteras samt individens frihet i förhållande till allmännyttiga och preventiva åtgärder präglas i stor utsträckning av individuella värderingar, erfarenheter och ideologiska övertygelser. Skadereducerande åtgärder väcker i linje med detta en mängd frågor. Ska injicerande brukare ha samma tillgång till samhällsservice som andra medborgare? Vilket är det effektivaste sättet att förhindra skador, rena sprutor eller strängare straff? Är det viktigare att skydda brukarna än det omgivande samhället? Hur mycket myndighetskontroll ska utövas gentemot brukarna? I förlängningen kommer förståelsen av problemets natur och därmed dess lösning också att vägleda argumentationen.¹⁵⁷

Oavsett hur styrande känslor, värderingar och förutfattade meningar är i politiken, är de sällan öppet uttalade när ledamöterna framför sina argument.¹⁵⁸ Snarare presenteras de som fakta eller förment faktabaserade påståenden, inte sällan som anekdotiska berättelser från

verkligheten. Trots bräcklig empirisk grund får de sken av att vara objektiva och vederhäftiga, vilket understryker argumentens riktighet och relevans. Här framstår beskrivningarna i Stockholms kommunfullmäktige i april 2011 om att sprututbytesfrågan var komplicerad och känsloladdad som ett intressant undantag och möjligen som en indikation på att man stod inför ett formativt moment.

Ett annat sätt att verka för sina ståndpunkters genomslag i debatten är att obstruera meningsmotståndarnas argumentationslinje och därmed minska förutsättningarna för att konsensus uppstår.¹⁵⁹ Man sår ett frö av tvivel i kammaren, ifrågasätter och förnekar meningsmotståndarnas argument, genom att hänvisa till att man inte nåtts av kunskapen eller att den befintliga kunskapen är otillräcklig. När det gäller debatten om den svenska avhållsamhetsinriktade narkotikapolitiken finns gott om exempel på hur kunskapen om vad man *inte* bör veta har varit en värdefull politisk kunskap.¹⁶⁰

Sprututbytesmotståndarna har återkommande anfört det oklara kunskapsläget, osäkerheten inför verksamhetens potentiella samhällsliga konsekvenser samt dess eventuella negativa effekter för brukarna som argument mot sprututbyte. Rädslan för en narkotikapolitisk liberalisering, legalisering, narkotikapolitikens sluttande plan, kanyler i lekparken och så vidare har för dem överskuggat fördelarna. Förespråkarna å sin sida har påtalat motståndarnas brist på medkänsla och ovilja att se de potentiellt dödliga konsekvenserna istället för att bemöta argument baserade på oro för en vikande allmänpreventiv effekt och risken att fler unga skulle testa narkotika. Okunskapen har här speglat en rädsla för en fortsatt ökning av narkotikarelaterade dödsfall och för att hamna på efterkälken i en internationell narkotikapolitisk jämförelse.

En inte lika artikulerad variant av okunskapens strategi är att utan vidare kommentarer ignorera meningsmotståndarens kunskap. Detta sker exempelvis på 1960-talet i Narkomanvårdsutredningens slutbetänkande där författarna bortser från forskningsresultat som visade på att en förbättrad livskvalitet för brukarna ledde till större möjligheter att hantera sin situation. Med tvivel sätt rörande Lindbergs resultat kunde de fokusera på den psykiatriska tolkningen och föreslå mer forskning av liknande slag. Att agera som om man inte hört eller förstått, som om man inte ens vill veta vad föregående talare har sagt, bör här betraktas som en strategi snarare än som en oförmåga att ta till sig kunskap.¹⁶¹

Det handlar om kunskapsbruk, vilken kunskap som når ut och hur den blir mottagen. Det finns alltid alternativa sanningar att stödja sin ideologiskt grundade argumentation på, något som också har bidragit till skadereduktionens senfärdiga utveckling i Sverige.¹⁶² Därtill har frågans konstruktion tillåtit kontrahenterna att tala om olika saker, samtidigt som mållkonflikten mellan en repressiv narkotikapolitik syftande till låg prevalens och ett inkluderande folkhälsoperspektiv syftande till färre narkotikarelaterade skador sällan har erkänts. Över tid kan vi dock se hur partier byter ståndpunkt, är oense inom partierna, men långsamt också blir allt mer positiva till skadereduktion. Denna utveckling stämmer väl överens med hur den tidigare forskningen beskriver hur kunskap långsamt sipprar igenom tidigare föreställningar och gradvis genomsyrar ett politikområde allt mer.¹⁶³

Vi har också sett hur dragkampen mellan olika kunskapsanspråk, ifrågasättandet och förnekandet av forskningsbaserad kunskap till förmån för annan kunskap, förhåller sig till konkreta och akuta frågor i tiden. På så sätt förändrades narkotikafrågan på några få år

på 1960-talet från en kunskapsmässigt bred ansats att förstå och åtgärda problemet till en betydligt trängre straff- och abstinensinriktad kunskapskorridor, delvis på grund av ett tragiskt dödsfall. Ett par årtionden senare förändrade aidshotet allt och öppnade för en annan förståelse av konsekvenserna av ett problematiskt bruk.

Den svenska skadereduktionens historia skulle kunna tolkas som en senfärdig seger för en forskningsbaserad narkotikapolitik, givet att reducerandet av narkotikarelaterade skador tillåts trumfa andra eventuella narkotikapolitiska målsättningar. Samtidigt präglas detta politikområde även fortsättningsvis av känslor, värderingar, ideologiska ställningstaganden och målkonflikter. Därmed har det också blivit en arena för kunskapsresistens, med en närmast övertydlig ovilja att ens ta fram kunskap som kan rubba ens ställningstaganden. Det tydligaste nutida exemplet på det är onekligen socialminister Lena Hallengrens och justitieminister Morgan Johanssons vägran 2021 att ens utreda konsekvenserna av 1988 års kriminalisering av eget bruk.¹⁶⁴ Stick i stäv med experterna inom forskarvärlden och myndigheter som Socialstyrelsen, Folkhälsomyndigheten och Sveriges kommuner och regioner menade de och Socialdepartementet att en utredning av vad en avkriminalisering skulle kunna innebära inte skulle bli aktuell. Att inte vilja veta är med andra ord fortfarande en högst verksam narkotikapolitisk strategi.

Alkoholpolitisk motkunskap

DEN STRATEGISKA OKUNSKAPEN är ofta en kunskap om något annat, eller att efterfråga alternativ kunskap. Det är ett ifrågasättande av den grundläggande problembeskrivningen och ett försök att formulera problemet på ett annat sätt. Med detta infinner sig kravet på ny kunskap, ett slags motkunskap som antingen kan bidra till att ifrågasätta, snarare än att falsifiera, det givna kunskapsläget.

Ännu oftare svarar det dock mot en annorlunda och förmodat mer legitim problembeskrivning. Denna process såg vi i det förra kapitlet, där krav på evidens för att sprututbyten räddar liv kontras med krav på evidens för att de inte gör det. Men ytterst handlar det inte så mycket om att få stöd för den ena eller andra lösningen på samma problem utan om att formge problemet, att via lösningen (eller snarare, kunskapen om lösningen) tydliggöra vad problemet egentligen är.¹

Med exempel från en dryg hundraårsperiod från 1910-talet fram till våra dagar vill vi i det här kapitlet visa hur denna motkunskap kan mobiliseras, vad den tar avstamp mot och hur den bottenar i en mer övergripande samtalsordning — ett slags diskursiv förankring. I fyra delstudier undersöker vi försök att utmana och omformulera olika delar av den svenska alkoholpolitiken under åren 1916–2020.

I *Den politiska alkoholfrågan* undersöks den strid om rusdrycksförbudet som utspelades i början av 1900-talet, en strid som bilades med 1922 års folkomröstning enligt vilken alkohol fortfarande skulle vara tillåtet att köpa och konsumera. Det är en argumentationsanalys av skrifter publicerade i syfte att påverka den allmänna opinionen mot ett rusdrycksförbud.

Den andra delstudien, *Den folkliga alkoholfrågan*, är främst en undersökning av kommittéarbetet bakom det politiska beslutet att avskaffa motboken 1955. Empiriskt stöd söks framför allt i 1944 års Nykterhetskommittés arkivhandlingar, i någon mån även i efterföljande betänkande och proposition.

Därpå följer en undersökning av alkoholmissbrukets roll som samhällsreformatoriskt argument, *Den samhällseliga alkoholfrågan*, om hur höggradig alkoholkonsumtion i slutet av 1960-talet blev ett sätt att blåsa till strid mot varjehanda hot att lösas med ideologiskt förutbestämda medel. Här nyttjas framför allt 1964 års Nykterhetsvårdsundersöknings betänkande med viss uppföljning av debatten i fackpress.

Som sista empiriska exempel tar vi oss i *Den postpolitiska alkoholfrågan* an kampen för ytterligare alkoholliberaliseringar genom att undersöka Timbros utspel i frågan från tidigt 2010-tal fram till idag.

Den politiska alkoholfrågan

Var aldrig tillsammans med en gift kvinna
och drick inte vin i sällskap med en sådan,
ty du kan komma att dras till henne
och möta en våldsamt död (Syr. 9:9).

Beskrivningen av alkoholkonsumtion som ett problem daterar sig långt tillbaka i tiden och täcker ett flertal olika problembeskrivningar. Religiösa förkastelsedomar över alkoholkonsumtionen finner vi redan innan vår tideräkning, i beskrivningar som ofta tar fasta på själva berusningen och det *moraliskt* klandervärda beteende som denna kunde leda till. Det kunde som ovan handla om otrohet eller, som i Ordspråksboken, om berusade kungars felaktiga styre då de ”dricker och glömmet lagen och vränger rätten för de nödställda”.²

I de stater som växte fram under tidigmodern tid försköts problembeskrivningen till att bli en *statsfinansiell* fråga snarare än en moralisk. I Sverige kom exempelvis Gustav Vasa att förbjuda brännvinstillverkning 1550 med argument som främst utgick från statsbildarens folkhushållstanke, att säden skulle bli mat och inte sprit. Och när drottning Kristina införde den första tillverkningskatten på brännvin 1638, skedde det för att bättra på statsfinanserna i en fattig nation med stormaktsambitioner. Liknande bevekelsegrunder hade planerna på att 1718 förbjuda husbehovsbränningen i ett Sverige som närmast ruinerats av Karl XII:s krig.³ Det är först i slutet av 1700-talet som den *medicinska* problembeskrivningen vädras mer frekvent — föreställningen om att höggradig alkoholkonsumtion ledde till sjukdomar men också att själva drickandet var ett uttryck

för en sjukdom, ett patologiskt alkoholbegär eller alkoholism som den svenska läkaren Magnus Huss kom att benämna det i mitten av 1800-talet.⁴

Alla dessa beskrivningar — den moraliska, den ekonomiska och den medicinska — låg som ett slags problematiserande avlagringar när nykterhetsrörelsen i mitten av 1800-talet formerade sig och även, under 1800-talets senare halva, bidrog med en mer allomfattande *social* problembeskrivning av alkoholkonsumtionen. Denna tankefigur, delvis i form av statlig politik på området, dominerade under tidigt 1900-tal och utgör därför resonansbotten till den motkunskap som undersöks i vår första empiriska studie.⁵

Dominerande kunskapsanspråk

Den sociala alkoholfrågan är ett samlingsbegrepp som kan sägas rymma alla tidigare problembeskrivningar samtidigt som den tillför en egen dimension. Begreppet tangerar även andra viktiga frågor formulerade vid samma tidpunkt, som exempelvis arbetarfrågan och fattigdomsfrågan. Den sociala alkoholfrågan var en föreställning om att övriga sociala problem var ”följder af alkoholmissbruket”, som det 1911 formulerades i den utredning som låg till grund för Sveriges första tvångsvårdslag för alkoholmissbrukare.⁶ Beskriven på detta sätt var det få samhällsföreteelser som inte berördes av alkoholfrågan.

Den sociala alkoholfrågans breda träffyta var en av anledningarna till dess stora inflytande. Uppfattad som en civilisatorisk ödesfråga kom den att bli en angelägenhet för breda folklager, inom och utanför tidens stora folkrörelser, inte bara nykterhetsrörelsen.⁷ Detta bidrog i sin tur till att sätta frågan högt på den politiska dagordningen vid

en tidpunkt då nykterhetsrörelsens problembeskrivning höll på att transformeras till statlig politik. I den transnationella nykterhetsrörelsens version var alkoholkonsumtionen ett problem som kunde kopplas till tidens alla viktiga frågor, vare sig det handlade om nationens välbefinnande, krigsmaktens kompetens eller befolkningens rasbiologiska kvalitet. I samband med krigs- och krisåren under första världskriget formulerades alkoholfrågan i närmast akuta termer samtidigt som alkoholregleringarna i många länder nu infördes eller skärptes. Flera länder lanserade även någon form av alkoholförbud; förutom Ryssland och USA även tre nordiska länder: Finland, Norge och Island.⁸

Förutsättningarna för ett svenskt alkoholförbud var därför goda under 1910-talet. Problemet hade formulerats som stort, närmast avgörande, och det kunskapsunderlag som erbjöds bland annat genom den inflytelserika nykterhetsrörelsen visade tydligt vägen, en väg som flera andra länder också hade valt att ta. Nu blev alkoholfrågan angelägen nationell politik där det inhemska kunskapsunderlaget, främst i form av Nykterhetskommitténs 18 betänkanden publicerade åren 1913–1921, ytterligare kom att tydliggöra problemet och peka ut ett alkoholförbud som en möjlig lösning. Därtill var opinionen välvilligt inställd, åtminstone enligt den inofficiella folkomröstning som IOGT arrangerade 1909 där 55,6 procent av den vuxna befolkningen röstade för ett förbud.⁹

Alkoholens fördärvlighet och alkoholförbudets rimlighet var alltså vida spridda sanningar, något som är en viktig bakgrund i analysen av rusdrycksförbudets motståndare. Bara för att det sedan inte blev något alkoholförbud ska vi inte missta kampen för detta som någon negligierbar kuriositet. Tvärtom, ett alkoholförbud framstod på alla

sätt vid tiden som den rimliga lösningen, något förbudsmotståndarna såklart visste när de formulerade sina motargument.

Utmanande motkunskap

Albert Engströms berömda sentens om vad kräfteor kräver för drycker är troligen det budskap som flest människor förknippar med 1922 års folkomröstning om införande av ett alkoholförbud. Det är visserligen text och bild i skön harmoni, men frågan är om inte kräfteaffischens ikoniska status mer beror på den kände upphovsmannen och framför allt på att budskapet är så befängt. Vem låter kräfteor bestämma hur man ska rösta i en folkomröstning? Men kanske var detta gastronomiska och emotionella argument ändå vad som behövdes vid en tid då flera länder på kort tid hade infört olika varianter av alkoholförbud, bland dem tre nordiska grannländer. Den svenska kräfteor krävde inte så mycket det svenska brännvinet som att brännvinet krävde kräfteor. Alkoholfrågan hade formulerats som ett problem i Sverige och övriga västvärlden och som problemkonstruktörer ägde de nykterhetsvänliga krafterna frågan.

Forskning, utredningar, lagförslag och nykterhetsrörelsens egna utspel bidrog till en massiv kunskapsproduktion som pekade ut problemets karaktär, orsaker och lösningar. Förbudsmotståndarnas ingång i denna fråga var med nödvändighet helt annorlunda; de hade att bestrida förekomsten av ett problem som de själva inte uppfattade som ett problem. Mot den samlade nykterhetsrörelsen och den statliga kunskapsproduktionen, främst representerad av Nykterhetskommitténs betänkanden, ställde förbudsmotståndarna en kräfteor skiva. Det var inga bra odds.

Ändå vann den så kallade nej-sidan folkomröstningen.¹⁰ Det personliga intresset hos stora delar av medborgarna av att få fortsätta konsumera alkohol ska inte underskattas men där fanns också en argumentation mot ett alkoholförbud som sträckte sig längre än kräftargumentet. Jämte den något vulgära *N.E.J.-Centralen*, som låg bakom flera kända affischer (däribland Albert Engströms), bedrevs förbudsmotståndet med en något mer sofistikerad argumentation. Vi har i vår analys av förbudsmotståndet tittat på sex skrifter publicerade åren 1916–1922. Två av dem är författade av företrädare för det förbudskritiska *Förbundet för medborgarfrihet*, C. E. Sandeborgs och Hjalmar Haralds, och en är utgiven av *Socialdemokratiska agitationskommittén* som stod detta förbund nära.¹¹ En skrift är utgiven av C. G. Santesson på uppdrag av den mer nykterhetsvänliga men förbudskritiska *Landsföreningen för folknykterhet utan förbud* och de sista två skrifterna är författade av socialdemokraten och juridikprofessorn Vilhelm Lundstedt respektive läroverksadjunkten Gideon Forssell.¹² Här finner vi, i tur och ordning, argument för:

- 1) att alkoholkonsumtionen inte utgjorde något problem, eller åtminstone inte ett problem som berodde på tillgången till alkohol;
- 2) att alkoholkonsumtionen kanske var ett problem, men att den var en privatsak som staten skulle hålla sig undan från; *samt*
- 3) att om staten ändå skulle lösa detta förmodade problem var ett alkoholförbud fel lösning, dels då det var verkningslöst i kampen mot själva problemet, dels då det var kontraproduktivt eftersom det skulle ge upphov till kontrollskador när lösandet av ett problem (alkoholkonsumtion) ersattes av ett annat (kriminalitet).

Förbudsmotståndarna arbetade i motvind. Den mäktiga nykterhetsrörelsen, nu alltmer allierad med staten, ägde i princip frågan samtidigt som mycket tydde på att den allmänna opinionen var för ett alkoholförbud. Det internationella exemplet måste också ha spelat en roll då det gav förbudsivrarna en möjlighet att peka på genomförda förbud i andra länder. Förbudsmotståndarna stod därför inför en svår uppgift och frågan var inte bara vilka argument de kunde anföra utan på vilken grund. Gick det ens att bygga sin argumentation på fakta och undersökningar? Kanske var detta ”i mycket högre grad en verksamhet hos fantasien som arbetar under påverkan av tillfälliga omständigheter och på grundval av våra egna vanor, vår smak, våra tycken och sympatier”, som Forssell formulerade det 1921.¹³ Den enskildes inställning till ett alkoholförbud var därför ”psykologiskt, icke blott logiskt motiverad”.¹⁴

Det hindrade nu inte Forssell från att själv empiriskt försöka underbygga sin bild av vad ett alkoholförbud skulle leda till. Här visade det sig att det utländska exemplet, enligt Forssell, inte alls var något föredöme utan snarare ett skräckscenario där alkoholförbud bland annat hade lett till ökat bruk av illegal alkohol och narkotika.¹⁵ Kunskapen om detta hämtade Forsell uteslutande från tidningsartiklar, vilket var en mycket en vanlig källa för förbudsmotståndarna, men det förekom även hänvisningar till vetenskapliga auktoriteter eller, i Lundstedts fall, egen auktoritet i resonemang som mer utgick från en rättsfilosofisk härledning där det utifrån vissa postulat gick att resonera sig fram till slutsatserna.¹⁶ De undersökta skrifterna är överlag väldigt empirisvaga och ingen av dem kan göra anspråk på att vara en undersökning i vetenskaplig mening. Kunskaperna om sakförhållanden understödjer undantagslöst den egna ståndpunkten

och nästan inga försök görs att ens identifiera konkurrerande utsagor, om än endast för att vederlägga dem.

De undersökta organisationerna och debattörerna förnekade egentligen aldrig förekomsten av ett alkoholproblem. Men till skillnad från den mer populistiska *N.E.J.-Centralen*, som på baksidan av flygblad med slagfärdiga budskap kunde bistå med en alkoholbejakande snapsvisa, använde de mer utvecklade argument. Kort sammanfattat kan man säga att alkoholfaran istället trivialiserades genom en förskjutning av orsakerna, från alkoholen till externa förhållanden. Detta sätt att argumentera var utgångspunkten för *Socialdemokratiska agitationskommittén*, som var mot ett alkoholförbud med argumentet att nykterhet endast kunde uppnås att ”genom verklig upplysning, bättre bostäder, goda arbetsvillkor och tillgång på underhållande men på samma gång nyttiga förströelser”.¹⁷ Därmed satte också agitationskommittén ned foten i en fråga som var komplicerad för Socialdemokraterna och enligt Per Albin Hansson, Sveriges statsminister 1932–1946, även föremål för en omvälvande maktkamp inom partiet under tidigt 1900-tal.¹⁸ Bortom fraktionsstriden syns konkurrerande perspektiv som endast med svårighet kunde samsas inom ett och samma parti: dels nykterhetsrörelsens föreställning om hur alkoholkonsumtionen bidrog till socialt elände, dels arbetarrörelsens föreställning om hur socialt elände ledde till alkoholmissbruk.

När Per Albin Hansson 1930 såg tillbaka på nykterhetsstriden var den över, förbudsomröstningen var avklarad och motbokssystemet var etablerat. Hans företrädare Hjalmar Branting hade intagit en något splittrad inställning i frågan och det var möjligen för att påverka Brantings inställning som Vilhelm Lundstedt tillägnade sin förbudskritiska skrift Hjalmar Branting på hans 60-årsdag. Brantings

företrädare August Palm hade nämligen en tydlig åsikt i frågan. Som grundare av *Förbundet för medborgarfrihet* menade Palm att alkoholförtäring närmast var att betrakta som en "dietfråga" och därför knappast något som staten skulle lägga sig i.¹⁹ I linje med detta argumenterade *Socialdemokratiska agitationskommittén* frekvent för "rätten att utan förbud och tvång bestämma över Eder själva i frågan om vad Ni vilja äta och dricka!"²⁰ Kommittén ansåg att "arbetarepartiets medlemmar [...] även framdeles [skulle] ha kvar sin rätt att dricka ett glas öl till maten eller i att ett kamratligt lag efter arbetets slut taga sig ett glas punsch eller konjak till kaffet utan att därigenom bli ansedda som mindrevärdiga medborgare".²¹

Socialdemokratiska agitationskommitténs målande beskrivningar av hur ett alkoholförbud hotade arbetarnas rätt att koppla av med ett glas på sin fritid upphöjdes därmed till en fråga om var gränsen för politiken skulle dras. Alkoholkonsumtion var en privatsak och på samma sätt som Socialdemokraterna inte la sig i medlemmarnas religiösa tro borde man avstå från att "bestämma över om vi taga ett glas dricka till maten, som har några procent högre alkoholhalt än svagdrickat".²² Man var noga med att betona att man motsatte sig alkoholmissbruk men också att "ett litet fåtal människor" med "svag karaktär och för klen ambitionskänsla" inte skulle få diktera villkoren för den stora massan "oförvitliga och skötsamma arbetare och bönder".²³

I linje med detta gjorde Haralds en poäng av att nykterheten visserligen föll "inom den offentliga rättsfären, om frånvaron af densamma kränker andras rätt, ordning, offentlig sedlighet eller anständighet", något Haralds var noga med att den inte gjorde.²⁴ Nyckelordet här var "andras"; huruvida alkoholkonsumenten själv

drabbades eller inte var en privatsak och därför inget staten skulle lägga sig i. Lundstedt var inne på ett liknande resonemang när han beskrev hur en ”snaps till maten” knappast kunde uppfattas som ”ett hot mot andra” utan som ”helt och hållet en privatsak”.²⁵ Sandberg närmade sig frågan från motsatt håll och argumenterade för att nykterhetsfrågan ”ingenting [hade] med politik att göra”, understött av argumentet att nykterhetsvänner återfanns inom alla partier.²⁶ Ett alkoholförbud beskrevs som ”ett opåkallat ingripande i en dietfråga, som är och alltid blir en individens privatsak”.²⁷

Beskrivningen av alkoholkonsumtion som en privatsak var onekligen ”psykologiskt, icke blott logiskt motiverad”, för att tala med Forssell.²⁸ Det var ett ideologiskt ställningstagande om var politikens gränser borde dras, inget som krävde några undersökningar. Nästa argument, att ett alkoholförbud även var verkningslöst, pockade dock på något slags empiriskt underlag. I avsaknad av detta bidrog Lundstedt med en rimlighetsbedömning, att det helt enkelt inte gick att lagstifta bort företeelser ”där de moraliska krafterna *inom miljön* gå i motsatt riktning”.²⁹ Med exempel hämtade ur historien — det romerska förbudet mot kristendom eller det kinesiska opiumförbudet i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet — visade Lundstedt att vissa saker inte gick att avskaffa genom lagstiftning.³⁰ Även Sandberg hämtade avskräckande exempel ur ett förflutet som bjudit på mängder av förbud:

Spriten har varit förbjuden, kaffepannan utan nåd förbruten, husrannsakan var tillåten, myndigheternas sax verksam för att avklippa sådant kvinnobjäfs, som var stridande mot förordningarna, på rökaren och snusaren skulle näsborrar och mungipor uppskäras. Men vad hjälpte allt detta. Förordningarna stannade i de flesta fall på papperet eller föranledde trakasserier.³¹

Ett alkoholförbud ansågs inte bara verkningslöst, det kunde också vara direkt skadligt då det riskerade att förstöra rättskänslan. Med ett alkoholförbud skulle kriminaliteten blomstra. Och inte bara den illegala spritförsäljningen, som ju efter ett infört förbud endast blir illegal just på grund av förbudet, utan även lönnbränning och smuggling.³² Det skulle påverka samhället i grunden, som i förbudslandet Finland där Forssell menade att ”förbudet [...] genom att fresta med ekonomisk vinst [hade] sänkt den svenskfinska skärgårdsbefolkningen i laglöshet och dryckenskap”.³³ Dessutom befarades, med exempel hämtade från USA, en omfattande korrupktion där poliser och politiker köptes för att se mellan fingrarna med illegal verksamhet, men också den mer subtilt korrupperande verkan som kom sig av politikernas karriäristiska anpasslighet till nykterhetsfrågan.³⁴ Enligt Sandberg hade nykterheten ”blivit en språngbräde för politiska ’Streber’: ett de andefattiga yrkespolitikernas medel för att uppnå politisk makt”.³⁵ Den tydliga överrepresentationen av förbudsvänner i riksdagen var en konsekvens av detta.³⁶

På den mest konkreta nivån ledde den illegala alkoholhanteringen, enligt förbudsmotståndarna, inte bara till sviktande rättskänsla och organiserad kriminalitet; den bidrog också till än mer hälsovådliga produkter. De ersättningsmedel som befarandes beskrevs exempelvis av *Socialdemokratiska agitationskommittén* som ”för hela organismen alldeles ödeläggande surrogat” och av Forssell som ”långt farligare” än den lagliga alkoholen.³⁷ Det var drycker ”av sämsta beskaffenhet och vida mer hälsofarliga än de man förut varit van vid”, mixturer som kunde leda till både blindhet och döden eller till att man ersatte alkohol med narkotika.³⁸ Tillsammans med övriga argument framstod alkoholförbudet som en på alla sätt dålig idé, men de mer

tvångande anledningarna att motsätta sig förbudet låg i kopplingen till en fråga som kunde engagera den stora massan.

Alkoholen som demokratifråga

Alkoholen har alltid ingått i andra frågor, ofta breda samhällsfrågor i tiden, som exempelvis industrialiseringen, krigsmaktens status, kvinnors politiska rättigheter eller urbaniseringen. Alkoholfrågan tog för hundra år sedan också form i ett klimat av kvardröjande nationalism och nationalromantik och med Forssells ord måste därför "[a]lla klarsynta fosterlandsvänner [...] ena sig i kamp mot den hotande olyckan av ett förbud".³⁹

Den stora samhällsfrågan dessa år var dock den spirande demokratin. Även om flera steg återstod mot en mer fullkomlig demokrati, torde det gå att räkna den allmänna rösträttens dagar från det första val som kvinnor fick rösta i 1921. 1922 års förbudsomröstning skulle därför bli det andra val som myndiga svenskar av bägge könen fick delta i och av rädsla för att de mer nykterhetsvänliga kvinnorna skulle bidra till förbudets införande beslutades att valsedlarna skulle könsmärkas, underförstått att ett av kvinnor framröstat alkoholförbud skulle kunna bestridas.⁴⁰ Dessutom hade Socialdemokraterna beslutat att inte bidra till förbudets genomförande med mindre än att två tredjedelar röstade för dess införande.⁴¹ I strikt demokratiskt hänseende var det knappast en förutsättningslös omröstning.

Men dessa säkerhetsåtgärder räckte inte för vissa debattörer som snarare ville utdöma en ja-seger som odemokratisk och därmed illegitim redan på förhand. En retorisk manöver som tjänade detta syfte var att göra antaganden om valda delar av befolkningen och dess

åsikter: oavsett folkviljan så var ett förbud något som ”*icke* omfattas av den stora massan av landets tänkande arbetare”, som *Socialdemokratiska agitationskommittén* uttryckte det, där det underförstådda budskapet var att just arbetares åsikter om detta borde tillmätas ett större värde och att om de till äventyrs ändå var förbudsvänliga så var de inte tänkande.⁴² Agitationskommittén sökte i första hand påverka Socialdemokraterna att följa dess linje och återkom därför till argumentet att partiet borde ändra sitt program ”så att det står i verklig överensstämmelse med arbetareflertalets mening och ställning till de alkoholhaltiga dryckerna”.⁴³

Liknande argument framfördes av Lundstedt som gärna såg att man stukade landsbygdens nykterhetssträvanden genom att ta särskild hänsyn till folkviljan i ”större städer och industricentra på landet”.⁴⁴ Men hotet kom särskilt från kvinnorna vilka därför borde tillmätas mindre vikt i den kommande omröstningen (eller hur man nu ska förstå det snart realiserade kravet på att skilja deras röster från männens):

Hur osympatiskt det än må uppfattas av kvinnorna just nu, när de erhållit sin så varmt eftersträlvade rösträtt, förefaller det mig såsom en alldeles extra oförnuftighet, att i en sådan fråga som denna icke göra skillnad mellan män och kvinnor.⁴⁵

Om agitationskommittén och socialdemokraten Lundstedt främst argumenterade strategiskt för att påverka Socialdemokraterna så bistod Forssell med ett principiellt mer sofistikerat demokratiargument, ett slags minoritetsskydd som inte sällan ingår i definitionen av en väl-fungerande demokrati.⁴⁶ Forssell varnade för ”de avarter av demokrati som tyckas tro att majoriteten under alla förhållanden skall ha rätt att påtvinga minoriteten sin vilja”.⁴⁷ Forssells skrift publicerades 1921, samma år som den allmänna rösträtten tillämpades för första gången,

och han spådde att ett sådant majoritetsförtryck kunde leda till att "både frihet och demokrati grävt sina egna gravar".⁴⁸ Människor värderade "den personliga friheten [högre] än den politiska" och om demokratin brukades för att "förstöra trevnaden i samhället, då kommer även demokratiens dagar snart att vara räknade".⁴⁹ Forssells oro för den unga demokratis bruk av majoritetsprincipen delades av Lundstedt som varnade för att "[r]ättsliga monstra" skulle bli "demokratiens första frukter".⁵⁰ Lundstedt underströk att demokratin endast var en form för beslutsfattande som precis som despotin kunde resultera i både goda och onda beslut. Här stod större värden på spel och ett "bedömande av demokratiens slutliga värde för ett folk" berodde på "om den inriktats i det godas eller ondas tjänst".⁵¹

Enligt Forssell borde ingen lag "i fråga om mat och dryck och kläder" få stiftas utan en majoritet på minst 90 procent och han var därför kritisk till att Nykterhetskommitténs föreställning om en erforderlig "stark folkvilja" betydde 60 procent.⁵² Forssells kommunicerande argument vantrivsel och demokrati bar redan i sina utgångspunkter på en utilitaristisk princip som utan svårigheter landade i slutsatser med viss kvantitativ precision. Den bästa lösningen, "det allmänna bästa", översattes av Forssell till "den största möjliga lycka åt det största möjliga antal människor".⁵³ Detta skulle kunna tolkas som att ett förbud inte kunde försvaras om en majoritet bara blev lite lyckligare av ett förbud samtidigt som en minoritet blev mycket olyckligare av detsamma.

I beskrivningarna av förbudet som en prövning av den unga demokratin finner vi en strävan efter tolerans, att även en potentiell majoritet ska visa fördragsamhet med en eventuell minoritets levnads-
mönster. Alternativet var ett majoritetsförtryck med synnerligen

farliga verkningar. Att med ett alkoholförbud av planerat slag ”kränka någons rätt” ledde till ett ”allas krig mot alla”, som Haralds formulerade det.⁵⁴ Detta ska förstås bokstavligen. Med exempel hämtade från förbudslandet USA visade Forssell hur detta lett till ett slags ”revolverpolitik”:

Förbudspolisen skonar varken liv eller egendom. Tågen hejdas mitt i natten och polismännen tränga in i sovvagnarna, även kvinnornas och barnens, bryta upp koffertarna, genomsöka kupéerna med sina blindlyktor och uppmana passagerarna, med revolvern för bröstet, att utlämna möjligen medhavda spritdrycker. Vid minsta motstånd riskeras att bli nedskjuten, vilket nyligen hände två män som protesterade mot förbudstjänstemännens hänsynslösa uppträdande.⁵⁵

Hela samhället påverkades av ett alkoholförbud; det skulle leda till husranssakningar och angiveriverksamhet.⁵⁶ Med förbudet följde tyranni och denna var sig alltid lik, vare sig det handlade om ”fåtals- eller flertalstyranni”.⁵⁷ Lundstedt beskrev det på liknande sätt, som en oproportionerlig kriminalisering som därför var att likna vid terror, till och med ett ”*rent terroristiskt skräckregemente*”.⁵⁸ I slutänden, menade Forssell, följde ”utbrottet av ännu ett inbördeskrig, där motståndarna komma att möta varandra med det hat som brukar utmärka inbördeskrig framför andra krig”.⁵⁹

Alkoholförbudens tid var även de demokratiska genombrottens tid, vilket åtminstone i Sverige satte sin tydliga prägel på alkoholfrågan. Till skillnad från de fördemokratiska problematiseringarna av alkoholkonsumtionen som en moralisk, statsfinansiell eller medicinsk fråga, antog den sociala alkoholfrågan nu en tydlig politisk karaktär. Flera trådar vävdes samman till en fråga som dels handlade om medborgarnas möjligheter att lösa ett allvarligt uppfattat problem

via de demokratiska institutionerna, dels om var politikens gränser skulle dras, vad som var en allmän angelägenhet och vad som var en privatsak. I förspelet till det som kom att bli Sveriges första folkomröstning, 1922 års folkomröstning om ett alkoholförbud, kom denna sista aspekt att spela en viktig roll.

Det betydde också att kontrahenterna i förbudsfrågan diskuterade olika frågor. Alkoholproblemet erkändes vanligtvis även av förbudsmotståndarna, men lösningen i form av förbud underkändes med argument som inte krävde någon empirisk förankring. Även om sådan förekom — mestadels för att anekdotiskt illustrera beklagliga konsekvenser av ett förbud — handlade det ytterst om privatsfärens omfång och helgd. Det var ett rimligt argument som inte gick att avskrika med hänvisningar till aldrig så mycket kunskap om exempelvis alkoholkonsumtionens skadeverkningar. Frågan om var det privata slutar och det kollektiva tar vid accentuerades rimligtvis vid en tidpunkt då den politiska demokratin sjösattes men den förblir en lika viktig som i grunden olöslig fråga i dagens demokratier. Ingen obevklig kunskap eller anspråksfull evidens kan ändra på det.

Den folkliga alkoholfrågan

Den sociala alkoholfrågan var i början av 1900-talet en tydlig politisk fråga samtidigt som striden mot rusdrycksförbudet också var en strid mot en politisering av alkoholfrågan. En kamp mot att vad som dittills hade betraktats som en privatangelägenhet nu skulle underställas en demokratisk folkvilja där en majoritet skulle få diktera levnadsvanorna för en minoritet. Kampen var lyckosam på så sätt att

ett rusdrycksförbud kunde avstyras. Däremot var nu alkoholfrågan tydligt definierad som en politisk fråga för medborgarna att kollektivt besluta om via de folkvalda. Den alkoholpolitik som sjosattes på 1910-talet var också tydligt reglerande och restriktiv och utgick från att alkoholkonsumtion inte kunde vara något som individen fritt fick bestämma över. Motbok, restaurangrestriktioner och en allmänpreventivt fostrande alkoholistvård utgjorde tydliga gränser för individens frihet som alkoholkonsument. I denna delstudie undersöker vi argumenten för och kunskapsbasen bakom motbokens avskaffande.⁶⁰

Dominerande kunskapsanspråk

Motbokssystemet eller det så kallade Brattssystemet efter en av dess upphovsmän, Ivan Bratt, var en kontroversiell alkoholpolitisk lösning som tog stor plats i den offentliga diskussionen under de årtionden som systemet var i bruk. Syftet var att minska alkoholkonsumtionen genom en individuell kontroll av en begränsad mängd sprit per månad som myndiga medborgare fick köpa. Systemet var både klass- och könsdiskriminerande med större tilldelning alkohol till bättre bemedlade samtidigt som få kvinnor hade motbok.⁶¹

Det var knappast en demokratiskt förankrad lösning då den tillkom innan den allmänna rösträttens genomförande och enligt Nycander hade den aldrig hade genomförts om det inte varit för den fyrtiogradiga röstskalan, enligt vilken mer bemedlade fick fler röster till kommuner och landsting och därmed indirekt till första kammaren.⁶² Motbokssystemet kritiserades också frekvent fram tills att det avskaffades 1955. Grunden för kritiken kan dels sökas

i att den stora andelen nykterister bland riksdagsledamöterna inte var representativa i alkoholfrågan, dels i den kritik mot majoritetsförtryck som hade hörts sedan tidigt 1900-tal. Det var skillnad på en parlamentarisk majoritet och folket, en skillnad som kom att bli avgörande då motboken avskaffades på 1950-talet.

Motbokssystemet var kritiserat men också etablerat och på ett sätt en logisk lösning på ett problem som närapå hade lett till ett generellt alkoholförbud. Motboken var inte ett alternativ till fri alkoholförsäljning; den var ett alternativ till ett alkoholförbud och därmed närmast en alkoholliberal lösning givet alternativet. Därtill var det på plats i nästan 40 år, en institutionaliserad politisk lösning på ett artikulert samhällsproblem, inte någon nödlösning på ett tillfälligt problem.

Även om alkoholfrågan med ökat välstånd hade frigjorts från den ödesmättade fattigdomsfrågan och inte längre handlade om folkets, nationens och rasens framtid, så hade den samtidigt breddats till nya sfärer. Så hade den exempelvis blivit en trafiksäkerhetsfråga i samband med bilismens utbredning. Därtill hade en ny medicinska utveckling från 1940-talet och framåt satt ett ökat forskarfokus på frågan.⁶³ Alkoholfrågan var därför fortfarande en brännhet politisk fråga och ett avskaffande av motboken skulle kräva en politisk strid som mestadels utspelade sig mellan ledamöterna i den offentliga utredning som hade tillsatts för att utreda restriktionssystemet, 1944 år Nykterhetskommitté.

Utmanande motkunskap

Ett eventuellt folkligt motstånd mot restriktionssystemet hade tidigare varit något att hantera, inte nödvändigtvis något att ta hänsyn

till. Detta var grundinställningen både hos 1911 års Nykterhetskommitté som lanserade denna alkoholpolitiska lösning och 1928 års Rusdryckslagstiftningsrevision som kan sägas ha utvärderat den. Nycander skriver att bägge dessa kommittéer ”hade sammansatts så att man i förväg kunnat gissa i vilken huvudriktning förslagen skulle gå”.⁶⁴ Helt annorlunda förhöll det sig med 1944 års Nykterhetskommitté som bidrog med underlag till avskaffandet av restriktionssystemet. Både direktiv och sammansättning visade här på en ambition till en förutsättningslös och grundlig utredning av den framtida alkoholpolitiken, åtminstone inledningsvis. Efter visst vaktombyte bland kommittémedlemmarna blev dock motståndarna till restriktionssystemet i klar majoritet och förslaget att avskaffa det kom inte som någon överraskning. Enligt Nycander bäddade också kommittén för denna politiska lösning genom att konsekvent utmåla systemet som impopulärt och illa förankrat i folkopinionen.⁶⁵

Någon detaljerad kunskap om vad svenskarna tyckte om motbokssystemet fanns inte när Nykterhetskommittén utredde frågan. Visserligen hördes en del missnöjesyttringar, vissa både röststarka och organiserade, exempelvis i *Sveriges Motboksinnehavares Riksorganisation*.⁶⁶ Men hälsan teg rimligtvis också still, på så sätt att de som var nöjda med systemet troligen inte gjorde något väsen av sig. Till detta kom att restriktionssystemet var ett slags kompromiss i den förbudstroende nykterhetsrörelsens ögon vilket gjorde att många alkoholskeptiker var missnöjda med motboken inte därför att den reglerade alkoholen utan därför att den alls tillät den.⁶⁷ Det gjordes ett par Gallupundersökningar i början av 1940-talet men dessa utgick från en tydligt begränsad frågeställning om motboken skulle behållas eller ersättas av något annat. Opinionen var också flyktig på så sätt att

motboken erhöll ett tydligt stöd i 1942 års undersökning samtidigt som den inte hade majoriteten bakom sig i 1943 års undersökning med en något modifierad frågeställning.⁶⁸ När Nykterhetskommittén tillsattes 1944 visste man därför ganska lite om folkets inställning till restriktionssystemets olika delar. Ändå var en förment folkvilja ständigt närvarande i kommitténs interna diskussioner och kampen om restriktionssystemets framtid fördes inom kommittén till stora delar via denna folkvilja.

Långt ifrån alla ledamöter ville helt avskaffa restriktionssystemet. I det interna diskussionsmaterialet går det att spåra ett tydligt motstånd mot att avskaffa motbokssystemet, eller åtminstone i att gå för långt för med alkoholliberaliseringarna. Och även där hänvisades på olika sätt till folket. Den minst vanliga varianten var att underkänna folkviljan som en grund för reform, att istället se den som något som kunde ”påverkas av lagstiftningen”.⁶⁹ Detta argument gjorde inte direkt bruk av folkviljan, men såg den som formbar. Ännu längre gick kommittéledamoten Adolv Olsson, socialdemokratisk riksdagsledamot och nykterist, som våren 1948 ifrågasatte om man alls borde ta hänsyn till allmänhetens alkoholpolitiska åsikter:

Det finns ingen rättighet för svenska folket att dricka sprit var, när eller hur som helst. När vi inte tillåter folk att halsa en liter på Riksbron, varför ska vi då tillåta det på näringsställen?⁷⁰

Att behålla vissa restriktioner kunde inte heller likställas med någon allmän förbudsmentalitet, det var enligt den socialdemokratiska nykteristen Jalmar Furuskog ”inte märkvärdigare än att man inte förbjuder hela biltrafiken på grund av olyckorna utan i stället har en serie av mindre förbud som ingår i trafikreglerna”.⁷¹

Näst efter detta explicita motstånd mot att låta demokratiska reformer utgå från folkviljan fanns argumentet att det inte var så lätt att mäta folkviljan, att det var "[s]vårt att få fram någon opinion".⁷² Även om man erkände att det hördes röster för reformer kunde man avfärda dem med att "[k]verulanterna över den nuvarande ordningen har nog inte mycket fog för sina klagomål" eller att kritiken inte var "sakligt grundad".⁷³ Journalister misstänktes också vara särskilt intresserade av alkoholliberalisering, vilket borde tolkas som ett egenintresse snarare än ett uttryck för någon folkvilja.⁷⁴

Nästa steg i motståndet mot ett helt avskaffat ransoneringsystem var att gå med på något slags folklig vilja med förbehåll. Det går exempelvis att spåra en tydligt kvardröjande paternalism i talet om den förestående reformen som ett "stort förtroende" som förutsatte "ett större mått av [...] själansvar",⁷⁵ ett förtroende och själansvar som var tydligt villkorat:

Utminueringsbeslutet innebär ett förtroende för folket. Missköter Ni Er griper vi in. Vill ni gå på restaurang får ni göra det, men där sker allting offentligt. Vi tolererar inte att någon dricker sig full. Därför behöver vi en maximigräns.⁷⁶

Liknande resonemang återkommer i det interna kommittématerialet där kvarvarande restriktioner försvaras med att det måste finns en gräns för förtroendet.⁷⁷ Och "[o]m folket sviker förtroendet, får det bära konsekvenserna".⁷⁸

Till sist kunde reformmotståndarna utan redovisad empiri göra troligt att de faktiskt hade folket med sig. De menade att det fanns "ett kraftigt underlag för en spritfri lunch i vida kretsar", att det endast var "en liten minoritet som dricker sprit på lunchen", att det var "en allmän mening i landet att spriten till lunch bör bort" eller att behållen

maximal tilldelning på restaurangerna var ”i överensstämmelse med sedvänjan”.⁷⁹ Frågan om starkölets status intog en särskild plats i diskussioner där hänvisning till folkviljan användes som argument, måhända som ett uttryck för ölets folkliga förankring. Enligt flera kommittémedlemmar var dock inte det starka ölet alls folkets dryck. ”På folkdjupet finns inga starkare krav på starkölet”, menade exempelvis den socialdemokratiska riksdagsledamoten Harald Åkerberg hösten 1948.⁸⁰ Det fanns ”inget större intresse för starkölet”, ”inte någon bred opinion för något annat öl”, och man menade att ”kravet på starköl överdrives”.⁸¹ Kommitténs ölskeptiker var nog inte några stora öldrickare själva och pejlade därför av folkmeningen genom att höra sig för hos bekanta där de fick veta att ”de är nöjda med den nuv. pilsnern”.⁸² Ännu en anekdotisk opinionsmätning formulerades som att kommittéledamoten ”aldrig hört talas om att ungdomen i vår tid bryr sig om starköl”.⁸³

Motståndarna nyttjade folket, den tänkta eller närmast påhittade folkviljan, men det gjorde också de inom kommittén som förespråkade en radikal alkoholpolitisk reform. Flera kommittéledamöter vittnade om irritationen över systemet eller delar av det.⁸⁴ ”Den nuvarande ordningen retar sig folk mycket på”, som den kommunistiska stockholmspolitikern Valborg Svensson uttryckte det på ett kommittésammanträde i februari 1948 och att bibehålla vissa restriktioner medan andra avskaffades ”skulle möta stark kritik”.⁸⁵ Kommitténs överväganden präglades av en oro för att reta upp ”opinionen”, att väcka ”opposition”.⁸⁶

Det framstår som uppenbart att folkviljan spelade en avgörande roll i kommitténs interna diskussioner, vare sig man kunde hänvisa till den för eller emot alkoholpolitisk reform. Det handlade för

reformmotståndarna om en folkvilja som inte skulle respekteras, som var svår att bedöma och som möjligen saknades eller till och med var emot en reform. För reformanhängarna var frågan enklare då de endast utgick från att folket önskade en alkoholpolitisk reform. Här hade de tillgång till en diskussion som under efterkrigstiden sträckte sig längre än alkoholfrågan.

Frihetslängtan och krängelmotstånd

Nykterhetskommittén tillsattes 1944 men dess betänkanden, sammanlagt sju stycken, publicerades inte förrän tidigt 1950-tal och de diskussioner som här ligger till grund för analysen fördes i slutet av 1940-talet. Det var några år efter krigsslutet och onekligen ett formativt moment eller policyfönster, för att tala med Rothstein respektive Kingdon.⁸⁷ När på sex års krigsombäranden, stängda gränser och regleringar långt utöver alkoholrestriktionerna, hade nu förbytts i något nytt; en frihetslängtan och hopp om färre inskränkningar i vardagen.

Det här var rimligtvis ett stämningssläge att förhålla sig till för Nykterhetskommittén, vare sig man förordade radikal reform eller motsatte sig den, vilket också återspeglas i de frekventa hänvisningarna till folkviljan. Exempelvis vädrades i slutet av 1940-talet en oro för att kommittén utåt hade tillkännagivit sin ambition att avskaffa motboken samtidigt som denna eftergift åt folkviljan gjorde det problematiskt att försvara andra delar av restriktionssystemet, som restaurangrestriktionerna och starkölsförbudet. Flera kommittéledamöter förutspådde därför ett slags dominoeffekt i demokratins namn. Det skulle, som Adolv Olsson formulerade det hösten 1948, ”psykologiskt bli mycket svårt för svenska folket att förstå att utminueringssprit blir fri

men ej restaurangspriten”.⁸⁸ Det psykologiska dilemma var att den tänkta reformen vilade på föreställningar om ett myndigt folk i ett demokratiskt samhälle och att detta myndiga folk kunde tänkas göra anspråk på sin principiella rätt, inte endast den som utportionerades av en strategisk kommitté. Bibehållna restriktioner stred här mot den myndiga medborgarens rättsmedvetande.⁸⁹ Det gick inte att skapa ett system som inte ”accepterades av den allmänna opinionen” eller som saknade ”respekt i det allmänna medvetandet”.⁹⁰

Nykterhetskommitténs svängning från en mer förutsättningslös utredning till en utredning med avsikt att avskaffa motbokssystemet hänger ihop med utnämningen av det konsultativa statsrådet Gunnar Danielsson som kommitténs nya ordförande 1946. Danielsson hade ingen tydlig hållning i alkoholfrågan, men var vid tidpunkten för sitt tillträde känd som ”antikrångelminister”. Det svenska samhället präglades enligt Danielsson av byråkrati och onödiga regler, något som förargade medborgarna och förbryllade utlänningarna. Spritrestriktionerna var, enligt Danielsson, ett tydligt exempel på detta krångel. Kampen mot ”Krångel-Sverige” kan därför betraktas som den inramning som mer än något annat påverkade Nykterhetskommitténs inställning. Det var 1946 också en rimlig efterkrigstanke, en reaktion på krigsårens ransonerings- och regleringar som ett par år senare hade vuxit till en tvingande samtalsordning. I riksdagen diskuterades onödiga regler och byråkrati, tidningarna var fulla av beskrivningar och fördömande av krånglet och i den stora opinionsundersökning som genomfördes av Gallup 1948 ställdes särskilt frågan om vilket parti man ansåg ”mest energiskt går in för att avskaffa byråkrati och krångelsverige”.⁹¹

Dagens krångel ställdes i kommittén mot morgondagens frihet.

Det talades om att ”slopa krånglet” och att man ville undvika att ”snöra in den enskilda individen för mycket”.⁹² Apropå krigsårens dansförbud menade kommitténs ordförande att det inte kunde vara ett ”sammhällsintresse att göra rest. tråkiga”.⁹³ Förslag om att behålla den individuella registreringen även efter avskaffandet av motboken bemöttes i samma anda med att detta skulle vara ett väsentligt ”bidrag till Krångel-Sverige”.⁹⁴ Mot denna ordning ställdes möjligheten till ”ett större mått av frihet”, exempelvis en ”frihet att kunna dricka sprit utan mat”.⁹⁵ Någon konkret argumentation mot bevarandet av restriktionerna, exempelvis utifrån deras effekter på alkoholkonsumtionen, syns inte här. Konflikten stod mellan frihet och krångel och valet tedde sig då lätt.

Kommittémajoritetens strävan att stävja krånglet och öka medborgarnas frihet bottnade ytterst i en föreställning om samhällets demokratisering. Flera kommittéledamöter beskrev restriktions-systemet som ett förmyndarskap och en inskränkning av medborgarligen rättigheter och den förestående reformen kunde därför tolkas som att ”svenska folket äntligen fått sin myndighetsförklaring”.⁹⁶ Demokratiargumentet var en resurs för frihetsfalangen och förslag om att bibehålla det så kallade mattvånget endast på de billigare folkrestaurangerna ”strandar på det odemokratiska i systemet”.⁹⁷ Men demokratiseringen var inte bara något eftersträvansvärt, utan också den nya förutsättning som kommittén hade att förhålla sig till. Det gick inte att tillämpa olika regler på olika restauranger, i hopp om att på så sätt diversifiera regleringen av olika medborgares alkoholkonsumtion, eftersom “[d]emokratiseringen har gjort att publiken är mycket blandad”.⁹⁸ Därtill var kommitténs uppdrag att leverera en produkt till den nationella demokratins främsta uttolkare, riksdagen,

där man kunde befara att bibehållna restriktioner skulle stöta på patrull på grund av ”missförstådda demokratiska känslöstämningar”.⁹⁹

Kampen om den tänkta folkviljan vanns av reformivrarna, som till detta argument kopplade föreställningar om frihetslängtan och fördjupad demokrati. Denna linje är mycket tydlig i det interna arbetsmaterialet, men saknas till stora delar i de publicerade betänkandena; den förekommer där endast sparsamt och oftast som ett referat eller citat från någon remissinstans, vanligen inte som ett övervägande eller ställningstagande från kommittén. Man får därför leta noga för att hitta direkta uttalanden om hur Nykterhetskommittén såg på restriktionssystemets förankring i folkdjupet. En bit in i principbetänkandet diskuteras detta som en av flera anledningar att avskaffa motboken, då det var ”svårt att hos gemene man vinna gehör för nykterhetsfrämjande åtgärder, som inskränker den enskildes frihet, eftersom orsakssammanhangen mellan de samhällsskadliga företeelserna och ingripandena är svåra att uppfatta utan närmare studium”.¹⁰⁰

Trots de flitiga diskussionerna om detta i det interna kommittéarbetet var restriktionssystemets folkliga acceptans därför inte en huvudfråga när kommittén presenterade sina förslag för allmänhet och folkvalda. I två av betänkandena — *Rusdrycksförsäljning och nykterhetsvård* (SOU 1952:54) och *Tillverkning och försäljning av maltdrycker* (SOU 1952:55) — redogjordes mer i detalj för externa åsiktsyttringar i syfte att, med eller mot dessa framställningar, via dem driva kommitténs linje i frågan. Här framkommer ett grundläggande missnöje med restriktionssystemet, en irritation över eller oförståelse för reglerna och deras tillämpning samt hänvisningar till att fortsatta restriktioner stred mot individens frihet och skadade det allmänna rättsmedvetandet.¹⁰¹

I den proposition som 1954 följde på Nykterhetskommitténs slutbetänkande redovisades en större mängd utlåtanden från remissinstanserna. Här redogjordes för ett restriktionssystem som hade "skapat irritation och en känsla av oberättigat förmyndarskap" och medfört "ett intrång i människors frihet och ett individuellt registrerande och kontrollerande, som inte är motiverat när det gäller den överväldigande majoriteten av medborgare".¹⁰² Det var ett "förmyndarskap" som knappast kunde motiveras, en modell som nu var "undergrävd i folkmedvetandet" och med "föga fäste i det allmänna rättsmedvetandet".¹⁰³ Systemets förändrade legitimitet återspeglade de senaste årtiondenas samhällsutveckling då denna "klasslagstiftning" rimmade illa med "samhällets demokratisering".¹⁰⁴

Det som tydligast skiljer propositionen från betänkandena är dock att avsändaren, finansminister Per Edvin Sköld, gjorde sin egen röst och intention tydlig. Departementschefen nöjde sig inte med att låta remissinstanserna föra hans talan och enligt Sköld utgjorde "motbokssystemet [...] ett tämligen starkt ingrepp i den enskildes livsföring" samtidigt som dess positiva effekt på nykterhetstillståndet "i stor utsträckning [torde] vara illusoriskt".¹⁰⁵ Finansministerns dom över restriktionssystemet blev hård:

Ännu allvarligare synes emellertid vara att systemet icke vunnit önskvärd förankring i det allmänna rättsmedvetandet. [---] Till en del torde förklaringen till dessa förhållanden ligga däri att vissa av systemets yttringar tett sig svårförståeliga för allmänheten. Detta torde bl.a. sammanhånga med att systemet förutsätter upprätthållande av vissa regler som icke överensstämmer med vanor och beteenden som anses naturliga. Man torde icke kunna bortse ifrån att allmänhetens reaktion mot

systemet tagit sig uttryck i en allmän misstänksamhet och avoghet mot samhällets nykterhetspolitiska strävanden.¹⁰⁶

Genomgången av kommittéarbetet, betänkandena och propositionen visar på ett böljande kunskapsbruk. Kommittén förhöll sig i sitt interna arbete tydligt till en empiriskt oklar men förmodad folkvilja syftande mot en lagstiftning som skulle passa medborgarnas frihetslängtan och ett allmänt rättsmedvetande. Detta var kraftigt nedtonat i de publicerade betänkandena. I stället framhölls, utan grundligare undersökningar, att motboken var verkningslös eller till och med skadlig.¹⁰⁷ Här saknades i stort sett resonemang om systemets folkliga förankring och när de framkom var det i förbifarten i passager där olika intressenter — som exempelvis *Svenska turishotellens riksförbund*, *Sveriges Hotell- och Restaurangpersonalsförbund* eller *Föreningen Sveriges Stadsfiskaler* — fått komma till tals.

Departementschefen menade i propositionen att kommittén överdrev den samhälleliga onykterheten och systemets skadlighet men visade som folkvald politiker en större oro inför systemets bristande legitimitet. Härmed desavouerade han också den främsta offentliga kunskapsproducenten till stöd för det politiska beslut om motbokens avskaffande som ändå skulle tas, samtidigt som han med viss fingertoppskänsla knöt an till de tongångar som under flera år hade hörts i det interna arbetet med att ta fram denna kunskap. Högsta ansvariga politiker i regeringen visste samma sak som politikerna och de sakkunniga i kommittén, att detta var en fråga där folket skulle kännas på pulsen, även om det inte kunde skrivas ut i den publicerade offentliga utredning som hade att förhålla sig till offentliga åtgärders förment mätbara effektivitet.

Den samhälleliga alkoholfrågan

Den 1 oktober 1955 avskaffades motboken i en reform som trots kvardröjande restriktioner måste betraktas som en tydlig förflyttning av gränsen mellan det privata och det offentliga. Normaliseringen av alkoholkonsumtionen inleddes i en process som fortfarande pågår. Med detta kom också den registrerade alkoholkonsumtionen inledningsvis att öka rejält, från bottennoteringen 4,6 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre 1951 till toppnoteringen 7,7 liter 1976. År 2018 låg den på 7,2 liter.¹⁰⁸ Efter motbokens avskaffande ökade också antalet vårdade på alkoholistanstalterna. Nu försköts alkoholfrågan från den folkliga alkoholkonsumtionen till den manifesterat problematiska alkoholkonsumtionen, en dimension som visade sig vara politiskt användbar. I denna delstudie undersöker vi hur kopplingen till samhälleliga brister kom att förändra berusningsfrågans kunskapsbruk.

Dominerande kunskapsanspråk

Den statligt reglerade och finansierade alkoholistvården sjösattes vid ungefär samma tidpunkt som motbokssystemet. Bägge reformerna utgick från att alkoholen kunde hanteras, inte genom att förbjuda försäljning eller hantera alkoholen som ett sjukdomsalstrande gift, utan genom reglering av alkoholförsäljningen och fostran av alkoholmissbrukaren.

En av motbokens huvudarkitekter, Ivan Bratt, var uttalad motståndare till alla sjukdomsförklaringar. Han menade att sjuka människor ”skola hjälpas med mjuk hand, men då det gäller alkoholister, bör handen vara hård och om den någon gång formar sig för

att ge en örfil, är det inte ur vägen”.¹⁰⁹ Som en av flera medlemmar i den så kallade läkarkommittén var Bratt också med om att sätta sin prägel på den första tvångsvårdslagen för alkoholmissbrukare, 1913 års alkoholistlag.

Två viktiga aspekter av alkoholistlagen är av betydelse för delstudien. För det första var den, i linje med Bratts resonemang, tydligt anti-medicinsk. Alkoholmissbruk var ingen sjukdom utan en dålig vana som skulle fostras bort. För det andra tydliggjorde lagen att samhällets rätt till ingripande mot alkoholmissbrukaren var de negativa sociala konsekvenser som missbruket ledde till. Detta syns redan i förarbetena, där 1907 års Fattigvårdslagstiftningskommitté räknade upp ett antal följder av alkoholmissbruket: ”olyckliga familjeförhållanden, fattigdom, brott, sjukdom, degeneration samt vanvård af barnen”.¹¹⁰ Så skrevs även lagen, med generalindikationen att vara ”hemfallen åt dryckenskap” och ett antal specialindikationer, tänkta konsekvenser av dryckenskapen: att ”vara farlig för annans personliga säkerhet eller eget liv”, att ”utsätta hustru eller barn, som han är skyldig att försörja, för nöd eller uppenbar vanvård” eller att ”ligga fattigvården eller sin familj till last”.¹¹¹ Lagen ersattes 1931 av en ny alkoholistlag och 1954 av nykterhetsvårdslagen, nya specialindikationer tillkom, men den kausala logiken låg fast: det var alkoholmissbruket som ledde till de omständigheter som samhället hade rätt att ingripa mot med tvång.

Detta är den sociala alkoholfrågan omsatt till tvångsvård, föreställningen om att alkoholmissbruket leder till sociala olägenheter. Det är på sätt och viss också själva definitionen på alkoholmissbruk där den höggradiga alkoholkonsumtionen blir ett missbruk först då alkoholkonsumenten misslyckas med sina sociala åtaganden. Staten brydde sig inte om alkoholmissbrukarens liv och hälsa, det var inte

en uttalat paternalistisk lagstiftning på det sättet, utan endast om den sociala skada som alkoholkonsumtionen gav upphov till.

Utmanande motkunskap

Detta tydliggjorda orsakssamband var kärnan i tvångsvårdslagstiftningen fram till dess att nykterhetsvårdslagen ersattes av socialtjänstlagen och den nya tvångsvårdslagen LVM 1981. Här återspeglades en syn på samhället, individen och alkoholkonsumtionen som kan spåras till 1800-talet och nykterhetsrörelsens problembeskrivning. Föreställningar om dessa orsakssamband dominerade fortfarande när en offentlig utredning i mitten av 1960-talet bestämde sig för att ställa dem alla på huvudet.

1964 års Nykterhetsvårdsundersökning hade till uppgift att lösa problemet med det växandet alkoholistvårdsklientelet. Men när utredningen släppte sitt drygt 700 sidor tjocka betänkande 1967 lanserades ett nytt perspektiv på alkoholproblemets etiologi, med stöd i en sällan skådad mängd statistiska samvariationer.¹¹² Det var nog få som trodde att denna enmansutredning skulle generera så radikala förslag och leda till så mycket upprörd debatt, men när dess betänkande publicerades landade det helt rätt i en intensifierad socialvårdsdebatt som kom att präglade resten av 1960-talet och 1970-talet.¹¹³

Kanslirådet på socialdepartementet, Ossian Larnstedt, hade fått uppdraget att ”verkställa en kartläggning av nykterhetsvårdens klientel och formerna för vården av detta”.¹¹⁴ Till sin hjälp fick han en liten stab där framför allt utredningssekreteraren Leif Holgersson kom att spela en viktig roll. Med en mild underdrift beskrev Larnstedt hur utredningen framförde ”vissa kritiska synpunkter på lagstift-

ningen och därav betingade behandlingsmetoder”.¹¹⁵ Kritiken i Nykterhetsvårdsundersökningens betänkande baserades främst på en undersökning av alkoholistvårdsklienteletens karakteristika och resultatet blev en vidräkning med den alkoholistvård som sedan nykterhetsvårdslagen trädde i kraft 1955 hade haft officiella behandlingsambitioner.

Det totala nykterhetsnämndklientelet hade fördubblats sedan 1954 och ett återkommande resultat i utredningen var hur dessa medborgare statistiskt avvek från normalpopulationen i en mängd avseenden: de uppvisade bland annat högre skilsmässofrekvens, lägre utbildningsnivå, högre arbetslöshet, lägre löner och sämre bostadsförhållanden. Nykterhetsnämndklienteletens snedfördelning förstärktes ytterligare när det kom till dem som vårdades på anstalt, något som fick Nykterhetsvårdsundersökningen att ifrågasätta den bedrivna vårdens ändamålsenlighet. Förutom att vården inte botade alkoholmissbruket, kvarstod de ”primära problemen” efter vårdperioderna:

De återvänder till sin tidigare miljö och är därvid bostadslösa och arbetslösa. Det ”stöd” de får med sig på vägen är att de ställes under övervakning och som regel meddelas lydadsföreskrift om att fullständigt avhålla sig från bruk av alkohol. När de bryter lydadsföreskriften kan de återföras till anstalten. Cirkeln är därmed sluten.¹¹⁶

Det här var principiellt viktigt. Enligt utredningen var alkoholmissbrukarens miljöförhållanden den grundläggande problematiken. Detta kan ställas mot nykterhetsvårdslagens skrivning, som enligt undersökningen gav uttryck för en olycklig föreställning om ”alkoholmissbruket som den primära sociala störningen”, ett synsätt som inom den tillämpade alkoholistvården ledde till ”konsekvenser som ur allmänt humanitära och behandlingssynpunkter ter sig orimliga”.¹¹⁷

Undersökningen ville vända på problembeskrivningen och i stället betrakta alkoholmissbruket som ett *symtom* på diverse bakomliggande orsaker. Det symtomteoretiska perspektivet var visserligen inte nytt. Tankar om att dricka så att man ”glömmer sin fattigdom och inte tänker på sitt elände mer” vädrades flera hundra år innan vår tideräkning.¹¹⁸ Och även om den inflytelserika nykterhetsrörelsens huvudbudskap från mitten av 1800-talet och framåt var moraliserande, skuldbeläggande och såg drickandet som eländets primus motor, fanns där andra röster som gjorde troligt att de sociala omständigheterna spelade en viktig roll.¹¹⁹ Denna splittring ser vi också under tidigt 1900-tal då exempelvis *Socialdemokratiska agitationskommittén* förklarade den skadliga alkoholkonsumtionen med allehanda sociala brister.¹²⁰

Nykterhetsvårdsundersökningens perspektiv var därför kanske inte nytt, men blev nu en mer potent och därför en större utmaning för meningsmotståndarna än det tidigare hade varit. För det första nylanserades orsaksmodellen under ett 1960-tal då den medicinska förklaringen hade pockat på uppmärksamhet i ett par årtionden och bidragit till att friskriva alkoholmissbrukaren från skuld. Detta plockades nu upp i en förklaringsmodell som skyllde på samhället istället för något kroppsligt tvingande begär. För det andra presenterades förklaringen i form av en auktoritativ offentlig utredning vid en tidpunkt då dessa åtnjöt den största respekt och närmast betraktades som oantastliga sanningar i det planeringsoptimistiska Sverige. Det var på alla sätt en provokation; handsken var kastad och försvararna för den gamla ordningen slöt upp till motattack.

Blottan i Nykterhetsvårdsundersökningens argumentation var såklart orsaksriktningen, valet att göra politik av det kausala svarta hålet. Även om statistiken hade bekräftat en samvariation mellan

eländiga sociala villkor och hög alkoholkonsumtion, var riktningen på orsaksförhållandet ett ideologiskt val. Detta blev särskilt tydligt då företrädarna för ett äldre socialt perspektiv kritiserade utredningen — inte för dess noga bokförda samvariationer, utan för att den ifrågasatte den äldre tolkningen av kausaliteten. Den före detta chefen för Socialstyrelsens nykterhetsvårdsbyrå, August Åman, menade att utredaren var belastad med ”en aggression inombords” och hade ”sänkt tonfallet och vederhäftighetsambitionen från den objektiva sanningsökarens nivå till kvällsjournalistikens lågvatten”.¹²¹ Regeringsrådet Henrik Klackenbergs spädde på kritiken:

Utredaren verkar orealistisk, aningslös eller illvillig, tills man fattar att han ser saken ur klienteles synpunkt: de super på grund av sitt sociala elände, orättvisor i arbetet och samhället, de åker fast därför att de saknar bostad; nykterhetsvården, som inte ens skaffar dem bostad och jobb, förföljer dem bara.¹²²

Klackenberg bemödade sig inte om att hänvisa till någon ny empiri. Det upprörande var den obevisade orsaksriktningen där Klackenbergs lika obevisade antagande var att nykterhetsvårdsklienternas usla arbets- och bostadssituation var ett resultat av deras alkoholmissbruk och inte tvärtom, varför han inte heller kunde förstå vad det var för fel med den klassmässiga selekteringen på anstalterna.

Nykterhetsvårdsundersökningen mötte en del kritik även från annat håll men de flesta reaktionerna var, enligt en sammanställning i Socialstyrelsens publikation *Socialnytt*, ”klart positiva” till utredningens slutsatser och förslag.¹²³ Utredningen hade formulerat ett rimligt tvivel uttryckt i ett antal diskussionspunkter som skulle komma att stå i fokus under de femton år som det tog att sjösätta en ny lagstiftning på området. I den livliga debatt om socialvårdens framtid som följde

i slutet av 1960-talet och under 1970-talet kom man också ofta att hänvisa till Nykterhetsvårdsundersökningens resultat.¹²⁴

Samhällskritik och nya orsakssamband

Nykterhetsvårdsundersökningens perspektivskifte var politiskt nyskapande och influerade mycket av det sena 1960-talets samhällskritik. Förutom utredningens officiella status och det faktum att man kunde bygga vidare på den skuldbefriande medicinska modellen, bidrog ytterligare tre omständigheter till kraften i utredningens motkunskap. För det första gav utredningens flitiga bruk av kvantitativ metod en vetenskaplig och förment apolitisk legitimitet, något som borgade för att resultaten måste tas på allvar. Detta illustreras också av den debatt som följde på publiceringen av betänkanudet, där ingen ifrågasatte faktauppgifterna, men däremot hur de förklarades. För det andra knöt utredningens kritik an till en inflytelserik och internationellt grundad behandlingskritisk diskussion och, för det tredje, även till en inhemsk debatt om kvardröjande problem i välfärdssamhället.

Som vetenskapshistorikern Theodore Porter har påpekat är det ingen slump att utredningar med tydliga reformatoriska ambitioner använder vetenskapen som argument för sina syften, och för att signalera en ”saklig och lidelsefri” bearbetning (som läkar-kommittén beskrev det 1912): som siffror, statistik, tabeller och diagram.¹²⁵ Samma typ av objektivitet, presenterad av siffror, var vad Nykterhetsvårdsundersökningen eftersträvade då utredaren konstaterade att ”objektiv alkoholforskning [...] hitintills endast haft begränsad betydelse för utformningen av samhällets alkoholpolitik och vårdlagstiftning”.¹²⁶ Idealet var politik och lagstiftning grundad

i ”orsakssökande, objektiv och förutsättningslös medicinsk och social forskning”.¹²⁷ Med sina 542 tabeller, 57 diagram och tre kartor tog Nykterhetsvårdsundersökningen detta kvantitativa orsakssökande längre än någon offentlig utredning på fältet någonsin hade gjort.

Men att ersätta det äldre gardets individuellt sociala och moraliska förklaringsmodell med den kollektivt sociala symtomteorin snarare än den individuellt medicinska förklaringsmodellen var ett ideologiskt val och inget som med automatik föll ur Nykterhetsvårdsundersökningens många tabeller och diagram. Det är, som historikern Mary Poovey har visat, en fin illustration av hur det överflöd som statistik tenderar att skapa kan ligga till grund för teorier och politiska förslag som inte finns i siffrorna själva.¹²⁸

Att de fastlagda orsakerna inte var så förutsättningslösa vittnar möjligen kritiken om. Att de ändå blev så pass inflytelserika berodde till lika delar på siffrans makt som ett välkomnande ideologiskt klimat. Efterkrigstidens ofullbordade medikalisering av alkoholmissbruket hade visserligen bjudit på en skuldbefriande förklaringsmodell men samtidigt individualiserat problemet. Kritiken mot det individualiserade perspektivet i sina olika skepnader — moraliskt, fostrande eller medicinskt — delades av flera tongivande aktörer i den svenska social- och alkoholistvårdsdebatten. Gunnar och Maj-Britt Inghes *Den ofärdiga välfärden* och Gustav Jonssons *Det sociala arvet* uppmärksammade just den ofärdiga välfärdens oförmåga att förbättra levnadsvillkoren för samhällets allra sämst ställda.¹²⁹ Även på högsta byråkratiska nivå omfamnades en variant av det symtomteoretiska tänkandet, som när Socialstyrelsens generaldirektör Bror Rexed menade att alkoholmissbruk både var ”en *orsak till* och ett *symtom på* sociala missförhållanden” och att det därför var en angelägen uppgift

att arbeta för inkomstutjämnning.¹³⁰ Med den internationellt förankrade behandlingskritiken och inhemskt tilltagande samhällskritiken i ryggen kunde Nykterhetsvårdsundersökningen fylla det kausala hål som utredningens många samvariationer pockade på.¹³¹ Härmed blev utredningen också en nyttig politisk resurs.

Utredningen av 1960-talets nykterhetsvård skiljde sig på en avgörande punkt från kunskapshandlingen i föregående delstudier av förbudsmotståndet respektive avskaffandet av motboken. Nykterhetsvårdsundersökningen var en gedigen empirisk utredning och en mycket tydlig illustration av den planerings- och styrningsoptimism som präglade välfärdsbygget fram till 1970-talet, då statsvetaren Bo Rothstein menar att den närmast förbyttes i styrningss pessimism.¹³² Ingen ifrågasatte utredningens stora empiriska underlag eller det överflöd av statistiska samvariationer som ledde utredningen till dess slutsatser. Men kausalitetsproblemet kom man inte förbi, vilket öppnade för en ideologisk strid förklädd till påståenden om orsak och verkan.

Den postpolitiska alkoholfrågan

Nykterhetsvårdsundersökningens empiriskt gedigna men ideologiskt tolkande utredning var möjligen krönet på alkoholfrågans politisering. På denna kunskapsbas byggdes mycket av 1970-talets solidariska alkoholpolitik. Alkoholen begripliggjordes nu som ett gemensamt problem att lösa med gemensamma uppoffringar gällande exempelvis tillgänglighet och prisnivå, inte något som specifikt kopplades till missbrukarna. Samtidigt legitimerades medborgarnas lägre alkohol-

konsumtion via totalkonsumtionsmodellen, en empiriskt härledd samvariation mellan andelen alkoholmissbrukare och den genomsnittliga alkoholkonsumtionen hos totalpopulationen i ett samhälle.¹³³

Den restriktiva alkoholpolitiken och den repressiva narkotikapolitiken hamnade därmed ett kort tag i fas, särskilt efter den tvångsvårdslag som 1981 likställde berusningsproblemen främst utifrån deras sociala konsekvenser.¹³⁴ Men samtidigt som den repressiva narkotikapolitiken låg fast och i vissa avseenden till och med skärptes, har det sedan 1990-talet skett kraftiga liberaliseringar av svensk alkoholpolitik som till både orsak och verkan varit en del av en ideologisk omformulering av alkoholfrågan. Medborgarnas alkoholkonsumtion kopplas inte längre till centrala värden som demokrati, inte heller lånar den sig längre till någon avancerad samhällskritik. Istället har den idag omformulerats till att vara en folkhälsofråga, därtill med en underton av utomparlamentariskt uttolkad folkvilja.¹³⁵

Dominerande kunskapsanspråk

Vartefter de socialistiskt anstrukna symtomteorierna förlorade styrfart under 1970-talet, fann den samhällsorienterade förklaringsansatsen i stället stöd i totalkonsumtionsmodellen. Trots att det kausala sambandet förblev omtvistat ledde det i slutet av 1970-talet till en del debattinlägg som främst såg lösningen på missbrukarfrågan i en solidarisk konsumtionsminskning i de breda folklagen.¹³⁶

Denna solidaritetstanke är fortfarande på 2000-talet en grundbult i svensk alkoholpolitik, där normalkonsumenten förväntas godta högre priser (på grund av alkoholskatt) och lägre tillgänglighet (genom Systembolagets begränsade öppettider) för att hålla nere

den totalkonsumtion som kan tänkas orsaka alkoholrelaterade problem hos en del alkoholkonsumenter. Under de senaste årtiondena har den allt starkare folkhälsodiskursen därtill kommit att legitimera den svenska alkoholpolitiken. Alla strävanden att liberalisera svensk alkoholpolitik måste förhålla sig till detta.

Utmanande motkunskap

Tankesmedjan Timbro, grundad 1978 och finansierad av Svenskt Näringsliv, är en av de främsta förespråkarna för näringslivsliberaliseringar. Vi har därför studerat Timbros alkoholpolitiska engagemang under åren 2012–2020. Timbros alkoholpolitiska linje är uttalat alkoholliberal. Samtidigt har Timbro att förhålla sig till en stark folkhälsodiskurs, vilket gör argumentationen och kunskapsbruket mer komplext än om man bara hade kunnat propagera avreglering.

Påtagligt många av de argument som nyttjades i förbudsmotståndet för ungefär ett sekel sedan återkommer i Timbros pläderingar för ytterligare alkoholliberaliseringar. Det handlar om en kamp mot paternalism och för frihet, ett bejakande av det lustfyllda. Liksom för 100 år sedan varnas också för att restriktioner är brottsalstrande. Till sist läggs en del krut på att visa att den nuvarande alkoholpolitiken inte bara är verkningslös utan dessutom i värsta fall kontraproduktiv.

Centralt för Timbros argumentation är en påstådd konflikt mellan staten och folket. Staten vägleds inte av folkets bästa utan av ”en politisk vilja att tvinga andra att leva efter ens egna önskemål”.¹³⁷ Alkoholpolitiken är paternalistisk, ”drakonisk” och en illustration av ”de små stegens tyranni”.¹³⁸ Det är ett ifrågasättande av en illegitim förmyndarmentalitet som formuleras som om den skulle vara på

medborgarnas sida. Men folkhälsolobbyn är ett ”elitprojekt för att städa upp arbetarklassen” som resulterat i ”en alkoholpolitik utan ett ens förtroende för medborgarnas förmåga att ta ansvar för sitt eget liv”, en ”alkoholpolitik som konstant sugit ut arbetarklassen men varit ogenerat generös gentemot de välbärgade och opinionsbildande klasserna”.¹³⁹ Vi ser här hur det klassperspektiv som *Socialdemokratiska agitationskommittén* stod för, när man hundra år tidigare hävdade arbetares rätt att ta en sup till maten, nu har axlats av Timbro.

Medborgardiskursen återfinns i beskrivningar av politiken som inte bara paternalistisk utan också som godtycklig, ovetenskaplig och inkonsekvent.¹⁴⁰ Men det är inte bara arbetarklassen, utan befolkningen i sin helhet, som missgynnas av en alkoholpolitik som motiveras av omsorg om de, enligt Timbro, knappt sex procent av befolkningen som har alkoholproblem.¹⁴¹ Argumentet, att en liten andel problematiska alkoholkonsumenter inte ska få förstöra för den stora skötsamma massan, känns också igen från förbudsstriden.¹⁴²

Timbro vill med sina alkoholpolitiska utspel slå vakt om individens frihet, trivsel och glädje, ”vardagens och helgens små glädjeämnen” eller ”vardagslivets nöjen”.¹⁴³ Det är roligare, trevligare och innebär mer frihet med en öppen marknad. Att utgå från totalkonsumtionsmodellens teoretiska antaganden är en onödig fokusering på alkoholens negativa konsekvenser som innebär att man låter ”sjukdom, våld och död” styra alkoholpolitiken.¹⁴⁴ De faror som Timbro ser utgår istället från Sverige som en paternalistisk och glädjedödande stat, med en alkoholpolitik som är både vilseledande och farlig. En av dessa faror är den brottslighet som förbud och restriktioner leder till, exempelvis ”smuggling och svarta marknader”.¹⁴⁵

Kritiken får ytterligare udd av beskrivningar av hur felaktig den

officiella versionen av alkoholpolitikens verkningar är. Enligt Timbro har Sverige under de senaste decennierna successivt kunnat avreglera alkoholmarknaden utan att det har fått de negativa konsekvenser som förutspåddes. Farhågorna för att ökad alkoholtillgänglighet skulle leda till mer skador, våld och sjukdomar saknar empirisk grund; den restriktiva politiken är verkningslös och det finns inte ”något samband mellan restriktiv lagstiftning på alkoholområdet och lägre alkoholkonsumtion per capita”.¹⁴⁶

Näringslivets kunskapsmix

Timbro bedriver opinionsbildning, men för att göra det framgångsrikt måste deras utsagor utgå från trovärdiga fakta. Här bygger Timbros argumentation på ett mixat kunskapsbruk där de blandar expertis och journalistik i texter som exempelvis refererar till debattartiklar, politikens utspel eller mediala uttalanden från forskare. Journalistiska texter jämföras med vetenskapliga texter, till exempel för att argumentera för att Sverige har för starkt alkoholmonopol, för att ifrågasätta Systembolaget, motsäga siffror om smuggling eller när en akademisk artikel och en radiodokumentär tillsammans benämns som ”flera kartläggningar” som vittnar om en ”utbredd mygelkultur”.¹⁴⁷

Samtidigt använder sig Timbro ofta och gärna även av etablerad och statligt finansierad forskning. Argumentationen för ökade liberaliseringar bygger till stora delar på offentlig expertis och kunskapsproduktion, exempelvis från organ som Stockholm förebygger alkohol- och drogproblem (STAD), Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN), Brottsförebyggande rådet (BRÅ), Folkhälsomyndigheten (FoHM), Centrum för social-

vetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD) eller Institutet för social forskning (SOFI). Det här är organisationer som också är kunskapsproducenter och som det ofta hänvisas till i argument för en mer restriktiv alkoholpolitik. Timbro nyttjar dem istället för att ifrågasätta den svenska alkoholpolitikens interventioner, förklaringsmodeller och restriktioner i allmänhet och Systembolagets monopol i synnerhet. Med stöd hos dessa kunskapsproducenter beskrivs alkoholpolitiken som ovetenskaplig, oseriös och godtycklig.¹⁴⁸

Timbro arbetar återkommande med en formel som både manifesterar och utmanar den vetenskapliga expertisen. Erkända auktoriteter inom alkoholforskningen presenteras just som sådana samtidigt som deras vetenskapliga anspråk undermineras då man visar hur fel de har haft om exempelvis alkoholliberaliseringarnas negativa konsekvenser eller då konkurrerande orsakssamband lyfts fram utifrån annan forskning. Exempelvis hänvisas till nationalekonomen David Sundéns dom över Systembolaget som ett verkningslöst monopol, ett kunskapsanspråk som stärks av att Sundén bygger på sina egna skrivelser om detta i en rapport från Expertgruppen för Studier i Offentlig ekonomi (ESO), en kommitté knuten till Finansdepartementet.¹⁴⁹ Det ger onekligen tyngd åt argumentationen att på detta sätt hänvisa både till en etablerad forskare och staten, i form av Finansdepartementet. ESO-rapporten blir också snabbt en ny referens för kommande texter att förhålla sig till, exempelvis för att stärka argumentet att Systembolagets monopol inte fyller någon funktion och inte heller förbättrar folkhälsan.¹⁵⁰

Mer väntat men kanske också mindre verkningsfullt är att Timbro nyttjar näringslivsdrivna organ som Handelns utredningsinstitut (HUI) i sin kritik av alkoholpolitiken, liksom den återkommande

presentationen av det ideologiskt tendensiösa Nanny State Index.¹⁵¹ Bakom Nanny State Index står författaren och journalisten Christopher Snowdon som också är knuten till högertankesmedjan Institute of Economic Affairs (IEA) som redovisar olika länders grad av förmynderi och paternalistisk politik. På detta kunskapsunderlag avfärdas den rådande svenska alkoholpolitikens grundbultar, totalkonsumtionsmodellens solidaritetstanke och folkhälsoargumentet. Totalkonsumtionsmodellen underkänns som orimlig bland annat utifrån argumentet att merparten av medborgarna inte ska behöva ta hänsyn till en liten minoritets problem.

En svårare nöt att knäcka är alkoholpolitikens folkhälsofrämjande ambitioner. Folkhälsan är i början av 2000-talet en närmast tvingande diskurs som inte ens en liberal aktör som Timbro kan avfärda. Den kollektiva nyttan med folkhälsa måste därför erkännas samtidigt som den rådande alkoholpolitikens folkhälsofrämjande effekter ifrågasätts. Här menar Timbro att tidigare liberaliseringar av alkoholpolitiken har skett utan att folkhälsoproblemen för den skull har ökat och ibland till och med minskat avseende exempelvis den totala alkoholkonsumtionen, den alkoholrelaterade brottsligheten och det alkoholrelaterade dödliga våldet.¹⁵²

Den genomgående tendensen att skriva fram frånvaron av negativa konsekvenser som skador, våld och andra folkhälsorelaterade aspekter erkänner samtidigt bekämpande av dessa som legitima alkoholpolitiska mål, något som givet andra orsakssamband skulle kunna legitimera en inskränkning av medborgarnas frihet. Men Timbro tillför istället ny kunskap till folkhälsodiskursen då man pekar på statens folkhälsoivrande kunskapsbas som ofullständig och hur den bidrar till nya folkhälsorelaterade problem. Smuggling

och gränshandel lyfts exempelvis fram som stora problem för en ökad konsumtion i allmänhet och för Sveriges unga befolknings hälsa i synnerhet.

Timbro är alltså tydlig med att folkhälsan ska stärkas och skyddas, men idealet att svenskarna ska dricka mindre får här sin lösning i ett avskaffande av alkoholmonopolet. Därtill lyckas Timbro koppla sina argument mot paternalism och för individens frihet till folkhälsodiskursen då man anger ”självbestämmande” som en ”konstaterad folkhälsofaktor, i exempelvis arbetslivet”.¹⁵³ ”Frihet är bra för hälsan”, menar man.¹⁵⁴

Alkoholpolitiken bör enligt Timbro sammanfattningsvis utformas i relation till folkhälsopolitiska mål. Förbud och restriktioner är en paternalism i strid med eftersträvd liberalisering men ändå något som skulle kunna motiveras av folkhälsoskäl, eller åtminstone borde, men brister i göra det. En statlig folkhälsopolitisk agenda framställs som relevant, även om det aktuella *innehållet* i den inte accepteras. Timbro argumenterar inte bara mot att förbud kan motiveras av hälsoskäl, utan också mot att dessa skulle grunda sig i legitim (av experter sanktionerad) kunskap om vad folkhälsorelaterade åtgärder är, eftersom de inte tar hänsyn till folkhälsofaktorn självbestämmande.

Det är tydligt att det näringslivsfinansierade Timbro inte vill framstå som ett särintresse. Visserligen driver de en linje som gynnar det alkoholrelaterade näringslivet, alltifrån alkoholproducenter till restauranger, men argumentationen mot regleringar bottnar i ett värnande om folkhälsan och folket. Statens folkhälsoarbete beskrivs som en falsk legitimering av alkoholpolitiken; den så kallade folkhälsolobbyen är enligt Nanny State Index-grundaren Snowdon en ”statssponsrad verksamhet, i praktiken förgreningar av staten som

lobbade för att regeringen skulle genomföra en politik den redan var hågad att genomföra”.¹⁵⁵ Här framstår onekligen Timbro som förnuftets röst, för folket och mot staten.

Timbro är det privata näringslivets tankesmedja och de ämnen som tas upp och de utspel som görs av Timbro bör därför tolkas utifrån organisationens ambition att gynna näringslivet, vilket är en viktig förförståelse när man tar del av utsagor som kanske framstår som allmänna inlägg i samhällsdebatten. Ett illustrativt exempel är Timbroskribenten Mattias Svenssons beskrivning av den svenska alkoholpolitikens historia som något frikopplad från den representativa demokratin.¹⁵⁶ I Svenssons historieskrivning representeras helt enkelt det svenska folket inte särskilt bra av sina folkvalda; folket önskar se liberaliseringar men riksdagen håller emot. Det empiriska stödet för denna tolkning är något oklar men det är, givet alkoholfrågans historiska utveckling, inte alls omöjligt att det skulle vara så.¹⁵⁷

Samtidigt skulle det vara mycket förvånande om Timbro exempelvis hade argumenterat mot vinstuttag i skattefinansierad välfärdsproduktion, ett annat område där det råder en tydlig diskrepans mellan medborgarnas och våra rikspolitikers reformvilja. Om fördjupad och förbättrad demokrati stod högt på Timbros agenda, som den synes göra när man diskuterar alkoholpolitiken, kunde vi förvänta oss att Timbro kampanjade mot vinstuttag i skattefinansierad välfärdsproduktion. Men det gör de inte och vi ser därför i Timbros snäva tolkningar och användning av selektiv empiri ännu ett exempel på hur påstådd kunskap om berusningsfrågan nyttjas i ideologiskt predisponerade utspel.

Ett ifrågasatt politikområde

Hundra år av svensk alkoholpolitik är en historia om både kontinuitet och förändring. När 1922 års folkomröstning inte resulterade i ett alkoholförbud kom alkoholpolitiken att fram till mitten av 1950-talet istället vila på ett rigoröst restriktionssystem uppbackat av motbok, restaurangrestriktioner och en repressiv alkoholistvård. Efter motbokssystemets avveckling har alkoholpolitiken sakta liberaliserats, från och med 1990-talet i allt snabbare takt. Kraven på ytterligare liberaliseringar, eller kanske till och med ett avskaffande av alkoholen som särskilt politikområde, hörs dock fortfarande i den offentliga debatten.

Utvecklingen går att förstå på olika sätt beroende på vilka aspekter som betonas. I detta kapitel har vi försökt skapa klarhet i det kunskapsbruk som har påverkat utvecklingen utifrån den tredelade beskrivningen av dominerande kunskapsanspråk, utmanande motkunskap och motkunskapens diskursiva förankring. Vår förhoppning är att angreppssättet kan ge oss nya insikter både om den svenska alkoholpolitikens utveckling och om det politiska kunskapsbruket. Vi har velat undersöka vilka etablerade kunskapspositioneringar som öppnar upp för kritik och på vilket sätt, vilka nya kunskaper som etablerar sig, eventuellt möter motstånd, samt hur denna kunskap förankrar sig i legitimerande diskurser.

Första gången ordet alkoholpolitik förekommer i svensk media är i veckotidningen *Förposten* 1905, andra och tredje omnämnandet återfinns i *Svenska Dagbladet* 1909 respektive *Dagens Nyheter* 1911.¹⁵⁸ Det kan betraktas som en lätt sökbar kuriositet om man

inte i begreppshistorisk anda särskilt intresserar sig för centrala begrepps första nämnande. Men det är också en illustration inte bara av ett begrepps födelse utan av ett helt politikområdes tillblivelse. Det är nu alkoholen blir ett eget politikområde, vilket den statliga Nykterhetskommitténs publicering av 18 betänkanden under åren 1913–1921 vittnar om. På några få år faller hela paketet på plats med motböcker, restaurangrestriktioner, alkoholistvård och en avslutande folkomröstning som bekräftar att de valda lösningarna ska ligga fast som medel att hantera alkoholkonsumtionen, i stället för att helt enkelt förbjuda den. Det är i detta gränsland, mellan förbudet och avreglerat, som alkoholpolitiken tar form och förändras under de följande 100 åren.

Det är också denna gränslandsposition som har gjort att alkoholen blivit ett ständigt aktuellt debattämne under det senaste århundradet. Som helt tillåten hade den varit avpolitiserad, möjligen föremål för lagar som reglerat livsmedelproduktion eller ordningsstörande, men alkoholkonsumtionen hade varit en privatsak. Som helt förbjuden hade den varit en del av kriminalpolitiken. Eller hade den varit det? Vi har ju fortfarande narkotikapolitik som bland annat stipulerar alla de förbud vi har mot tillverkning, smuggling, försäljning, innehav och till och med konsumtion av narkotika. Varför har vi det när vi inte har en separat mord- eller stöldpolitik?¹⁵⁹

Det är möjligt att narkotikaproblemets dubbla natur som både något att straffa och vårda har breddat definitionen av politikområdet, men kanske ser vi där också ett slags reminiscens av berusningsmedlens omstridda privatoffentliga gräns. Diskussionen om detta inramar hela vår undersökningsperiod, från *Socialdemokratiska agitationskommitténs* målande beskrivningar av hur ett alkoholförbud hotade arbetarnas

rätt att koppla av med ett glas på sin fritid och hur det förbudskritiska *Förbundet för medborgarfrihet* konstaterande att nykterhetsfrågan ”ingenting [hade] med politik att göra” till Timbros karakteristik av den statliga alkoholpolitiken som en orättfärdig paternalism.¹⁶⁰

Alkoholproblemets upphöjning till ett eget politikområde är både dess styrka och svaghet. Sedan ett drygt sekel finns en hävdvunnen beskrivning av problemets konsekvenser som står sig, även om föreställningarna om dess orsaker och möjliga lösning har fluktuerat. Det är en politik som är rimlig att försvara och möjlig att bygga vidare på. Om Timbroskribenten Mattias Svensson har rätt i sitt antagande att våra politiker är mer måna om den restriktiva alkoholpolitiken än medborgarna, finns det sannolikt förklaringar att söka där. Samtidigt är alkoholfrågan som avgränsat politikområde en tydligare måltavla, både för dem som vill avpolitiserat alkoholkonsumtionen och förlägga den till privatsfären och för dem som i alkoholpolitikens grundpostulat kan finna tydliga antaganden att ifrågasätta.

I bägge fallen har kritikens kraftigaste hävstång varit att koppla reformviljan till mer övergripande företeelser i tiden vare sig det har varit demokratin, friheten, välfärdsstatens begränsningar eller folkhälsan. På så sätt blir också alkoholpolitikens kunskapsbruk en god illustration och konkret operationalisering av olika tiders stora och överideologiska frågor. Samtidigt visar våra delstudier att varken Bacon eller Foucault täcker vårt undersökningsområde, att det går bortom både anspråk på att kunskap skulle vara makt eller att makten definierar kunskapen. Det är en strid med alla medel med hänvisningar till kunskap, okunskap och motkunskap. Här har forskning och fakta fått konkurrera med känslor, anekdoter, rimliga och orimliga ifrågasättanden av både vad man kan veta och vad det förklarar, eller vad

som bäst gynnar det man menar sig vara överens om.

Fakta är inte synonymt med kunskap och det som i slutänden kvalar in som legitimerande kunskap är ofta ett alternativt kunskapsobjekt. När samtalsordningen bjuder på diskussion om alkoholskador diskuterar man demokrati och frihet; när alkoholproblemen ses som en klasseffekt frågar man om det inte är tvärtom; när folkhälsan lägger sig som en våt filt över alkoholpolitiken propsar man på en kombination av alternativa målsättningar och kausaliteter. Så länge berusningsfrågan förblir ett politikområde huvudsakligen förlagd bortom privatsfären får vi nog leva med det.

Den politiska kunskapen

VARFÖR SÄGER FOLK saker? Det är kanske inte den mest precisa forskningsfrågan men den sammanfattar stora delar av det vi har försökt ta reda på i våra undersökningar av den svenska berusningsfrågans kunskapsbruk under en hundraårsperiod. Vår undersökningsperiod visar på skillnader i tid och rum, men ingen tydlig utveckling. Hänvisningar till allmängiltig kunskap, helst baserad på undersökningar och forskning, har haft stor principiell tyngd. Ontologiskt hopplösa kunskapsanspråk byggda på exempelvis ödestro eller tolkningar av gudomlig vilja kvalar inte in, men det gör däremot anekdotisk bevisföring, kreativa tolkningar av orsaks-samband och inte minst frekventa förskjutningar av kunskapsobjekt. Kunskap — i sin mest positivistiska mening — hålls helig på retorisk nivå, samtidigt som den ständigt ifrågasätts.

Vilka kunskapsanspråk som görs och hur dessa framställs kan

undersökas på olika sätt. Besluts- och kunskapsprocesser behöver stabilitet genom övergripande överenskommelser som legitimerar kunskapsanspråk. Vi ser dessa övergripande förenande argument som sammansättningar av tal, argument och text. Ett exempel är drömmen om ett narkotikafritt samhälle, som fortsätter att prägla politiska diskussioner om skadereduktion — vilket vi undersöker i kapitel 3. Detta är också vad vi menar med diskursiv förankring i kapitel 4; en sammansmältning av generella påståenden om folket, folkviljan eller folkhälsan, anpassade för ett aktuellt sammanhang eller syfte.

Kunskap och politik

Det finns ett antal modeller för att förstå relationen mellan expertkunskap och politik. En lika välanvänd som kritiserad modell är att förstå kunskapen som linjär, där kunskapen finns innan den tillämpas och relationen mellan vem som är upplysare respektive mottagare av kunskap är given på förhand.¹ I enlighet med denna modell förväntas vetenskapen vara objektiv, rationell och värderingsfri.

Denna förståelse av sambandet mellan kunskap och politik ifrågasätts i beskrivningar av både politik och forskning som sociala praktiker uppbyggda i relation till bland annat andra praktiker, värderingar, emotioner och tidigare kunskapsanspråk. När politiken förstås enbart som en arena för implementering av forskningsresultat riskerar det både att dölja politikens ideologiska dimension, men också att förklä politiken till ett slags evidensbaserad verksamhet som inte kan ifrågasättas. Som åtskilliga studier redan visat, är det inte så enkelt; till exempel innebär själva tillämpningen en omformulering

av den faktiska kunskapen. Vidare vet vi att kunskap kan användas strategiskt och kunskapsaktörer återfinns inte nödvändigtvis bara inom vetenskapens arena.²

Ännu en modell hittar vi hos vetenskapssociologerna Harry Collins, Robert Evans och Silke Beck. Collins och Evans har visserligen också argumenterat för en stark uppdelning mellan kunskap och politik, men samtidigt visat på komplexiteten i uppdelningen samt ett bekräftande av reell, om än socialt producerad, kunskap.³ Beck diskuterar också relationen mellan kunskap och politik och menar att mer och bättre vetenskap kan leda både till större säkerhet och osäkerhet, både kan lösa och främja politisk oenighet och även leda till såväl avpolitisering av politiken som politisering av vetenskapen.⁴ Det är en både inspirerande och empirisk fråga huruvida det sedan blir på det ena eller andra sättet. Vår förhoppning är att de empiriska kapitlen illustrerat samtliga dualismer — inte minst i kapitel 2.

En kunskapsöverföringsteoretiker som Carol Weiss var tidig med att problematisera den instrumentella synen på relationen mellan kunskap, experter, policy och kunskapsbruk i beslutsprocesser som något medvetet, systematiskt och konkret. Snarare, menar Weiss, är det frågan om relativt oklara processer där kunskap liksom långsamt sipprar in.⁵ Forskare i Weiss fotspår har också visat hur samma expertkunskap kan användas på olika sätt för legitimerande syften samt att användandet av expertkunskap inte så mycket handlar om själva innehållet som dess trovärdighet, vilket flera av våra undersökningar ger goda exempel på.

Expertkunskap legitimerar policyaktörer, deras aktiviteter och positioner.⁶ Flera studier av skärningspunkten mellan forskning och politik (Science–Policy Nexus, SPN) har visat hur kunskap i form

av evidens tjänar policyaktörers strategiska syften i policyprocesser, exempelvis genom *cherry-picking*, det vill säga ett selektivt bruk av tillgänglig kunskap i syfte att göra politiska poänger.⁷ Andra studier har fokuserat på hur värden och ideologi påverkar relationen mellan kunskap, politik och policyprocesser.⁸ Det handlar till exempel om hur politiker avfärdar evidens som inte passar med deras övertygelser.⁹

Forskare inom policystudier överlag och specifikt alkohol- och narkotikafältet har iakttagit den evidensbaserade tendensen att låta politiken styra forskning genom riktade utlysningar och instiftande av forskningsinstitut och avdelningar.¹⁰ Vissa forskare menar också att vi rör oss mot policybaserad evidens snarare än tillämpar en evidensbaserad politik.¹¹ Samtidigt har flera studier påpekat att utformning av politik och policy handlar om mer än faktisk evidens och hur effektiva olika åtgärdsprogram är.¹² På så sätt kan också evidens förstås som något som skapas snarare än upptäcks.¹³ Detta skapande är kollektiva, normativa och politiska processer som är beroende av vilka aktörer och objekt som inkluderas, hur de talar och interagerar med varandra samt vilka makt- och tidsperspektiv som ingår i dessa.¹⁴ Om kunskapen sedan legitimeras som evidens beror på om innehållet passar med den redan existerande byråkratiska hanteringen av kunskapsobjektet.¹⁵ Att förändring inom det berusningspolitiska fältet därför sker långsamt, och alltid möter motstånd oavsett påstådd evidens för reform, förvånar därför knappast.

Alex Stevens, professor i straffrätt, har i en rad studier diskuterat olika aspekter av relationen mellan expertis och policy. Stevens studie om experter i olika rådgivande organ, paneler och kommittéer i policyprocesser rörande narkotikapolitik visar exempelvis hur experter och evidens bekräftas och väljs genom relationella nätverk och agendor

i byråkratiska processer, samtidigt som andra experter exkluderas. Detta skapar en avgränsad och homogen grupp som får vara med och producera evidens för policyarbete. Det har också konsekvenser för de aktuella experternas tendens till självzensur — till och med innan de väljs ut som experter.¹⁶ Resultatet av detta riskerar att leda till ett allt smalare beslutsunderlag och därmed allt svagare evidens.

Kanske är det av denna anledning en del forskare menar att alkohol- och narkotikapolitik är en arena där emotioner, värderingar och ideologi bör få ta mer plats, medan evidens kan används mer selektivt och inte ses som den enda grunden för beslutsfattande.¹⁷ Samtidigt menar andra att värderingar och ideologi alltid är närvarande och ofta gömda i fakta- och kunskapskonstruktioner i syfte att få ett starkare genomslag, något vi har sett i flera av våra studier.¹⁸ Vissa forskare menar därför att de värderingsgrundade argumenten bör redovisas klart och öppet eftersom ingen policyprocess ändå kan vara enbart faktabaserad.¹⁹ En strikt uppdelning mellan vetenskap och politik har på dessa grunder beskrivits som en omöjlighet.²⁰

Ett stort forskningsfält verkar sammanfattningsvis vara relativt överens om den politiska/ideologiska dimensionens närvaro i kunskapsprocessen, något som naturligtvis även gäller den svenska berusningspolitiken. Kriminologen Henrik Tham beskriver till exempel det narkotikafria samhället som ett kontinuerligt närvarande ideal, vilket han ser som en orsak till att det inte sker stora förändringar inom narkotikapolitiken. Inget parti vill släppa nollvisionen, samtidigt som de inte har klart för sig hur en effektiv narkotikapolitik skulle se ut.²¹

Givet alla de aspekter som bidrar till vad som faktiskt räknas som relevant kunskap i berusningsfrågan kan man tänka sig olika framtida

forskningsfokus. Å ena sidan sympatiserar vi med den problematisering av relationen mellan kunskap och politik som flera forskare inom fälten SPN, STS och kunskapshistoria erbjuder. Samtidigt sympatiserar vi med Collins och Evans argument om riskerna med att relativisera relationen; gränser ska inte bara utforskas av forskare utan vi har också ett ansvar för att upprätthålla dem.²² Ett tydligt exempel på detta är hur en av STS-fältets främsta forskare, Bruno Latour, har problematiserat sina och andras tidigare kritiska perspektiv och betonat relevansen av att ”kritisera kritiken” genom mångfaldigandet av perspektiv och idéer i syfte att bättre förstå den komplexa och rörliga verklighet vi studerar.²³ Kunskap finns, men när är den tillräcklig?

Därtill kan man också argumentera för att uppvärdera annan sorts kunskap för att förstå kunskaps- och politikrelationen utifrån en bredare blick på kunskap som inte enbart avgränsar sig till forskning och evidens.²⁴ Här menar vi att man framför allt behöver förstå hur kunskapen används, dess verktygsdimension, vilket också är det vi har fokuserat på i våra empiriska undersökningar. Det strategiska arbetet utgår inte bara från kunskap; det sker också i relation till motkunskap och okunskap. Vi betraktar detta som en form av gränsarbete där kunskap som relationellt fenomen naturligtvis också bör förstås i relation till andra kunskapsanspråk och som en potential till förändring.

Att etablera kunskap

En vanlig slutsats för forskare inom STS-fältet har varit att vi både måste acceptera att, och studera hur, kunskap samproduceras och används olika i olika positioner och situationer.²⁵ En annan är insikten

om de översättningsprocesser som många studier inom STS visat på. För att vetenskaplig kunskap ska ta sig in i politiska processer krävs ett slags översättningsarbete som gör forskningen användbar. Här finns ett mellanrum där begripliggörande i form av översättning till strategi, tillämpning och praxis sker.

I boken undersöker vi *kunskapens gränsarbete*, vars syfte både kan vara att upprätthålla eller överbrygga gränser. Upprätthållandet av gränser har framför allt teoretiserats av Thomas Gieryn, som i sina studier visat hur aktörer inom en viss vetenskap kan befästa sin position genom gränsdragningsprocesser — antingen gentemot ”icke vetenskap” eller gentemot annan vetenskap.²⁶ Det är en beskrivning som väl passar vår ambition att förklara etablering av alkohol- och narkotikapolitisk kunskap. Att formulera sig *mot kunskap* för att stärka sin egen position och de anspråk man vill föra fram är vanligt i de respektive empiriska undersökningarna även om det görs på olika sätt.

När det gäller den omvända processen, där vi utforskar överbryggandet snarare än upprätthållandet av gränser, kan så kallade gränsobjekt, gränsbegrepp eller gränsövertygelser vara givande att titta närmre på.²⁷ Samtliga kan förstås som samarbetet och interaktionen mellan olika aktörer från olika arenor. Vi har valt att fokusera på just övertygelser, eftersom det speglar den politiska argumentationen bättre än de mer stillsamma termerna objekt respektive begrepp. Till skillnad från objekten eller begreppen, syftar betoningen på övertygelse till att förtydliga den kraft som kan finnas i en tro på överbryggandet av gränser.²⁸

Gränssamarbete ska här förstås i bred bemärkelse; det handlar om att aktörer från olika domäner överbryggar sina olika ”sociala världar” genom att bekräfta gemensamma övertygelser — inte om

att de faktiskt menar samma sak. Snarare är dessa övertygelser löst definierade, men ändå sammanhängande referenser som gör att olika arenor med olika vetenskapliga, ideologiska, disciplinära eller andra sorts skiljelinjer kan mötas, komma överens om och samlas kring något. Definitionen av gränsövertygelser är alltså att de är tillräckligt lösa för att förflyttas över gränser och möjliggöra tolkningsflexibilitet från flera håll, samtidigt som de är stabila nog för att hålla ihop och för att handling ska kunna ske.²⁹

Även om gränsövertygelser kan förstås som tomma i bemärkelsen att de är öppna för att fyllas med ett (nytt) innehåll, finns det alltid någon form av riktning, en delad övertygelse om att det som står på spel är betydelsefullt och som nödvändigtvis inte behöver definieras; det viktigaste är att enas om att det rör sig om legitima värden. Anledningen till att denna värdering behöver göras är att mindre universella argument då kan kopplas samman med dessa för att vinna mark. Denna koppling till universella, eller åtminstone utbredd godtagna diskurser, har bättre förutsättningar att argumentera på ett effektivt sätt.

Exempel på legitimering genom den här sortens gränsarbete i form av övertygelser och anspråkskoppling finns exempelvis i kapitel 4 där alkoholliberala argument förs fram genom att kopplas till vikten av demokrati, frihet, välfärd, folkvilja och/eller folkhälsa. Gränsövertygelsearbetet förstås där som en diskursiv förankring i ett övergripande kollektivt accepterat värde.³⁰

Övertygelserna är som sagt tillräckligt löst definierade, men vad är tillräckligt? Bowker och Star menar att gränsobjekten, eller gränsövertygelserna som vi kallar det, är lösa i den kollektiva användningen medan det individuella användandet är starkare definierat. Det blir

tydligt när vi i kapitel 4 ser den initialt kollektiva och därmed lösa definitionen av folkhälsa specificeras i å ena sidan Timbros argument kring folkhälsa som frihet och å andra sidan den befintliga folkhälso-politikens betydelse, en politik som Timbro ju aktivt kritiserar. Som vi visar blir användningen av folkhälsa eller andra liknande argument visserligen relativt godtycklig, men eftersom de som politiska övertygelser är tillräckligt öppna kan specifika argument både samspela med befintliga praktiker av demokrati (exempelvis kvinnors rösträtt) och folkhälsa (exempelvis för specifika grupper medborgare) samt fylla dem med ny mening som passar de individuella argumenten. De potentiella konflikter som uppstår fungerar därför snarast som bränsle än problem i debatten. På så sätt blir övertygelserna både flytande och konstanta, abstrakta och konkreta.³¹

För att vara närvarande och fungera som legitimerande måste kunskapen också nötas in i det politiska samtalet. Repetitionen är en konstaterad, men samtidigt lite understuderad, dimension i gränsprocesser. Repetitionen är också ett avgörande verktyg i specifika frågor och sammanhang eftersom den både etablerar kunskapsanspråk och stärker positioner medan andra försvagas. Att repetera övertygelser kan därför på samma gång utgöra grunden till och skapandet av argument där olika arenor och aktörer kan mötas, men också som nedmonteringen av andra potentiella argument och övertygelser.

Genom att lokala upprepningar av individuella anspråk ständigt kopplas och återkommer till en kollektiv övergripande förståelse stärks gränsarbetet och det som inte repeteras försvagas.³² Ett exempel på en sådan tydlig upprepning är den om det narkotikafria samhället. Till viss del instämmer vi med Thams analys om att inget parti vågar släppa detta ideal, men våra undersökningar visar också att

det narkotikafria samhället kan fungera som en gränsövertygelse för att ändå föra fram resonemang om exempelvis sprututbyten.³³ Det sker exempelvis i kapitel 3 när även de politiker som argumenterar för lösningar som inte direkt är kompatibla med ett narkotikafritt samhälle, ändå förhåller sig till det narkotikafria samhället och hävdar dess legitimitet och fortsatta relevans.

Ett annat exempel är repetitionen av etablerad kunskap, som när statligt producerad forskning och kunskapsunderlag används för att skapa och legitimera nya kunskapsanspråk. Detta förfarande kan även beskrivas som en sorts gränsstöld som sker genom att rikta rampljuset mot myndighetsaktörer snarare än från dessa för att visa hur fel de har. Strålkastarljuset blottar och klär av aktören. Därefter stjäls ljuset genom att de just avlägsnade politiska/vetenskapliga kunskapsklädnaderna återanvänds i ny tappning.³⁴

I våra undersökningar blir det också tydligt att det finns en kronologi inom gränsarbetet. Vi betonar hur användning av kunskap utgår från det som redan har sagts, något som bör ses som en produktiv praktik i upprepningen av kunskapsanspråk. Att något först sägs om folkhälsopolitik kan exempelvis förstås som att det sätter agendan för samtalet, eftersom den som ansluter senare i kronologin måste förhålla sig till vad som först har sagts. Vi menar inte att det som först sägs — må det vara nykterhetsrörelsens argument, forskningsresultat eller statens alkoholpolitik — därmed uteslutande faktiskt sätter agendan. Likväl kommer det först sagda att bli en utgångspunkt för vilken typ av argument som sedan formuleras. Det är just detta vi kallar gränsstöld, vilket exempelvis inträffar när den statligt sanktionerade kunskap som legitimerar alkoholpolitiken kritiserar, men ändå utnyttjas för att bestrida samma politik. Motkunskap — så

som exempelvis den liberala argumentationen förs i syfte att luckra upp statlig reglering — föds, göds och inspireras på så sätt av det man vill bestrida.

Här blir det befogat att tala om hur olika realiteter faktiskt kan tränga sig på och uppmärksamma etablerad kunskap. Som vi visat i kapitel 3 används de skenande narkotikarelaterade dödsfallen visserligen av debattörer som argument mot befintlig narkotikapolitik, men *i sig* är dödsfallen som fenomen så pass tunga och övertygande att det knappast behöver sägas på något särskilt retoriskt sätt. De senaste årens utökande av sprututbytesprogram, sänkt åldersgräns och avskaffande av folkbokföringsort som villkor hade med stor sannolikhet inte kunnat ta plats utan konstant repetition — i det här fallet av kunskapen om den besvärande höga narkotikarelaterade dödligheten i Sverige.

Etablerandet av kunskap sker således genom anspråk som kopplas samman, gränsövertygelser som repeteras och underhåller samarbete över gränser. Men vad som är kunskap kan också beslagtas av ”gränsvakter” som splittrar samarbeten och skiljer det som formuleras som relevant från det som formuleras som irrelevant, vilket vi analytiskt behandlar som *okunskap*. I detta erövrande kan man också tala om de översättningsprocesser som innehåller både inkluderande och exkluderande praktiker.

För att förklara översättningsprocessers mer negativa konsekvenser menar Vasilis Galis och Francis Lee att vi också bör tala om det som inte lyckas följa med i processen, det som exkluderas när annat inkluderas. Genom en förräderiets sociologi (*a sociology of treason*) finns utrymme att förklara vad de kallar för de brutalt exkluderande, svekfulla och kontroversiella aspekterna av översättning.³⁵ Detta

benämns som ett antagonistiskt arbete, som bidrar till att avskaffa nätverk och konstruera svaghet (*undoing network, making weakness*) för att belysa att det inte handlar om oavsedda konsekvenser; man kan faktiskt studera *var* görandet av svaghet gör entré, inte bara att det gör det.³⁶

Kunskap kan alltså betraktas som ett objekt som, med hjälp av olika översättande praktiker och samarbeten, kan vara både inkluderande och exkluderande. Vikten av att titta på den här typen av exkluderande betonas också inom policyforskningen.³⁷ Vad som formuleras som relevant respektive irrelevant, och vilka aktörer som tillskrivs relevanta respektive perifera roller, är här viktiga frågor. Medan Galis och Lee använder sitt ramverk för att visa på ett alternativ till den dominerande litteraturen om översättning, lånar vi det till att betona och undersöka hur det — rent empiriskt — går till när politiker disintegrerar den kunskap de inte vill erkänna. Det sker till exempel i kapitel 3, där okunskap eller kunskapsresistens visar sig inneha vissa strategiskt positiva egenskaper — oavsett om meningsmotståndaren är en annan politiker eller resultaten i en forskningsrapport.³⁸

Det gränssamarbete som krävs för att parter och motparter ska kunna kommunicera med varandra innebär att man måste vara överens om vad man pratar om, om än med hjälp av relativt tomma gränsövertygelser. Att vägra detta och med en ignorans som framstår som okunskap istället hävda sin egen linje visar sig vara ett effektivt sätt att driva politik (se kapitel 3). Den ansträngda relationen mellan olika ställningstaganden rörande narkotikapolitiken, den förda politiken och forskningen, visar hur överenskommelser inte har prioriterats och att gränssamarbetet istället präglas av relativisering, avfärdande eller vägran att höra eller förstå.

Vår förståelse av politiska processer är att de sker genom ett kontinuerligt gränsarbete, både som samarbete över och separation av gränser, som antingen lyfter fram kunskap att stå på eller tvingar fram ny kunskap. Dessa processer genererar inte nödvändigtvis bättre kunskap i instrumentell mening. Kanske löser de inte heller de politiska problemen, men de bidrar till en kunskapsproduktion som förskjuter vår föreställning om vad som bör betraktas som kunskap respektive okunskap. Det får konsekvensen att viss kunskap och vissa sätt att relatera till denna blir dominant, vilket i sin tur påverkar både debatt och politik.

Våra empiriska undersökningar har ställt frågor om hur kunskap legitimeras och/eller utmanas i vetenskapliga och politiska alkohol- och narkotikafrågor. Legitimeringen och utmanandet är troligen oundvikliga processer, och framför allt är de produktiva när det kommer till att etablera och exkludera kunskap. Våra undersökningar visar hur både aktörer och kunskap samtidigt kan inkluderas och exkluderas genom att nya argument kopplas till etablerade samhällsfrågor genom att både anamma och kritisera befintlig kunskap eller genom ett strategiskt användande av okunskap. Det senare skulle vid en första anblick kunna tolkas som okunskap eller förnekande av vetenskapligt sanktionerad kunskap, exempelvis gällande skadereduktion, men bör också förstås som en strategi för att föra fram andra ståndpunkter, argument och lösningar.

Undersökningarna illustrerar hur politiska processer där gränsarbete, både i form av samarbete kring och motstånd mot övertygelser, verkar vara en fruktbar strategi för att etablera kunskap. En skillnad mellan

dessa tendenser är att samarbetet till större delen gäller alkoholpolitiken, medan motståndet till övervägande del gäller narkotikapolitiken. Att narkotikapolitikens diskussioner om evidens för skadereduktion till viss del rör aktiviteter som för närvarande är olagliga har sannolikt förhindrat en del samarbete.

Genom att fokusera på gränsarbete undersöker vi hur kunskapsanspråk etableras och utmanas i politiska alkohol- och narkotikafrågor under det senaste seklet. Under denna period har exempelvis alkoholfrågan varit allt ifrån en ickefråga till en mycket viktig fråga i debatten. Den har formulerats som en ekonomisk fråga, en social fråga, en rättvisefråga, en framtidsfråga och en fråga om frihet. Frågan har understötts av historiska, internationella, mediala och vetenskapliga belägg, involverat olika sorters aktörer och kopplats till övergripande samhällsfrågor som exempelvis folkviljan eller folkhälsan.

Berusningsfrågan har lärt oss mycket om berusning och politik, men ännu mer om hur det aktiva bruket av kunskap, okunskap och motkunskap har spelat en central roll i hanteringen av svenskarnas rusmedelskonsumtion under de senaste 100 åren.

Kapitel 1

- 1 "...the concern that a significant number of people (or a number of significant people) have about the condition". James M. Henslin, *Social Problems*, New Jersey 2000, s. 3. Vår översättning.
- 2 FK-motion 1968:750, *I anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 7, med förslag till narkotikastrafflag m.m.*, s. 3.
- 3 FK-motion 1968:750, s. 4.
- 4 Johan Edman, *Vård och ideologi. Narkomanvården som politiskt slagfält*, Umeå 2012.
- 5 Ett halvt århundrade senare diskuteras fortfarande gatewayteorins giltighet, se t.ex. Michael L. Miller & Yasmin L. Hurd, "Testing the gateway hypothesis", *Neuropsychopharmacology*, Vol. 42, Nr 5, 2017.
- 6 Första Moseboken 9:20–27.
- 7 Johan Edman, "Alkoholen som katalysator", *Ikaros*, Vol. 13, Nr 1–2, 2016a.
- 8 *K.F. den 18 januari 1855 angående vilkoren för brännvins tillverkning resp. vilkoren för försäljning af brännvin och andra brända eller destillerade spirituösa drycker; K.F. den 16 november 1841 emot fylleri och dryckenskap; K. F. den 17 april 1733 emot swalg och dryckenskap.*
- 9 Denna karakteristik av narkotikaproblemet uppmärksammas och undersöks bl.a. i Nils Christie & Kettil Bruun, *Den gode fiende. Narkotikapolitikk i Norden*, Oslo 1985.
- 10 Johan Edman, "Temperance and modernity: Alcohol consumption as a collective problem 1885–1913", *Journal of Social History*, Vol. 49, Nr 1, 2015; Johan Edman, "Transnational nationalism and idealistic science: The alcohol question between the wars", *Social History of Medicine*, Vol. 29, Nr 3, 2016b; Edman 2012; Leonidas Aretakis, *Extas i folkbemmet — Sveriges psykedeliska historia*, Stockholm 2022.

- 11 Nykterhetskommittén 6:3, *Redogörelse för några främmande staters lagstiftning angående handeln med rusdrycker*; Nykterhetskommittén 7, *Underdånigt betänkande med förslag till förordning angående tillhandahållande av skattefri sprit samt alkoholhaltiga varor för andra ändamål än förtäring m. m.*; Nykterhetskommittén 6:2, *Handlingar angående förbud för viss tillverkare att försälja öl och angående viss försäljning av s.k. bluddervin i Stockholm.*
- 12 Johan Edman, "A medical challenge: The alcohol disease in Sweden 1946–1955", *Social History of Medicine*, Vol. 33, Nr 1, 2020.
- 13 SOU 1948:23, *Betänkande med förslag till lag om nykterhetsvård m.m.*
- 14 Henrik Thiesen, "Conservatism and social control: Treatment with disulfiram in Denmark, 1945–2005" i Johan Edman & Kerstin Stenius (red) *On the Margins. Nordic Alcohol and Drug Treatment 1885–2007*, Helsingfors 2007; Johan Edman, *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940–1981*, Stockholm 2004.
- 15 SOU 1969:53, *Narkotikaproblemet. Del IV: Socialmedicinska och kliniska undersökningar.*
- 16 SOU 1967:36, *Nykterhetsvårdens läge. Del I: Klientel och behandlingsresurser*; SOU 1967:37, *Nykterhetsvårdens läge. Del II: Bilagor.*
- 17 Johan Edman, *Vård till varje pris. Den psykiatriska tvångsvården av narkotika-missbrukarna 1968–1981*, Stockholm 2009.
- 18 Johan Edman, "A century of dissonance and harmony in Swedish intoxication policy" i Henrik Tham (red) *Retreat or Entrenchment. Drug Policies in the Nordic Countries at a Crossroads*, Stockholm 2021.
- 19 Prop. 2022/23: 53, *Skärpta straff för brott i kriminella nätverk.*
- 20 SFS 2023:258, *Lag om ändring i narkotikastrafflagen (1968:64).*
- 21 Lena Eriksson & Johan Edman, "Knowledge, values, and needle exchange programs in Sweden", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 44, Nr 2, 2017; Lena Eriksson & Johan Edman, "Great expectations: The bureaucratic handling of Swedish residential rehabilitation in the 21st century", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 35, Nr 4, 2018.

- 22 Katarina Winter & Johan Edman, "Förnuft och känsla: Kunskapsbruk hos gårdagens förbudskritiker och dagens alkoholliberaler", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 39, Nr 3, 2022.
- 23 Theodore M. Porter & Dorothy Ross (red) *The Cambridge History of Science Vol. 7: The Modern Social Sciences*, Cambridge 2003; Roger Backhouse & Philippe Fontaine, *The History of the Social Sciences since 1945*, Cambridge 2010; Scott Gordon, *The History and Philosophy of Social Science: An Introduction*, London 1993.
- 24 Anna Larsson & Per Wisselgren, "Introduction: Contextualizing social science" i Rickard Danell, Anna Larsson & Per Wisselgren (red) *Social Science in Context. Historical, Sociological, and Global Perspectives*, Lund 2013. Även: Lorraine Daston & Glenn W. Most, "History of science and history of philologies", *Isis*, Vol. 106, Nr 2, 2015.
- 25 Steven Sharpin, "History of science and its sociological reconstructions", *History of Science*, Vol. 20, Nr 3, 1982; James A. Secord, "Knowledge in transit", *Isis*, Vol. 95, Nr 4, 2004.
- 26 Peter Burke, *A Social History of Knowledge II: From the Encyclopédie to Wikipedia*, Cambridge 2012; Peter Burke, *What is the History of Knowledge?*, Cambridge 2016; Johan Östling m.fl., *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund 2018.
- 27 Staffan Bergwik & Linn Holmberg, "Standing on whose shoulders? A critical comment on the history of knowledge" i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red) *Forms of Knowledge. Developing the History of Knowledge*, Lund 2020; Lorraine Daston, "The history of science and the history of knowledge", *Know: A Journal on the Formation of Knowledge*, Vol. 1, Nr 1, 2017; Johan Östling, "Circulation, arenas, and the quest for public knowledge: Historiographical currents and analytical frameworks", *History and Theory*, Vol. 59, Nr 4, 2020.
- 28 Roger Qyarsell, "Historia och medicin: En studie av svenska medicinhistoriska avhandlingar 1970-2004" i Eva Åhrén (red) *Medicinhistoria idag. Perspektiv på det samtida svenska forskningsfältet*, Stockholm 2007, s. 19. Även: Karin Johannisson, "Medicinhistoria idag: Kritiska dialoger" i Åhrén 2007.

- 29 Anna Tunlid & Sven Widmalm, "Forskning och framtid: Ett historiskt perspektiv" i Anna Tunlid & Sven Widmalm (red) *Det forskningspolitiska laboratoriet. Förväntningar på vetenskapen 1900–2010*, Lund 2016b; Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (red) *Science for Welfare and Warfare. Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, Sagamore Beach, MA 2010.
- 30 T.ex. Åsa Lundqvist & Klaus Petersen (red) *In Experts We Trust. Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States*, Odense 2010; Hanna Lindberg, *Mannen som objekt och problem. Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik, ca 1930–1970*, Åbo 2014; Edman 2020.
- 31 David Larsson Heidenblad, *Den gröna vändningen. En ny kunskaps historia om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden*, Lund 2021, s. 25.
- 32 Robert N. Proctor & Londa Schiebinger, *Agnology. The Making and Unmaking of Ignorance*, Stanford 2008.
- 33 Londa Schiebinger, "Feminist history of colonial science", *Hypatia*, Vol. 19, Nr 1, 2004, s. 237.
- 34 Geoffrey C. Bowker & Susan Leigh Star, *Sorting Things Out. Classification and its Consequences*, Cambridge, Mass. 2000.
- 35 Se t.ex. Justus Lentsch & Peter Weingart (red) *The Politics of Scientific Advice. Institutional Design for Quality Assurance*, Cambridge 2011; Lundin, Stenlås & Gribbe 2010; Kent Zetterberg, *Det statliga kommittéväsendet*, Stockholm 1990; Olof Petersson, "Rational politics: Commissions of inquiry and the referral system in Sweden" i Jon Pierre (red) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*, Oxford 2015; John Parkinson & Jane Mansbridge (red) *Deliberative Systems. Deliberative Democracy at the Large Scale*, Cambridge 2012.
- 36 Jan Johansson, *Det statliga kommittéväsendet. Kunskap, kontroll, konsensus*, Stockholm 1992.
- 37 Mats Benner, "Vetenskap och politik som gränsarbete" i Linus Salö & Mats Benner (red) *Humanvetenskapernas verkningar. Kunskap, samverkan, genomslag*. Stockholm 2021.
- 38 Benner 2021, s. 215.

39 Benner 2021, s. 216.

40 Jessica Storbjörk & Kerstin Stenius, "The new privatized market: A question of ideology or pragmatism within the Swedish addiction treatment system?", *Social Policy & Administration*, Vol. 53, Nr 5, 2019; Kerstin Stenius & Jessica Storbjörk, "When the organization is a problem: An empirical study of social work with substance use problems in more or less NPM-influenced Swedish municipalities", *Nordic Social Work Research*, Vol. 13, Nr 1, 2023; Jessica Storbjörk & Eva Samuelsson, "Brukarinflytande på vårdmarknaden — en paradox i missbruks- och beroendevården?" i Marie Sallnäs & Stefan Wiklund (red) *Socialtjänstmarknaden — om marknadsorientering och konkurrensutsättning av individ- och familjeomsorgen*, Stockholm 2018.

41 Christina Garsten, Bo Rothstein, & Stefan Svallfors, *Makt utan mandat. De policyprofessionella i svensk politik*, Stockholm 2015.

42 Ludwik Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact*, Chicago 1979; Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962; Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, London 1936.

43 Mannheim 1936.

44 Peter L. Berger & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York 1966; Bruno Latour & Steve Woolgar, *Laboratory Life. The Social Construction of Scientific Facts*, Beverly Hills 1979; Donna Haraway, "Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective", *Feminist Studies*, Vol. 14, Nr. 3, 1988; Sandra G. Harding, *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from Women's Lives*, Ithaca, N.Y. 1991; Sheila Jasanoff (red) *States of Knowledge. The Co-Production of Science and Social Order*, London 2004; Karin D. Knorr-Cetina, *The Manufacture of Knowledge. An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*, Oxford 1981.

45 Latour & Woolgar 1979; Knorr-Cetina 1981.

46 Carol H. Weiss, "The many meanings of research utilization", *Public Administration Review*, Vol. 39, Nr 5, 1979; Carol H. Weiss, "Knowledge creep and decision accretion", *Knowledge*, Vol. 1, Nr 3, 1980.

- 47 Niklas Luhmann, *Social Systems*, Stanford 1995.
- 48 Göran Sundqvist och Linda Soneryd. *Science and Democracy*, Bristol 2023; Brian Wynne, "Knowledges in context", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 16, Nr 1, 1991; Sheila Jasanoff, "Science and democracy" i Ulrike Felt, Rayvon Fouché, Clark A. Miller & Laurel Smith-Doerr (red) *The Handbook of Science and Technology Studies*, Cambridge, Mass. 2017; Peter Haas, "Epistemic communities" i Daniel Bodansky, Jutta Brunnée & Ellen Hey (red) *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford 2008.
- 49 Naomi Oreskes, *Why Trust Science?*, Princeton, N.J. 2021; Alex Stevens, "The politics of being an 'expert': A critical realist auto-ethnography of drug policy advisory panels in the UK", *Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology*, Vol. 10, Nr 2, 2021; Tim Rhodes & Kari Lancaster, "Evidence-making interventions in health: A conceptual framing", *Social Science & Medicine*, Vol. 238, 2019.
- 50 Harry M. Collins & Robert Evans, "The third wave of science studies: Studies of expertise and experience", *Social Studies of Science*, Vol. 32, Nr 2, 2002.
- 51 Upprätthållandet av gränser har framför allt teoretiserats av Thomas Gieryn som genom sina studier har visat hur aktörer inom en viss vetenskap kan befästa sin position genom gränsdragningsprocesser, antingen gentemot "icke vetenskap" eller gentemot annan vetenskap. Thomas F. Gieryn, "Boundary-work and the demarcation of science from non-science: strains and interests in professional ideologies of scientists", *American Sociological Review*, Vol. 48, Nr 6, 1983; Thomas F. Gieryn, *Cultural Boundaries of Science. Credibility on the Line*, Chicago 1999.
- 52 Katarina Winter, "Experiences and expertise of codependency: Repetition, claim-coupling, and enthusiasm", *Public Understanding of Science*, Vol. 28, Nr 2, 2019a; Katarina Winter, *Everybody Knows? Conversational Coproduction in Communication of Addiction Expertise*, Stockholm 2019b; Davina Allen, "From boundary concept to boundary object: The practice and politics of care pathway development", *Social Science & Medicine*, Vol. 69, Nr 3, 2009; Ilana Löwy, "The strength of loose concepts — Boundary concepts, federative experimental strategies and disciplinary growth: The case of immunology", *History of Science*, Vol. 30, Nr 4, 1992; Susan Leigh Star & James R. Griesemer, "Institutional ecology, translations and boundary objects: Amateurs and professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39", *Social Studies of Science*, Vol. 19, Nr 3, 1989.

- 53 Allen 2009; Löwy 1992; Star & Griesemer 1989.
- 54 Carol Bacchi, *Analyzing Policy: What's the Problem Represented to Be?* Pearson Higher Education AU, 2009.
- 55 Vasilis Galis & Francis Lee, "A sociology of treason: The construction of weakness", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 39, Nr 1, 2014.
- 56 Bacchi 2009.

Kapitel 2

- 1 Gieryn 1983; 1999.
- 2 Se t.ex. Star & Griesemer 1989; Jasanoff 2004; Janet Vertesi, "Seamful spaces: Heterogeneous infrastructures in interaction", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 39, Nr 2, 2014.
- 3 Edman 2015; Michael Savic & Robin Room, "Differences in alcohol-related research publication output between countries: A manifestation of societal concern?", *European Addiction Research*, Vol. 20, Nr 6, 2014; Journal interview 24: "Conversation with Robert Straus", *Addiction*, Vol. 84, Nr 1, 1989; Eckart Köhlhorn, "Det avvikande beteendets sociologi vid Sociologiska institutionen i Stockholm" i Richard Swedberg & Irene Wennemo (red) *Sociologin i Stockholm 1954-1994*, Stockholm 1995.
- 4 Köhlhorn 1995.
- 5 Jenny-Leontine Olsson, "Jämställdheten och nationen i svensk könsrollsforskning 1959-1979" i Eva Blomberg & Kirsti Niskanen (red) *Arbete & jämställdhet: Förändringar under femtio år*, Stockholm 2013; Jenny-Leontine Olsson, *Kön i förändring. Den svenska könsrollsforskningen 1959-1979*, Lund 2011.
- 6 Erik Allardt, "Reflexioner kring utvecklingslinjerna i svensk sociologi" i Svedberg & Wennemo 1995, s. 11.
- 7 Magnus Huss, *Alcoholismus chronicus eller chronisk alkoholssjukdom. Ett bidrag till dyskasiernas kännedom; enligt egen och andras erfarenhet*, Stockholm 1849-51.

- 8 Elvin Morton Jellinek, "Classics of the alcohol literature: Magnus Huss' Alcoholismus chronicus", *Quarterly Journal of Studies of Alcohol*, Vol. 4, Nr 1, 1943, s. 85.
- 9 Allan Wayne Jones, "Erik PM Widmark — Bridged the gap between forensic toxicology and alcohol and traffic safety research", *Blutalkohol*, Vol. 45, Nr 1, 2009.
- 10 Se t.ex. Ulf Rydberg, "Leonard Goldberg — nestor inom nordisk beroendeforskning" [intervju], *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift*, Vol. 24 Nr 5, 2007.
- 11 Börje Uvnäs, "Göran Liljestrand", *Svenskt biografiskt lexikon*, Band 23, 1980–81 (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=10268>, hämtad 2023-12-20).
- 12 Anna Tunlid & Sven Widmalm, *Det forskningspolitiska laboratoriet. Förväntningar på vetenskapen 1900–2010*, Lund 2016a; Anna Tunlid, *Ärftlighetsforskningens gränser: Individer och institutioner i framväxten av svensk genetik*, Lund 2004.
- 13 Edman 2020; 2016b.
- 14 Likalydande motioner i FK-motion 1943:33, *Om utredning angående inrättande av ett statligt medicinskt forskningsråd*, och i AK-motion 1943:42, *Angående inrättande av ett statligt medicinskt forskningsråd*.
- 15 Uvnäs 1980–81.
- 16 Angående Liljestrands roll i gruppen medicinska professorer under Georg Kahlsons ledning, se Henrik Brissman, *Mellan nation och omvärld: Debatt i Sverige om vetenskapens organisering och finansiering samt dess internationella och nationella aspekter under 1900-talets första hälft*, Lund 2010, s. 284–285.
- 17 AK-motion 1903:67, *Om inrättande vid universitetet i Uppsala af en professur i alkohologi* & AK-motion 1907:3, *Om inrättande vid universitetet i Uppsala af en professur i alkohologi* (även AK-motion 1907:4 om en professur i Lund). Byström skulle senare vara medlem i flera kommittéer som behandlade nykterhetsfrågor, till exempel den omfattande nykterhetskommittén (1911–21) där han representerade den förbudsvänliga ståndpunkten.
- 18 Andra kammarens protokoll 1903:33, Anförande [Anf.] av Wallis (angående inrättandet vid universitetet i Uppsala af en professur i alkohologi) s. 4–7.

- 19 Johan Scharffenberg, "Den vetenskapliga alkoholforskningens organisation: Föredrag vid XVI Internationella antialkoholkongressen", *Tirfing: Tidskrift för nykterhetsfrågans stadium*, Vol. 15, Nr 9–10, 1921.
- 20 Nykterhetskommittén 2: *Underdånigt utlåtande öfver en hemställan om sammankallande af en internationell konferens i ändamål att upprätta ett internationellt institut för studium af alkoholfrågan*, Stockholm 1913, s. 39.
- 21 "CFN hemställer om anslag till alkoholforskning", *Tirfing: Tidskrift för nykterhetsfrågans stadium*, Vol. 38, 1944, s. 177 f.
- 22 Prop. 1939:1, 1939 års statsverksproposition. Även: "CFN hemställer om anslag till alkoholforskning".
- 23 SOU 1944:55, *Betänkande rörande organisatoriska åtgärder för den medicinska forskningens främjande*, s. 176f. Även "Aktuellt. Statsanslag till alkoholforskning", *Tirfing: Tidskrift för nykterhetsfrågans stadium*, Vol. 39, 1945.
- 24 Riksarkivet [RA], Medicinska forskningsrådet[MFR], F2:7 (Subkommittén för alkoholforskning 1947 [1946]–1952), fasc. 1947–1948, "Rapport över verksamheten 1946–1947 av den av Statens medicinska forskningsråd tillsatta subkommittén för alkoholforskning".
- 25 Kaare Aagaard, "The evolution of a national research funding system: Transformative change through layering and displacement", *Minerva*, Vol. 55, Nr 3, 2017. Även Aant Elzinga, "Features of the current science policy regime: Viewed in historical perspective", *Science & Public Policy*, Vol. 39, Nr 4, 2012, s. 416–28.
- 26 Sverker Sörlin, "Funding diversity: Performance based funding regimes as drivers of differentiation in higher education systems", *Higher Education Policy*, Vol. 20, Nr 4, 2007.
- 27 Thorsten Nybom, "Bernalism och forskningsorganisation: Vetenskapsideologi och forskningspolitik i 1930-talets Sverige", *Daedalus*, Vol. 55, 1986; Thorsten Nybom, "The socialization of science: Technical research and the natural sciences in Swedish research policy in the 1930s and 1940s" i Svante Lindqvist (red) *Center on the Periphery. Historical Aspects of 20th-Century Swedish Physics*, Canton, Mass. 1993. Även: Brissman 2010.

- 28 Tunlid & Widmalm 2016a; Per Wisselgren, *Regulating the Science-Policy Boundary. The Myrdals and the Swedish Tradition of Governmental Commissions*, Uppsala 2006; Lundin, Stenlås & Gribbe 2010; Sverker Sörlin, *Universiteten som drivkrafter. Globalisering, kunskapspolitik och den nya intellektuella geografien*, Stockholm 1996.
- 29 SOU 1944:55.
- 30 John Desmond Bernal, *The Social Function of Science*, London: Rutledge & Kegan, 1939. Se t.ex.: Georg Kahlson, *Vetenskaplig forskning som nationalekonomisk investering. Några fakta och förslag rörande våra högskolors arbetsmöjligheter*, Lund 1941; Georg Kahlson, "Medicinsk forskning i några ledande länder med särskild hänsyn till centrala forskningsråd", Bilaga 2 i SOU 1944:55.
- 31 Prop. 1959:105, *Ang. ökat stöd åt forskning m.m.*, s. 39 f.
- 32 Per Lundin, *Lantbrukshögskolan och reformerna. Från utbildningsinstitut till modernt forskningsuniversitet*, Uppsala 2016. Lundin refererar i sin tur Hugo Avenberg & Göran Friborg, "Den statliga forskningsvolymen åren 1914-1964", *IVA: Tidskrift för teknisk-vetenskaplig forskning*, Vol. 38, Nr 4, 1967.
- 33 SOU 1944:55, Bilaga 3: "Några aktuella medicinska forskningsuppgifter av i främsta rummet social eller militärmedicinsk betydelse"; Yngve Zotterman (red) 20 års medicinsk forskning: *Statens medicinska forskningsråd 1945-1965*, Stockholm 1965.
- 34 Georg Kahlson, "Den långa vägen mot det Medicinska forskningsrådets tillkomst" i Zotterman 1965.
- 35 SOU 1944:55, Bilaga 3, s. 172 & 176.
- 36 Erik Widmark, "Rådsraseri", *Sydsvenska Dagbladet*, 28/10 1944.
- 37 Brissman 2010.
- 38 Bror Rexed, "Några data kring Statens medicinska forskningsråds verksamhet under åren 1945-1965" i Zotterman 1965.
- 39 Savic & Room 2014; Björn Olsson m.fl., "Introduction: Nordic traditions of studying the impact of alcohol policies" i Robin Room (red) *The Effects of Nordic Alcohol Policies*, Helsingfors 2002; Lindberg 2014.

- 40 SOU 1952:12, *Undervisning, folkupplysning och forskning på alkoholfrågans område*, s. 83.
- 41 SOU 1952:53, *Principbetänkande*, s. 112.
- 42 Prop. 1954:151, *Angående riktlinjerna för den framtida nykterhetspolitiken m.m.* & Prop. 1954:155, *Angående alkoholforskning samt undervisning och upplysning i alkoholfrågan m.m.*
- 43 Prop 1954:155, citat s. 4.
- 44 Carl Gustaf Bernhard & Leonard Goldberg, "Über die Einwirkung der durch Kohlensäure gesteigerten Atmung auf die Ausscheidung des Methylalkohols beim Kaninchen", *Skandinavisches Archiv für Physiologie*, Vol. 67, Nr 1, 1934.
- 45 Rydberg 2007, s. 541 f.
- 46 RA, MF, F2:7, "Rapport över verksamheten 1946–1947 av den av Statens medicinska forskningsråd tillsatta subkommittén för alkoholforskning".
- 47 Leonard Goldberg, *Quantitative Studies on Alcohol Tolerance in Man. The Influence of Ethyl Alcohol on Sensory, Motor, and Psychological Functions Referred to Blood Alcohol in Normal and Habituated Individuals*, Stockholm 1943; SOU 1951:44, *1944 års Nykterhetskommitté II. Verkan på den mänskliga organismen av maltdrycker med olika alkoholhalt.*
- 48 Edman 2016b; Griffith Edwards (red) *Addiction. Evolution of a Specialist Field*, Oxford 2002.
- 49 Arthur Landsborough Thomson, *Half a Century of Medical Research. Vol. 1: Origins and Policy of the Medical Research Council (UK)*, London 1987 [1973]. De svenska statliga forskningsråden hämtade sin inspiration och sina förebilder från lite olika håll. Det tekniska var inspirerat av Tyskland, medan t.ex. det medicinska var inspirerat av Storbritannien och det samhällsvetenskapliga av USA. Brissman 2010.
- 50 Under subkommitténs tidiga år knöts kontakter med andra organisationer för att främja alkoholforskning, främst amerikanska Research Council of Studies on Alcohol med säte i New York, Section of Alcohol Studies vid Department of Applied Physiology vid Yale University, Alcoholic Anonymous huvudbyrå i New

York och därtill International Bureau against Alcoholism i Lausanne. RA, MF, F2:7, ”Rapport över subkommittén för alkoholforskning av Statens medicinska forskningsråd verksamhet under tiden 1 juli 1947–20 juni 1948”.

51 RA, MF, F2:7, ”Rapport över verksamheten 1946–1947 av den av Statens medicinska forskningsråd tillsatta subkommittén för alkoholforskning”.

52 Leonard Goldberg, ”Alkoholforskning i Förenta Staterna: Intryck från en studieresa hösten 1946”, *Tirfing*, Vol. 40, Nr 6, 1946; Leonard Goldberg, ”Intryck av alkoholistvård och alkoholforskning i Förenta Staterna och Canada”, *Alkoholfrågan*, Vol. 50, Nr 1, 1956.

53 Leonard Goldberg, ”Några intryck av alkoholistvård och alkoholforskning i Förenta Staterna och Canada 1954” (stencil), Bilaga F i *Kommittén för planering av klinik för alkoholsjukdomar, PM med förslag till klinik för alkoholsjukdomar samt institution för teoretisk alkoholforskning*, GW/ABC, 1955-11-16 (Riksdagsbiblioteket).

54 Goldberg 1955-11-16, s. 43.

55 Goldberg 1955-11-16, s. 43.

56 ”Är för övrigt inte detta med missgynnandet av den sociala alkoholforskningen djupare sett ett symptom på något typiskt svenskt: att hysa intresse för det tekniska och materiella men ha föga till övers för det mänskliga?” Arne Hillbo, ”Jämförelse av alkoholforskningen Sverige-Finland”, *Alkoholfrågan*, Vol. 50, Nr 6, 1956, s. 269.

57 SOU 1952:12. Även: RA, MF, F2:11 (Subkommittén för alkoholforskning 1952–1961), Fasc. Protokoll och handlingar 1952–55, Skrivelse daterad 11 januari 1954, signerad A. Wretling, ”för Statens medicinska forskningsråds nämnd för alkoholforskning”.

58 Prop. 1956:84, *Angående anslag för budgetåret 1956/57 till universitetskanslersämbetet, m.m.*, s. 18.

59 Kettil Bruun, ”Alkoholforskningen i Finland”, *Alkoholfrågan*, Vol. 50, Nr 6, 1956. Lindberg 2014; Lundqvist & Petersen 2010.

60 Robin Room, ”Northern lights: The interplay between research and policies” i Edwards 2002.

- 61 Kettill Bruun & Ragnar Hauge, *Drinking Habits among Northern Youth. A Cross-National Study of Male Teenagers Drinking in the Northern Capitals*, Stockholm 1963.
- 62 Pekka Sulkunen m.fl. (red) *Broken Spirits. Power and Ideas in Nordic Alcohol Control*, Helsingfors 2000.
- 63 Kettill Bruun m.fl., *Alcohol Control Policies in Public Health Perspective*, Helsingfors 1975; Kühlhorn 1995; Christoffer Tigerstedt, "Alcohol policy, public health and Kettill Bruun", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 26, Nr 2, 1999.
- 64 Edman 2016b, s. 590–610.
- 65 Se t.ex. Ida Ohlsson Al Fakir, *Nya rum för socialt medborgarskap. Om vetenskap och politik i "Zigenarundersökningen" — en socialmedicinsk studie av svenska romer 1962–1965*, Växjö 2015.

Kapitel 3

- 1 Edman 2016b.
- 2 Prop. 2005/06:60, *Nationell strategi mot hiv/aids och vissa andra smittsamma sjukdomar* & Prop. 2016/17:15, *Ökad tillgänglighet till sprututbytesverksambeter i Sverige*.
- 3 Daniel Lee Kleinman & Sainath Suryanarayanan, "Dying bees and the social production of ignorance", *Science, Technology & Human Values*, Vol. 38, Nr 4, 2012.
- 4 Lena Eriksson & Johan Edman, "Knowledge, values, and needle exchange programs in Sweden", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 44, Nr 2, 2017; Eriksson & Edman 2018; Jessica Storbjörk, Lena Eriksson & Katarina Winter, "The social perspective and BDMA's entry into the non-medical stronghold" i Nick Heather m.fl. (red) *Evaluating the Brain Disease Model of Addiction*, Milton Park 2022; Lena Eriksson, & Helena Bergman, "Acceptable use: Morality and credibility struggles in Swedish 1960s alcohol and illicit drug (ab)use research and policy", *Minerva*, 2022 (DOI 10.1007/s11024-022-09462-z).

- 5 EMCDDA, *Europeisk narkotikarapport 2019*, Luxemburg 2019; Kalle Tryggvesson, "Sprutbyte — visst bara de slutar med droger". Svenska myndigheters och politikers hantering av rena sprutor till narkomaner", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 29, Nr 5, 2012.
- 6 Joanna Crossman & Vijaya Doshi, "When not knowing is a virtue: A business ethics perspective", *Journal of Business Ethics*, Vol. 131, Nr 1, 2015.
- 7 Galis & Lee 2014.
- 8 Linsey McGoey, "The logic of strategic ignorance", *The British Journal of Sociology*, Vol. 63, Nr 3, 2012.
- 9 Torkel Richert, *Överdoser, försörjningsstrategier och riskhantering: Livsvillkor för personer som injicerar narkotika*, Malmö, 2014, s. 26.
- 10 Björn Johnson, *Policyspridning som översättning. Den politiska översättningen av metadonbehandling och husläkare i Sverige*, Lund 2003; Niklas Stenström, *Sprutbyte vid intravenöst narkotikamissbruk — En longitudinell studie av deltagarna i sprutbytesprogrammet i Malmö, Östersund*, 2008; Matilda Thorén, "För 40 år sedan öppnade venhälsan", *QX* (<https://www.qx.se/samhalle/240383/for-40-ar-sedan-oppnade-venhalsan-infor-att-hiv-skulle-komma-till-sverige/>), hämtad 2022-12-02); "Om oss", *Brukarföreningen Stockholm* (<https://www.brukarforeningarna.se/stockholm/omoss.php>), hämtad 2023-12-11).
- 11 Legalföreskrivning förekom även i mycket liten omfattning på andra orter under samma period. SOU 1969:52, *Narkotikaproblemet. Del III: Samordnade åtgärder*.
- 12 Sven-Åke Lindgren, *Den hotfulla njutningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890–1970*, Stockholm 1993; Börje Olsson, *Narkotikaproblemet bakgrund. Användning och uppfattningar om narkotika inom svensk medicin 1839–1965*, Stockholm 1994; Nils Bejerot, *Narkotikafrågan och sambället*, Stockholm 1969; Johan Edman & Börje Olsson, "The Swedish drug problem: Conceptual understanding and problem handling 1839–2011", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 31, Nr 5–6, 2014.
- 13 Lindgren 1993; Daniel Törnqvist, *När man talar om knark. Drogdebatt i svensk dagspress 1970–1999*, Umeå 2009; Eriksson & Bergman 2022.

- 14 Edman & Olsson 2014.
- 15 "Samhällets skuldbörda i narkotikafrågan", *Stockholmstidningen*, 5/4 1965.; "Narkomani, en sjukdom som bestraffas", *Svenska Dagbladet*, 7/4 1965.; "Förbjuden sjukdom: Narkomani", *Expressen*, 22/2 1965.; "Ge dem vård men inte fångvård", *Aftonbladet*, 24/6 1965.; "Skrämmande kallsinne mot narkomanerna", *Expressen*, 13/6 1965.
- 16 Björn Johnson, *Nils Bejerot och den svenska narkotikapolitiken*, Lund 2021; Leif Lenke & Börje Olsson, "Drugs on prescription — The Swedish experiment of 1965–67 in retrospect", *European Addiction Research*, Vol. 4, Nr 4, 1998.
- 17 S.-E. Åhström, "Ambulant förskrivning av narkotika", Bilaga 7 i SOU 1967:25, *Narkotikaproblemet, Del I: Kartläggning och vård*.
- 18 "Vem bär ansvaret för narkotikaskandalen?", *Göteborgstidningen*, 8/2 1968; "Varhård sprättas upp", *Uppsala nya tidning*, 9/2 1968; "Narkomani är en smittsam sjukdom: Varje narkoman är en smitthärd", *Expressen*, 12/10 1968.
- 19 Eriksson & Bergman 2022.
- 20 Stockholms stadsfullmäktiges handlingar [SSH], Interpellation [Int.] av Thorsell (fp), 24/4 1967, § 5.
- 21 SSH, Utl. av Johansson (h), Nr 122, 1967.
- 22 SSH, Utl. av Johansson (h), Nr 122, 1967.
- 23 SSH, Yttrande 6 av Edner (h), 24/4 1967, s. 498.
- 24 SOU 1969:52; Socialstyrelsen redovisar (1973:31), *Behandling av narkotikamissbrukare*.
- 25 SSH, Yttrande 6 av Johansson (h), 24/4 1967 s. 501.
- 26 SSH, Utl., Nr 122, 1967, s. 1088 f.
- 27 SSH, Utl., Nr 122, 1967, s. 1088 f.
- 28 Edman 2009; Johan Edman, "En sjukdom? Narkotikamissbrukarna och den politiska diagnosen 1967–1981" i Börje Olsson (red) *Narkotika. Om problem och politik*, Stockholm 2011.

- 29 Se t.ex. SSH, Utlåtande om utredning av narkotikamissbrukets orsaker m.m., Nr 42, 1968. Föredragande borgarråd: S. Johansson (h) och S. Carlsson (s).
- 30 Under den aktuella perioden talade fullmäktigeledamöterna om Missbruksutredningen och avsåg då den av Medicinalstyrelsen i juni 1965 tillsatta expertkommitté som skulle dra upp linjerna för hur en utredning skulle kunna läggas upp. Men i själva verket består den av fyra separata utredningar med den gemensamma titeln Narkomanvårdskommittén: SOU 1967:25 *Narkotikaproblemet. Del I: Kartläggning och vård*; SOU 1967:41, *Narkotikaproblemet. Del II: Kontrollsystemet*; SOU 1969:52, *Narkotikaproblemet. Del III: Samordnade åtgärder*; SOU 1969:53, *Narkotikaproblemet. Del IV: Socialmedicinska och kliniska undersökningar*.
- 31 Jakob Lindberg, ”De ’legala’ narkomanerna. En studie av dr S. E. Åhströms patientgrupp” i SOU 1969:53. För en utförligare redogörelse av legalföreskrivningsprojektet, se vidare Eriksson och Bergman 2022.
- 32 SOU 1969:53, s. 387.
- 33 SOU 1969:53, s. 403. Att flytta från Stockholm uppgavs vid intervjuerna vara en starkt bidragande orsak till att respondenten slutat bruka narkotika.
- 34 SOU 1969:52. Se även: Johan Edman, Helena Bergman, Lena Eriksson & Katarina Winter, ”Berusningens politiska aritmetik: Utredning, kvantifiering och avpolitisering inom den svenska berusningspolitiken under rekordåren” i Fredrik Persson-Lahusen (red) *Samballets långsiktiga kunskapsförsörjning*, Stockholm, 2021.
- 35 Schiebinger 2004, s. 237; Proctor & Schiebinger 2008.
- 36 SOU 1969:52, s. 404.
- 37 Se t.ex. Johnson 2003; Lenke & Olsson 1998.
- 38 Edman 2012.
- 39 Johnson 2021.
- 40 David Thorsén, *Den svenska aidsepidemin. Ankomst, bemötande, innebörd*, Uppsala, 2013, s. 176 f.
- 41 Ewald Wittereen & Gerard Schippers, ”Needle and syringe exchange programs in Amsterdam”, *Substance Use and Misuse*, Vol. 41, Nr 6–7, 2006; Katherine

McLean, "The biopolitics of needle exchange in the United States", *Critical Public Health*, Vol. 2, Nr 1, 2011.

42 Tryggvesson 2012.

43 Med 2017 års lagändring ströks "kommunvetot" som bromsat utvidgningen av sprututbytesverksamheter i Sverige och i propositionen uttalades att "sprututbyte bör vara tillgängligt i hela Sverige där behov finns". Prop. 2016/17:15, s. 19.

44 Kommittéberättelse S 1985:B, *Aidsdelegationen*.

45 Tryggvesson 2012; Eriksson & Edman 2017; Stenström 2008.

46 Samtliga fakta om aidsepidemin i Sverige är hämtade ur: Thorsén 2013.

47 Aidsdelegationen, oktober 1985, citerat i Stockholms kommunfullmäktige [SKF], Utl. 1986:51 RVI, "Tilläggsanslag för åtgärder mot sjukdomen AIDS", 19/2 1986, s. 592, 19.

48 National Library of Medicine: Digital collections. <https://collections.nlm.nih.gov/catalog.nlm.nlmuid-101439469-img>

49 Thorsén 2013.

50 SKF, Yttrande av Bävner (s), 17/3 1986, § 31, s. 81.

51 SKF, Yttrande av Bävner (s), 17/3 1986, § 31, s. 82.

52 Thorsén 2013, s. 150.

53 SKF, Anf. 78 av Carlberg (vpk), 19/12 1988; SKF, Anf. 74 av Nordin (m), 19/12 1988.

54 SKF, Anf. 85 av Nordin (m), 19/12 1988.

55 Riksdagens protokoll [RP] 2004/05:63, Anf. 93 & 91 av Adelson Liljeröth (m); SKF, Int. 2003:100 av Gustavsson (m).

56 SKF, Anf. 74 av Nordin (m), 19/12 1988.

57 SKF, Anf. 79 av Jonsson (s), 19/12 1988. Även: Anf. 78 av Carlberg (vpk), 19/12 1988.

- 58 SKF, Anf. 79 av Jonsson (s), 19/12 1988; Anf. 8 av Strömberg (vpk), 19/12 1988.
- 59 SKF, Anf. 8 av Strömberg (vpk), 19/12 1988.
- 60 SKF, Anf. 75 & 79 av Åslund (fp), 19/12 1988; Anf. 76 av Kahn (c), 19/12 1988. Se också: Tryggvesson 2012.
- 61 Richert 2014, s. 26.
- 62 Thorsén 2013.
- 63 Prop. 1985/86:171, *Om särskilda medel för bekämpningen av AIDS*; Aidsdelegationen, oktober 1985.
- 64 SKF, Anf. 95 av Ingevik (s), 14/11 1988. Även: Utlåtande 1988:275 av Rydberg (fp) och Kahn (c), s. 4256 resp. 4259 samt Yttrande 74 av Nordin (m), 19/12 1988.
- 65 Thorsén 2013, s. 191 f.
- 66 SKF, Utl. 1988:275 RVI, s. 4269.
- 67 Thorsén 2013; Prop. 1985/86:171; SKF, Anf. 73 & 79 av Jonsson (s), 19/12 1988, § 43.
- 68 För en djupare analys av evidensambitionen i svensk narkotikapolitik, se Eriksson & Edman 2017.
- 69 Anders Bergmark & Tommy Lundström, "Mot en evidensbaserad praktik? Om färdiktningar i socialt arbete", *Socialvetenskaplig Tidskrift*, Vol. 5, Nr 4, 2006.
- 70 Edman, Bergman, Eriksson & Winter 2021.
- 71 Alex Stevens, Christopher Hallam & Mike Trace, *Treatment for Dependent Drug Use. A Guide for Policy Makers*, Oxford 2006; Jessica Storbjörk, *The Social Ecology of Alcohol and Drug Treatment. Client Experiences in Context*, Stockholm 2006; Kari Lancaster, "Performing the evidence-based drug policy paradigm", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 43, Nr 2, 2016; Douglas Cameron, "Implementing an ideology: A case study from Leicestershire, England", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 27, Nr 6, 2010.
- 72 Bergmark & Lundström 2006; Bo Rothstein, *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, Stockholm 1996.

- 73 Eriksson & Edman 2018; Anders Bergmark, Åke Bergmark & Tommy Lundström, "The mismatch between the map and the terrain: Evidence-based social work in Sweden", *European Journal of Social Work*, Vol. 15, Nr 4, 2012; Alex Stevens, "Survival of the ideas that fit: An evolutionary analogy for the use of evidence in policy", *Social Policy and Society*, Vol. 6, Nr 1, 2007.
- 74 New York City Department of Health and Mental Hygiene, *Recommended Best Practices for Syringe Exchange in the United States*, New York 2009; Ontario Needle Exchange Coordinating Committee, *Ontario Needle Exchange Programs. Best Practice Recommendations*, Ontario 2006.
- 75 Eriksson & Edman 2018; Eva-Malin Antoniusson, Arne Kristiansen, Leili Laanemets, Bengt Svensson & Dolf Tops, *Sprutbytesfrågan. En granskning av en forskningsgenomgång om effekter av sprutbyte*, Lund 2005.
- 76 SFS 2006:323, *Lag om utbyte av sprutor och kanyler*; Prop. 2016/17:15.
- 77 Deborah Stone, *Policy Paradox. The art of Political Decision Making*, New York 2002.
- 78 Se t.ex. RP 2005/06:111, Anf. 60 av Linander (c); RP 2014/15:82, Anf. 52 av Adan (m), 55 av Jonsson (c) & 57 av Henriksson (kd). För ett större empiriskt underlag, se Eriksson & Edman 2017.
- 79 Motion [Mot.] 2001/02:So35 (kd); Mot. 2005/06:So507 (m); Mot. 2009/10:Ju427 (s); Mot. 2008/09:Sk432 (s).
- 80 Johan Edman, "The ideological drug problem", *Drugs and Alcohol Today*, Vol. 13, Nr 1, 2013.
- 81 Edman 2012; Mot. 2005/06:Ju42 (c); RP 2012/13, Anf. 115 av Lundqvist-Brömster (fp).
- 82 RP 2005/06:111, Anf. 107 av Olsson (v).
- 83 RP 2005/06:111, Anf. 79 av Johansson (s).
- 84 RP 2005/06:111, Anf. 80 av Magnusson (m); Anf. 84 av Linander (c); Anf. 88 av Strandberg (fp).

- 85 Edman, & Olsson 2014; Suzanne Fraser, "A thousand contradictory ways: Addiction, neuroscience and expert autobiography", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 42, No 1, 2015; Alex Mold, *Heroin. The Treatment of Addiction in Twentieth-Century Britain*, DeKalb 2006. Se även: Storbjörk, Eriksson & Winter 2022.
- 86 RP 2012/13:105, Anf. 103 av Nordin (c). Även: RP 2012/13:88, Anf. 118 av Nordin (c); RP 2004/05:131, Anf. 266 av Lindgren (kd); Mot. 2006/07:So397 (fp).
- 87 RP 2009/10:116, Anf. 23 av Linna (v).
- 88 Mot. 2012/13:So22 (mp) s. 4.
- 89 Mot. 2004/05:So507 (m); Mot. 2001/02:So28 (c); Mot. 2005/06: MJ351 (m).
- 90 RP 2005/06:111, Anf. 74 av Lindgren (kd).
- 91 Mot. 2003/04:So345 (fp); Mot. 2001/02:So33 (m).
- 92 Någon påfallande ökning av varken intresse eller bruk bland ungdomar under 2000-talet kan inte konstateras (CAN-rapport 187, *Skolelevers drogvanor*, Stockholm 2019).
- 93 Mot. 2005/06:So18 (kd); Mot. 2001/02:So35 (kd); RP 2004/05:131, Anf. 286 av Lindholm (mp); RP 2003/04:90, Anf. 80 av Johansson (s). Tim Rhodes & Dagmar Hedrich (red) *Harm Reduction. Evidence, Impacts and Challenges*, Luxemburg 2010; Thorsén 2013; Lindsey Knight, *UNAIDS. The First 10 Years, 1996–2006*, Geneve 2008.
- 94 Mot. 2002/03:So38 (fp); RP 2012/13:105, Anf. 72 av Engelhardt (s); RP. 2005/06:111, Anf. 107 av Olsson (v); RP 2004/05:131, Anf. 266 av Lindgren (kd).
- 95 Mot. 2000/01:So211 (mp).
- 96 SFS 2006:323.
- 97 RP 2011/12:423, Interpellation av Larsson (s).
- 98 RP 2011/12:137, Anf. av Larsson (s).
- 99 RP 2011/12:137, Anf. 8 & 14 av Larsson (kd).
- 100 RP 2011/12:137, Anf. 14 av Larsson (kd).

101 RP 2012/13:105, Anf 103 av Nordin (c). Se även: Mot. 2006/07:So397 (fp); RP 2012/13:88, Anf. 118 av Nordin (c); RP 2014/15:82, Anf. 55 av Jönsson (c).

102 Se t.ex. Mot. 2001/02:So35 (kd); Mot. 2008/09:So575 (s); Mot. 2012/13:So209 (s).

103 RP 2011/12:50, Anf. 54 av Larsson (kd); RP 2005/06:111, Anf. 78 av Lindholm (mp); Mot. 2001/02:So35 (kd).

104 RP 2005/06:111, Anf. 78 av Lindholm (mp). Syftar till Socialutskottets betänkande 2005/06:JuSoU1 och Prop. 2005/06:60.

105 Mot. 2001/02:So35 (kd).

106 Mot. 2005/06:So704 (kd).

107 RP 2011/12:50, Anf. 54 av Larsson (kd).

108 RP 2005/06:111, Anf. 52 av Burman (v); RP 2014/15:82, Anf. 64 av Westerholm (fp).

109 Mot. 2003/04:So333 (s) & Mot. 2004/05:So254 (s).

110 RP 2012/13:88, Anf. 108 av Ataseven (m).

111 SKF, Interpellation 2003:100 av Gustavsson (m); Staffan Myrbäck, "Duellen", *Narkotikafrågan*, Nr 1, 1989.

112 Riksdagens dokument, Lagrådsremiss S2003/2291/ST, *Särskilda smittskyddsåtgärder för injektionsmissbrukare..*

113 SKF, Interpellation 2003:100 av Gustavsson (m).

114 SKF, Interpellation 2003:100 av Gustavsson (m).

115 SKF, Interpellation 2003:100 av Gustavsson (m).

116 SKF, Anf. 2 av Gustavsson (m), 20/9 2004, § 5.

117 SKF, Anf. 2 av Gustavsson (m), 20/9 2004, § 5.

118 SKF, Anf. 3 av Olofsson (v), 20/9 2004, § 5.

119 SKF, Anf. 5 av Öhgren (mp), 20/9 2004, § 5.

- 120 SKF, Anf. 4 av Lindh (s), 20/9 2004, § 5.
- 121 SKF, Anf. 10 av Strömberg (v), 20/9 2004, § 5. En liknande liknelse, fast med en flaska whisky, framfördes i en motion i riksdagen av Annelie Enochson. Mot. 2005/06:So523 (kd).
- 122 SKF, Anf. av 15 Olofsson (v), 20/9 2004, § 5. Medhåll av Dundar (fp) i Anf. 16: "Det handlar för min del om att hjälpa de enskilda individerna utifrån hälso- och sjukvårdssynpunkt".
- 123 Ds 2004:6, *Sprututbytesverksamhet för injektionsmissbrukare*.
- 124 Ds 2004:6.
- 125 SFS 2006:323.
- 126 Ds 2004:6, s. 25.
- 127 SKF, Mot. 2004:2 (m).
- 128 SKF, Utl. 2004:154 RVII, Dnr 325-628/2004: *Socialtjänstnämndens tjänsteutlåtande av den 4 mars 2004*.
- 129 SKF, Utl. 2004:154 RVII, Dnr 325-628/2004: *Bromma stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande 25 maj 2004*.
- 130 SKF, Utl. 2004:154 RVII, Dnr 325-628/2004: *Enskede-Årsta stadsdelsnämnds tjänsteutlåtande 29 april 2004*. Även: *Vantörs stadsdelsnämnd 28 april 2004*.
- 131 SKF, Utl. 2004:154 RVII, Dnr 325-628/2004, s. 4475.
- 132 SKF, Utl. 2004:154 RVII, Dnr 325-628/2004, s. 4477.
- 133 Redan på 2010-talet bedrev Brukarföreningen Stockholm osanktionerat sprututbyte i liten skala.
- 134 SKF, Mot. 2007:23 (v). Också folktoppartisten Erik Wasséns Mot. 2007:29 avslogs.
- 135 SKF, Dnr 106-0412/2007: *Tjänsteutlåtande Stockholms socialtjänstförvaltning*. Den aviserade utredningen, som förordade en sprututbytesverksamhet på försök, genomfördes i Procyon-Capire, *Åtgärder för att minska smittspridning — sprutbyten*

och andra åtgärder, Slutrapport 2009-12-01.

136 Om regelverket, se SFS 2006:323, och om motståndet, se SKF, Utl. 2011:80 RV II.

137 SKF, Anf. 6 av Rågsjö (v), 4/4 2011, § 3; SKF, Anf. 8 König Järmyr (m), 4/4 2011, § 3.

138 Se t.ex. Chariti E. Gent, "Needle exchange policy adoption in American cities: Why not?", *Policy Sciences*, Vol. 33, Nr 2, 2000; Martin T. Schechter, "Science, ideology and needle exchange programs", *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*", Vol. 582, 2002; Susan G. Sherman, "Critical condition facing needle exchange programs: The politics of science", *Substance Use and Misuse*, Vol. 21, 2006.

139 SKF, Anf. 7 av Bolund (mp), 4/4 2011, § 3.

140 SKF, Anf. 8 König Järmyr (m)., 4/4 2011, § 3.

141 SKF, Anf. 12 av Bolund (mp), 4/4 2011, § 3.

142 SKF, Anf. 13 & 16 av König Järmyr (m), 4/4 2011, § 3.

143 SKF, Anf. 126 av König Järmyr (m), 23/5 2011, § 26.

144 SKF, Anf. 126 av König Järmyr (m), 23/5 2011, § 26.

145 SKF, Anf. 131 av Åslund (fp), 23/5 2011, § 26.

146 SKF, Anf. 132 av Rågsjö (v); Anf. 133 av Samuelsson (kd); Anf. 143 av Eklund (mp), 23/5 2011.

147 SKF, Anf. 133.1 & 134 av Jernberg (mp); Anf. 135 & 137 av Magnusson (s), 23/5 2011, § 26.

148 SKF, Anf. 153 av Askensten (mp), 23/5 2011, § 26.

149 Under 2013 hade kliniken närmare 1000 enskilda besök (Infektionskliniken Karolinska Universitetssjukhuset, *Sprututbytet i Stockholm: Verksamhetsberättelse 2014*, 2015-04-01).

150 EMCDDA, *European Drug Report 2016*, Luxemburg 2016.

- 151 SKF, Anf. 436 av Mattsson Åkerström (v), 18/11 2015, § 10.
- 152 SKF, Anf. 439 av Forsell (fp), 18/11 2015, § 10.
- 153 Eriksson & Edman 2017; Judith M. Ottoson & Penelope Hawe, *Knowledge Utilization, Diffusion, Implementation, Transfer, and Translation*, San Francisco 2009; Julie Tieberghien, "The role of the media in the science-policy nexus: Some critical reflections based on an analysis of the Belgian drug policy debate (1996-2003)", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 25, Nr 2, 2014; Weiss 1979; Gent 2000; Mark Monaghan, "The complexity of evidence: Reflections on research utilization in a heavily politicised policy area", *Social Policy and Society*, Vol. 9, Nr 1, 2010; Robin Room, "Symbolism and rationality in the politics of psychoactive substances" i Björn Lindgren & Michael Grossman (red) *Substance Use. Individual Behaviour, Social Interactions, Markets and Politics*, Amsterdam 2005; Stevens 2007.
- 154 Weiss 1979; Alison Ritter & Kari Lancaster, "Measuring research influence on drug policy: A case example of two epidemiological monitoring systems", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 24, Nr 1, 2013.
- 155 Eriksson & Edman 2017; Eriksson & Edman 2018; David Moore, Suzanne Fraser, Jukka Törrönen & Mimmi Eriksson Tinghög, "Sameness and difference: Metaphor and politics in the construction of addiction, social exclusion and gender in Australian and Swedish drug policy", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 26, Nr 4, 2015; Alison Ritter, "The privileged role of researchers in 'evidence-based' policy: Implications and engagement of other voices", *Drugs and Alcohol Today*, Vol. 15, Nr 4, 2015; Lancaster 2016.
- 156 Katarina Winter, "I'll look into it!": Lubricants in conversational coproduction", *Minerva*, Vol. 58, Nr 2, 2020; Stevens 2007.
- 157 Stone 2002.
- 158 Winter 2020; Stevens 2007.
- 159 McGoey 2012; Matthias Gross, "The unknown in process: Dynamic connections of ignorance, non-knowledge and related concepts", *Current Sociology*, Vol. 55, Nr 5, 2007.
- 160 Michael Taussig, *Defacement: Public Secrecy and the Labor of the Negative*, Stanford 1999.

161 McGoey 2012.

162 Winter 2020.

163 Weiss 1979; Ritter & Lancaster 2013; Tieberghien 2014.

164 RP 2020/21:103, Anf. 81 & 83 av Hallengren (s) som svar på interpellation 2020/21:509; RP 2021/22:73, Anf. 17 av Johansson (s) som svar på interpellation 2021/22:288. Se även: "Faktaresistens av Hallengren att avgränsa utredningen", *Hallandsposten*, 26/7 2021.

Kapitel 4

1 Carol Bacchi, "Why study problematizations? Making politics visible", *Open Journal of Political Science*, Vol. 2, Nr 1, 2012.

2 *Ordspråksboken* 31:5.

3 Edman 2016a.

4 Edman 2020.

5 Empirin och stora delar av texten till denna delstudie återfinns även i Winter & Edman 2022.

6 *Förslag till lag om behandling av alkoholister*, Stockholm 1911, s. 26.

7 Klaus Mäkelä, "Alkoholkonsumtionens vågrörelser och alkoholfrågans historiska former", *Sociologisk forskning*, Vol. 20, Nr 1, s. 13 f.

8 Edman 2015; Edman 2016b.

9 Lennart Johansson, *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922*, Lund 1995.

10 Det hävdas ibland felaktigt att nej-sidan vann med minsta möjliga marginal. Det stämmer visserligen att det var jämt — 50,8 procent nej mot 48,8 procent ja — men det var heller aldrig meningen att införa ett alkoholförbud utifrån enkel majoritet.

- 11 C. E. Sandberg, *Leder förbudet till folknykterhet? Föredrag hållet i Eskilstuna den 14 november 1916*, Stockholm 1917; Hjalmar Haralds, *Kungl. Kontrollstyrelsen 1915–1917. En förvaltnings-historisk studie med statsrättslig bakgrund, jämte några kommentarer ur moralisk synpunkt utg. af förbundet för medborgarfrihet*, Stockholm 1917; Socialdemokratiska agitationskommittén [SAK], *Arbetarepartiet och alkohol-frågan. Några upplysningar om Förbundet för medborgarfrihet*, Stockholm 1916.
- 12 C. G. Santesson, *Efter förbudsomröstningen: riktlinjer för L. F. U. F:s fortsatta verksamhet*, Stockholm 1922; Vilhelm Lundstedt, *Förbudsfrågan ur rättslig synpunkt. Genom lagstiftning bör rättskulturen upprättbållas och icke undergrävas*, Stockholm 1920; Gideon Forssell, *Front mot förbudet!*, Stockholm 1921.
- 13 Forssell 1921, s. 10.
- 14 Forssell 1921, s. 11.
- 15 Forssell 1921, s. 21, 24 f, 29 ff och 34–56. Även: Haralds 1917, s. 36.
- 16 Haralds 1917; Lundstedt 1920.
- 17 SAK 1916, s. 4.
- 18 Per Albin Hansson, "Vårt parti och nykterhetsfrågan", *Tiden*, No. 7, 1930.
- 19 Lennart Johansson, "Svenskarna och alkoholmonopolet — ett historiskt perspektiv", *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift*, Vol. 14, Nr 3, 1997, s. 139.
- 20 SAK 1916, s. 7.
- 21 SAK 1916, s. 3.
- 22 SAK 1916, s. 5.
- 23 SAK 1916, s. 6.
- 24 Haralds 1916, s. 7.
- 25 Lundstedt 1920, s. 66.
- 26 Sandberg 1917, s. 9.
- 27 Sandberg 1917, s. 12.

- 28 Forssell 1921, s. 11.
- 29 Lundstedt 1920, s. 24. Kursivering i original.
- 30 Lundstedt 1920, s. 60–64.
- 31 Sandberg 1917, s. 7.
- 32 Forssell 1921; SAK 1916.
- 33 Forssell 1921, s. 59.
- 34 Forssell 1921; SAK 1916.
- 35 Sandberg 1917, s. 8.
- 36 Santesson 1922.
- 37 SAK 1916, s. 6; Forssell 1921, s. 21.
- 38 Forssell 1921, s. 50; Sandberg 1917, s. 13.
- 39 Forssell 1921, s. 62.
- 40 Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor. Folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*, Göteborg 2011.
- 41 Johansson 1995.
- 42 SAK 1916, s. 2.
- 43 SAK 1916, s. 5.
- 44 Lundstedt 1920, s. 37.
- 45 Lundstedt 1920, s. 37 f.
- 46 Gustaf Petré, "Minoritetsskydd i en modern författning", *Svensk Juristtidning*, Vol. 72, 1988.
- 47 Forssell 1921, s. 15.
- 48 Forssell 1921, s. 15.
- 49 Forssell 1921, s. 17.

- 50 Lundstedt 1920, s. 88.
- 51 Lundstedt 1920, s. 89.
- 52 Forssell 1921, s. 18.
- 53 Forssell 1921, s. 20.
- 54 Haralds 1916, s. 32.
- 55 Forssell 1921, s. 32.
- 56 Forssell 1921, s. 51.
- 57 Forssell 1921, s. 55.
- 58 Lundstedt 1920, s. 87.
- 59 Forssell 1921, s. 53.
- 60 En variant av denna undersökning återfinns även i Katarina Winter & Johan Edman, "The public as infrastructure in policy processes: The case of the abolition of the Swedish alcohol rationing system", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 120, 2023.
- 61 Se t.ex. Inger Knobblock, *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919–55*, Stockholm 1995.
- 62 Svante Nycander, *Svenskarna och spriten. Alkoholpolitik 1855–1995*, Stockholm 1996.
- 63 Se även: Edman 2020.
- 64 Nycander 1996, s. 86.
- 65 Nycander 1996.
- 66 Lennart Nilsson, "Alkoholrevolutionen som kom av sig", *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift*, Vol. 1, Nr 3, 1984.
- 67 Nycander 1996.
- 68 Kettil Bruun & Lennart Nilsson, "Folkets protester" i Kettil Bruun & Per Frånberg (red) *Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati*, Stockholm 1985.

- 69 Furuskogs anförande i Riksarkivet [RA], Nykterhetskommittén 1944 [N44], Vol. 1: Sammanträdeshandlingar [SH] 1945-27 maj 1948 (1-4), Nykterhetskommittén, 1948-04-01.
- 70 Olssons anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Anteckningar, 1948-05-27.
- 71 Furuskogs anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Anteckningar, 1948-05-27.
- 72 Onsjös anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29.
- 73 Furuskogs anföranden i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Kommittésammanträde, 1948-02-20/21 resp. Nykterhetskommittén, 1948-04-01.
- 74 Olssons anförande i RA, 44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29. Se även: Englund och Furuskogs anföranden i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29 resp. Kommittésammanträde, 1948-02-20/21.
- 75 Hagbergs och Svenssons anföranden i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29 resp. Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänningsrestriktionerna, 1948-10-06. Se även: Furuskogs anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänningsrestriktionerna, 1948-10-06; Onsjös anförande i SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Sammanträde, 1949-09-01; Ordförandens anförande i SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänningsrestriktionerna, 1948-10-06; Hagbergs anförande, i SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänningsrestriktionerna, 1948-10-06.
- 76 Furuskogs anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänningsrestriktionerna, 1948-10-06.
- 77 Klackenbergs anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänningsrestriktionerna, 1948-10-06.
- 78 Olssons anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Principdiskussion 5/10.

- 79 Bergvalls, Furuskogs, Ordförandens och Englunds anförenden i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29; Nykterhetskommittén, 1948-04-01; Sammanträde, 1948-04-29; Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänkingsrestriktionerna, 1948-10-06.
- 80 Åkerbergs anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Starkölet, 1948-10-07.
- 81 Hagbergs, Englunds, Bergvalls och Olssons anförenden i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Starkölet, 1948-10-07 resp. Sammanträde, 1949-09-01.
- 82 Sefves anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Starkölet, 1948-10-07.
- 83 Larssons anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Sammanträde, 1949-09-01.
- 84 Bergvalls, Åkerbergs och Hagbergs anförenden i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Kommittésammanträde, 1948-02-20/21 resp. N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Starkölet, 1948-10-07.
- 85 Svenssons och Hagbergs anförenden i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Kommittésammanträde, 1948-02-20/21 resp. Sammanträde, 1948-04-29.
- 86 Bergvalls anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29. Se även: Olssons anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänkingsrestriktionerna, 1948-10-06.
- 87 Bo Rothstein, *Den korporativa staten. Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*, Stockholm 1992; John Kingdon, *Agendas, Alternatives, and Public Policies*, New York 2003.
- 88 Olssons anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänkingsrestriktionerna, 1948-10-06. Se även: Hagbergs, Onsjös och Bergvalls anförenden i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänkingsrestriktionerna, 1948-10-06, Sammanträde, 1949-09-01 resp. Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Kommittésammanträde, 1948-02-20/21.
- 89 Hagbergs anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29.

- 90 RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), PM nr 64 resp. Svenssons anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Principdiskussion 5/10.
- 91 Svenska Gallupundersökningar från 1942 till 1956 (SND), *Politiska opinioner under valkampanjen 1948. Del II: tabeller*. Om än en Gallupundersökning är denna utförd av Svenska institutet för socialundersökningar på uppdrag av Skattebetalarnas förening. Det framgår inte i vilken mån Skattebetalarnas förening har varit delaktig i att formulera frågeformulären.
- 92 Svenssons och ordförandens anföranden i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Sammanträde, 1948-04-29 resp. Anteckningar, 1948-05-27.
- 93 Ordförandens anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Anteckningar, 1948-05-27.
- 94 Svenssons anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Principdiskussion 5/10.
- 95 Svenssons anförande i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänkingsrestriktionerna, 1948-10-06 resp. N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Kommittésammanträde, 1948-02-20/21.
- 96 Ordförandens och Klackenbergs anföranden i RA, N44, Vol. 2: SH 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Utskänkingsrestriktionerna, 1948-10-06.
- 97 Bergvalls anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Arbetsutskottet, 1948-02-07.
- 98 Furuskogs anförande i RA, N44, Vol. 1: SH 1945-27 maj 1948 (1-4), Kommittésammanträde, 1948-02-20/21.
- 99 Bergvalls anförande i Nykterhetskommittén 1944, Vol. 2: Sammanträdeshandlingar 25 juni 1948-13 sept 1949 (5-6), Starkölet, 1948-10-07, [foto: IMG_6111].
- 100 SOU 1952:53, *Principbetänkande*, s. 95.
- 101 SOU 1952:54, *Rusdrycksförsäljning och nykterhetsvård*, s. 222, 238 & 279 ff.; SOU 1952:55, *Tillverkning och försäljning av maldrycker*, s. 244 & 263.
- 102 Prop. 1954:151, s. 129 & 140.

- 103 Prop. 1954:151, s. 140 & 133.
- 104 Prop. 1954:151, s. 140.
- 105 Prop. 1954:151, s. 164.
- 106 Prop. 1954:151, s. 164.
- 107 Denna inriktning bekräftas av: Åke Elmér, "När motboken skulle avskaffas. 1944 års nykterhetskommitté", *Socialvetenskaplig tidskrift*, Vol. 6, Nr 1, 1999.
- 108 CAN, *Hur mycket alkohol dricker vi i Sverige i dag jämfört med tidigare?* (<https://www.can.se/fragor-och-svar/alkohol/hur-mycket-alkohol-dricker-vi-i-sverige-i-dag-jamfort-med-tidigare/>, hämtad 2024-01-05).
- 109 "Alkoholismen är ej att betrakta som en sjukdom", *Stockholms-Tidningen*, 24/2 1927.
- 110 *Förslag till lag om behandling av alkoholister*, s. 26.
- 111 SFS 1913:102, *Lag om behandling av alkoholister*, § 1.
- 112 En studie av Nykterhetsvårdsundersökningens genomslag och följande debatt har tidigare publicerats som en del av: Edman, Bergman, Eriksson & Winter 2021.
- 113 Pia Rosenqvist & Noriko Kurube, "Dissolving the Swedish alcohol-treatment system" i Harald Klingemann, Jukka-Pekka Takala & Geoffrey Hunt (red) *Cure, Care, or Control. Alcoholism Treatment in Sixteen Countries*, Albany 1992; Jenny Andersson, *Mellan tillväxt och trygghet. Idélinjer i socialdemokratisk socialpolitik under efterkrigstiden*, Uppsala 2002.
- 114 SOU 1967:36, s. 11.
- 115 SOU 1967:36, s. 531.
- 116 SOU 1967:36, s. 519.
- 117 SOU 1967:36, s. 538.
- 118 *Ordspråksboken* 31:7.
- 119 Edman 2016b.
- 120 SAK 1916.

- 121 August Åman, "Betraktelser om nykterhetsvårdsundersökningens betänkande", *Nykterhetsvården*, Nr 7-8, 1967, s. 113 & 123.
- 122 Henrik Klackenborg, "Perspektiven vid fördomandet av nykterhetsvården", *Nykterhetsvården*, Nr 10, 1968, s. 147.
- 123 "Nykterhetsvårdsundersökningen och pressdebatten", *Socialnytt*, Nr 1, 1968, s. 75.
- 124 Edman 2004.
- 125 Theodore M. Porter, *Trust in Numbers. The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*, Princeton 1995; *Alkoholen och samhället*, Stockholm 1912.
- 126 SOU 1967:36, s. 106.
- 127 SOU 1967:36, s. 107.
- 128 Mary Poovey, "Figures of arithmetic, figures of speech: The discourse of statistics in the 1830s", *Critical Inquiry*, Vol. 19, Nr 2, 1993.
- 129 Gunnar Inghe & Maj-Britt Inghe, *Den ofärdiga välfärden*, Stockholm 1967; Gustav Jonsson, *Det sociala arvet*, Stockholm 1969. Vid sidan av Nykterhetsvårdsutredningens betänkande, makarna Inghe och Jonssons skrifter uppmärksammar Andersson (2002) också låginkomstutredningens inflytande på det sena 1960-talets socialvårdsdebatt.
- 130 Bror Rexed, "Vi kan inte vårda fram ett nyktert samhälle", *Socialnytt*, Nr 10, 1974, s. 4.
- 131 Edman 2004.
- 132 Rothstein 1996.
- 133 Totalkonsumtionsmodellen är en vidareutveckling av demografen Sully Ledermans studier på 1940-talet. Den vilar på premissen att den genomsnittliga per capitakonsumtionen samvarierar med antalet storkonsumenter, något som har varit vägledande för den restriktiva svenska alkoholpolitiken. Bruun m.fl. 1975; Johan Svensson & Hanna Enefalk, "Totalkonsumtionsmodellen — en kort beskrivning" i Jessica Storbjörk (red) *Samhället, alkoholen och drogerna. Politik, konstruktioner och dilemman*, Stockholm 2012.

- 134 Johan Edman, "Drogerna: Den nya berusningspolitiken" i Jenny Björkman & Patrik Hadenius (red) *Det nya Sverige*, Göteborg & Stockholm 2019.
- 135 Empirin och stora delar av texten till denna delstudie återfinns även i Winter & Edman 2022.
- 136 Caroline Sutton, *Swedish Alcohol Discourse. Constructions of a Social Problem*, Uppsala 1998.
- 137 Blanche Sande, "Sjöfyllerilagen är nykterhetspopulism", Timbro 2019-08-01.
- 138 Blanche Sande, "Hoten mot siste april", Timbro 2019-04-30; Christopher Snowdon, "Nanny State Index 2019", *European Policy Information Center*, Timbro 2019-04-30.
- 139 Blanche Sande, "Förr eller senare går barnvaktstaten för långt", Timbro 2017-11-08; Blanche Sande, "Du blir aldrig vuxen i folkhälso-Sverige", Timbro 2017-03-30; Mattias Svensson, "Systembolagssamhället", Timbro 2020-02-23. Se även: Christopher Snowdon, "Nanny State Index 2017", *European Policy Information Center*, Timbro 2017-05-10; Thea Andersson, "Ofullständiga rättigheter: hur restaurangägare drabbas av kommunalt godtycke", Timbro 2017-06-29; Blanche Sande, "Gräset är grönnare för den som lider av kronisk smärta", Timbro 2017-11-22; Blanche Sande, "Kampen mot livsnjutarna", Timbro 2019-04-15; Sande 2019-04-30; Snowdon 2019-04-30; Blanche Sande, "Borgerligheten borde inte låta sig utklassas av FrP", Timbro 2019-05-14; Sande 2019-08-01; Malin Lernfelt, "Folk borde få köpa hem en Corona från krogen", Timbro 2020-03-31. Samt, mer i förbifarten: Lars Anders Johansson, "Ett avdrag är inte ett bidrag", Timbro 2019-02-18; Blanche Sande, "Reklamen och moralpaniken", Timbro 2019-02-19; Hanna-Karin Grensman, "Myten om den otillgängliga primärvården", Timbro 2019-03-27; Blanche Sande, "Ta nästa steg — förbjud pålsdjur på uteserveringar", Timbro 2019-07-01; Albin Zettervall, "FMSF: Sverige har blivit mindre fritt", Timbro 2019-07-03; Blanche Sande, "Rökförbudet skadar fler än det hjälper", Timbro 2019-08-08; Lars Anders Johansson, "Så spelar S ut liberaler och konservativa mot varandra", Timbro 2019-11-19; Blanche Sande, "Djävulen bor i detaljerna", Timbro 2020-01-02.
- 140 Se t.ex. Andersson 2017-06-29; Thea Andersson, "Serveringstillståndet är förlegat", Timbro 2017-07-19; Sande 2017-03-30; Mattias Svensson, "Folkhälso-

politiken handlar om makthunger”, Timbro 2017-05-10; Sande 2017-11-22; Blanche Sande, ”Jubla inte över gårdsförsäljningen”, Timbro 2018-05-07; Sande 2019-04-15; Snowdon 2019-04-30; Sande 2019-08-01.

141 Blanche Sande, ”Fira inte en vit jul”, Timbro 2017-12-21.

142 SAK 1916; Haralds 1917; Forssell 1921.

143 Snowdon 2017-05-10; Mattias Svensson, ”Förbudsministern”, Timbro 2016-03-31. Liknande resonemang förs i Svensson 2017-05-10; Snowdon 2017-05-10; Sande 2019-08-01; Snowdon 2019-04-30.

144 Mattias Svensson, ”Alkoholen en lyckad svensk liberalisering”, Timbro 2012-06-19.

145 Svensson 2017-05-10. Liknande resonemang förs bl.a. i Svensson 2020-02-23; Sande 2017-11-08.

146 Blanche Sande, ”Alkoholskatt för finansministerns skull”, Timbro 2018-07-24. Liknande resonemang förs bland annat i Svensson 2012-06-19; Alexander Fritz Englund, ”Farväl till Systembolaget”, *Timbro Briefing Paper*, 2016-07-04; Hanna Wagenius, ”Nykterhetsrörelsen gör livet svårt för nykterister”, Timbro 2017-04-30; Blanche Sande, ”I skuggan av systembolaget”, Timbro 2017-05-04; Andersson 2017-06-29; Andersson 2017-07-19; Blanche Sande, ”Våga ta ställning mot monopolet”, Timbro 2017-08-15; David Sundén, ”Alkoholmonopolet är misslyckad politik”, Timbro 2019-11-16; Svensson 2020-02-23; Lernfelt 2020-03-31.

147 Svensson 2020-02-23. Se även Englund 2016-07-04; Sande 2017-05-04.

148 Jacob Lundberg, ”Tänk på procenten: Systembolagets ogrundade kampanj”, Timbro 2016-04-29; Englund 2016-07-04; Blanche Sande, ”Systembolaget borde vara mer som public service — och vice versa”, Timbro 2017-04-28; Sande 2017-05-04; Blanche Sande, ”Hellre öl i mataffären än alkoglass på systembolaget”, Timbro 2017-06-21; Sande 2017-08-15; Siri Stejer, ”Systembolaget lobbade på Centerstämman”, Timbro 2017-10-03; Lars Anders Johansson, ”Låt inte Miljöpartiet göra Swedavia till sin megafon”, Timbro 2018-04-02; Sande 2018-05-07; Blanche Sande, ”Julen har allt de progressiva hatar”, Timbro 2018-12-21; Mikaela Hellman, ”Förmynderireflexen slår till igen”, Timbro 2019-01-15; Blanche Sande, ”Sälj inte produkter ni inte står för”, Timbro 2019-06-18; Svensson 2020-02-23.

- 149 Sundén 2019-11-16.
- 150 Se t.ex. Svensson 2020-02-23.
- 151 Sande 2018-07-24; Snowdon 2017-05-10; Snowdon 2019-04-30.
- 152 Andersson 2017-06-29; Svensson 2016-03-31; Englund 2016-07-04; Svensson 2012-06-19; Wagenius 2017-04-30.
- 153 Svensson 2016-03-31. Liknande resonemang förs i Svensson 2017-05-10; Snowdon 2017-05-10; Sande 2019-08-01; Snowdon 2019-04-30.
- 154 Svensson 2012-06-19.
- 155 Sande 2017-11-08. Se även: Svensson 2016-03-31; Blanche Sande, "En nykterhetslobbyists världsbild", Timbro 2017-07-05; Steijer 2017-10-03; Sande 2019-02-19; Sande 2019-08-01.
- 156 Mattias Svensson, *Så roligt ska vi inte ha det — en historia om svensk alkoholpolitik*, Stockholm 2020.
- 157 Johan Edman, "Opinionstext utklädd till historieskrivning", *Respons*, Nr 1, 2021.
- 158 Axel, "Bref till Amanda", *Förposten*, 20/5 1905; H. A., "Nykteristiska sekelvyer", *Svenska Dagbladet*, 1/4 1909; "Makten", *Dagens Nyheter*, 12/3 1911.
- 159 Som exempel kan nämnas att en sökning på narkotikapoliti* i Linköpings universitets SOU-databas ger 78 träffar mot noll träffar för mordpoliti* resp. stöldpoliti*. Motsvarande sökning i KB:s databas över svenska dagstidningar ger 5.672 träffar för narkotikapoliti*, 85 för mordpoliti* och sex för stöldpoliti*. Det ändå oväntat höga talet för mordpoliti* synes främst avse något som närmast kan likställas med mordisk politik, inte någon statlig politik för att bekämpa mord.
- 160 Sandberg 1917, s. 9.

Kapitel 5

- 1 Alan Irwin & Mike Michael, *Science, Social Theory and Public Knowledge*, Buckingham 2003.
- 2 Weiss 1979; Stone 2002; David Buchanan, Susan Shaw, Amy Ford & Merrill Singer, "Empirical science meets moral panic: An analysis of the politics of needle exchange", *Journal of Public Health Policy*, Vol. 24, Nr 3-4, 2003; Stevens 2007; Monaghan 2010.
- 3 Collins & Evans 2002.
- 4 Silke Beck, "Moving beyond the linear model of expertise? IPCC and the test of adaptation", *Regional Environmental Change*, Vol. 11, Nr 2, 2011.
- 5 Weiss 1979; Weiss 1980.
- 6 Christina Boswell, *The Political Uses of Expert Knowledge. Immigration Policy and Social Research*, Cambridge 2009; Kjell Nilsson & Sune Sunesson, *Konflikt, kontroll, expertis. Att använda socialforskning*, Lund 1988; Ottoson & Hawe 2009; Tieberghien & Decorte 2013; Weiss 1979.
- 7 Ritter & Lancaster 2013; Sonja Boehmer-Christiansen, "Reflections on scientific advice and EC transboundary pollution policy", *Science and Public Policy*, Vol. 22, Nr 3, 1995; Boswell 2009; Alex Stevens, "Telling policy stories: An ethnographic study of the use of evidence in policy-making in the UK", *Journal of Social Policy*, Vol. 40, Nr 2, 2011; Tieberghien & Decorte 2013.
- 8 Tieberghien & Decorte 2013; Stevens 2007; Alison Ritter, "How do drug policy makers access research evidence?", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 20, Nr 1, 2009; Eriksson & Edman 2017; Suzanne Fraser, "Articulating addiction in alcohol and other drug policy: A multiverse of habits", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 31, 2016; Kari Lancaster, "Social construction and the evidence-based drug policy endeavor", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 25, Nr 5, 2014.
- 9 Martin Baekgaard m.fl., "The role of evidence in politics: Motivated reasoning and persuasion among politicians", *British Journal of Political Science*, Vol. 49, Nr 3, 2019.

10 Edman 2013; Ottoson & Hawe 2009; Robert Hoppe, "Rethinking the science-policy nexus: From knowledge utilization and science to types of boundary arrangements", *Poiesis & Praxis: International Journal of Technology Assessment and Ethics of Science*, Vol. 3, Nr 3, 2005; Ken Young, Deborah Ashby, Anette Boaz & Lesley Grayson, "Social science and the evidence-based policy movement", *Social Policy and Society*, Vol. 1, Nr 3, 2002.

11 Alan France & David Utting, "The paradigm of risk and protection-focused prevention and its impact on services for children and families", *Children and Society*, Vol. 19, Nr 2, 2005; Michael G. Marmot, "Evidence based policy or policy based evidence", *British Medical Journal*, Vol. 328, Nr 7445, 2004; Carol H. Weiss, Erin Murphy-Graham, Anthony Petrosino & Allison G. Gandhi, "The Fairy Godmother and her warts: Making the dream of evidence-based policy come true", *American Journal of Evaluation*, Vol. 29, Nr 1, 2008; Stevens 2007.

12 Josefin Månsson & Mats Ekendahl, "Protecting prohibition: The role of Swedish information symposia in keeping cannabis a high-profile problem", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 42, Nr 3, 2015; Alison Ritter, Gabriele Bammer, Margaret Hamilton, Lorraine Mazerolle & DPMP Team, "Effective drug policy: A new approach demonstrated in the Drug Policy Modelling Program", *Drug and Alcohol Review*, Vol. 26, Nr 3, 2007; Lancaster 2014; Lancaster 2016; Tieberghien & Decorte 2013.

13 Rhodes & Lancaster 2019; Stevens 2021; Lancaster 2014; Lancaster 2016.

14 Kathryn Oliver & Moira V. Faul, "Networks and network analysis in evidence, policy and practice", *Evidence & Policy*, Vol. 14, Nr 3, 2018; Ritter & Lancaster 2013, Stevens 2007; 2021, Mark Monaghan, *Evidence versus Politics. Exploiting Research in UK Drug Policy Making?*, Bristol 2011.

15 Stevens 2007; Stevens 2011; Stevens 2021; Ailsa Cameron m.fl., "Policy makers' perceptions on the use of evidence from evaluations", *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, Vol. 7, Nr 4, 2011; Paul Cairney, *The Politics of Evidence-Based Policy Making*, London 2016; Jean Philippe Pierre Décieux, "How much evidence is in evidence-based policymaking: A case study of an expert group of the European Commission", *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, Vol. 16, Nr 1, 2020.

- 16 Stevens 2021.
- 17 Monaghan 2010; Monaghan 2011; Tieberghien & Decorte 2013; Ritter 2009; Stevens 2007; Edman 2012.
- 18 Michael Freeden, *Ideology. A Very Short Introduction*, Oxford 2003; Terry Eagleton, *Ideology. An Introduction*, London 1991.
- 19 Buchanan, Shaw, Ford & Singer 2003; Toivo Hurme, "Skadereduktion: Ett begreppsligt problem i narkotikapolitiken, *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift*, Vol. 19, Nr 4, 2002; Tuukka Tammi, *Medicalising Prohibition. Harm Reduction in Finnish and International Drug Policy*, Helsingfors 2007; Stone 2002.
- 20 Fraser 2015. Se också Ritter 2015.
- 21 Henrik Tham, "On the possible deconstruction of the Swedish drug policy" i Henrik Tham (red) *Retreat or Entrenchment? Drug Policies in the Nordic Countries at a Crossroads*, Stockholm 2021. Se även: Eriksson & Edman 2017.
- 22 Collins & Evans 2002.
- 23 Bruno Latour, "Why has critique run out of steam? From matters of fact to matters of concern", *Critical inquiry*, Vol. 30, Nr 2, 2004.
- 24 Se till exempel Fraser 2015; Lancaster 2016.
- 25 Jasanoff 2004; Lancaster 2016; Michael Lynch, "Circumscribing expertise: membership categories in courtroom testimony" i Jasanoff 2004.
- 26 Gieryn 1983; Gieryn 1999.
- 27 Allen 2009; Löwy 1992; Leigh Star & Griesemer 1989
- 28 Winter 2019a; Winter 2019b.
- 29 Allen 2009; Löwy 1992; Leigh Star & Griesemer 1989.
- 30 Se även: Winter 2019a om anspråkskoppling, så kallad claimcoupling; Winter & Edman 2022.
- 31 Bowker & Star 2000.
- 32 Winter 2019a; Winter 2019b.

- 33 Tammi 2007.
- 34 Winter & Edman 2022.
- 35 Galis & Lee 2014.
- 36 Galis & Lee 2014, s. 155 & 156.
- 37 Bacchi 2009.
- 38 McGoey 2012.

Källor & referenser

Arkivmaterial

Riksarkivet [RA], Medicinska forskningsrådet [MFR]

F2:7 & F2:11: Subkommittén för alkoholforskning [SfA]

Riksarkivet [RA], Nykterhetskommittén 1944 [N44]

Vol. 1 & 2: Sammanträdeshandlingar [SH]

Riksdagsbiblioteket [RB]

Goldberg, Leonard, "Några intryck av alkoholistvård och alkoholistforskning i Förenta Staterna och Canada 1954" (stencil), Bilaga F i *Kommittén för planering av klinik för alkoholsjukdomar, PM med förslag till klinik för alkoholsjukdomar samt institution för teoretisk alkoholforskning*, GW/ABC, 1955-11-16.

Tryckt material

"Aktuellt. Statsanslag till alkoholforskning", *Tirfing: Tidskrift för nykterhetsfrågans stadium*, Vol. 39, 1945.

Alkoholen och samhället, Stockholm 1912.

"Alkoholismen är ej att betrakta som en sjukdom", *Stockholms-Tidningen*, 24/2 1927.

Avenberg, Hugo & Göran Friberg, "Den statliga forskningsvolymen åren 1914-1964", *IVA: Tidskrift för teknisk-vetenskaplig forskning*, Vol. 38, Nr 4, 1967.

Axel, "Bref till Amanda", *Förposten*, 20/5 1905.

Bejerot, Nils, *Narkotikafrågan och samhället*, Stockholm 1969.

- Bernal, John Desmond, *The Social Function of Science*, London 1939.
- Bernhard, Carl Gustaf & Leonard Goldberg, "Über die Einwirkung der durch Kohlensäure gesteigerten Atmung auf die Ausscheidung des Methylalkohols beim Kaninchen", *Skandinavisches Archiv für Physiologie*, Vol. 67, Nr 1, 1934.
- Bruun, Kettel & Ragnar Hauge, *Drinking Habits among Northern Youth. A Cross-National Study of Male Teenagers Drinking in the Northern Capitals*, Stockholm 1963.
- Bruun, Kettel m.fl., *Alcohol Control Policies in Public Health Perspective*, Helsingfors 1975.
- Bruun, Kettel, "Alkoholforskningen i Finland", *Alkoholfrågan*, Vol. 50, Nr 6, 1956.
- CAN-rapport 187, *Skolelevers drogvanor*, Stockholm 2019.
- "CFN hemställer om anslag till alkoholforskning", *Tirfing: Tidskrift för nykterhetsfrågans stadium*, Vol. 38, 1944.
- Departementserien [Ds] 2004:6, *Sprututbytesverksamhet för injektionsmissbrukare*.
- EMCDDA, *European Drug Report 2016*, Luxemburg 2016.
- EMCDDA, *Europeisk narkotikarapport 2019*, Luxemburg 2019.
- "Faktaresistens av Hallengren att avgränsa utredningen", *Hallandsposten*, 26/7 2021.
- Forssell, Gideon, *Front mot förbudet!*, Stockholm 1921.
- "Förbjuden sjukdom: Narkomani", *Expressen*, 22/2 1965.
- Förslag till lag om behandling av alkoholister*, Stockholm 1911.
- Första Moseboken 9:20–27*.
- "Ge dem vård men inte fängvård", *Aftonbladet*, 24/6 1965.
- Goldberg, Leonard, *Quantitative Studies on Alcohol Tolerance in Man. The Influence of Ethyl Alcohol on Sensory, Motor, and Psychological Functions Referred to Blood Alcohol in Normal and Habituated Individuals*, Stockholm 1943.
- Goldberg, Leonard, "Alkoholforskning i Förenta Staterna: Intryck från en studieresa hösten 1946", *Tirfing*, Vol. 40, Nr 6, 1946.
- Goldberg, Leonard, "Intryck av alkoholistvård och alkoholforskning i Förenta

- Staterna och Canada”, *Alkoholfrågan*, Vol. 50, Nr 1, 1956.
- H. A., ”Nykteristiska sekelvyer”, *Svenska Dagbladet*, 1/4 1909.
- Hansson, Per Albin, ”Vårt parti och nykterhetsfrågan”, *Tiden*, No. 7, 1930.
- Haralds, Hjalmar, *Kungl. Kontrollstyrelsen 1915–1917. En förvaltnings-historisk studie med statsrättslig bakgrund, jämte några kommentarer ur moralisk synpunkt utg. af förbundet för medborgarfrihet*, Stockholm 1917.
- Hillbo, Arne, ”Jämförelse av alkoholforskningen Sverige-Finland”, *Alkoholfrågan*, Vol. 50, Nr 6, 1956.
- Huss, Magnus, *Alcoholismus chronicus eller chronisk alkoholssjukdom. Ett bidrag till dyskrasiernas kännedom; enligt egen och andras erfarenhet*, Stockholm 1849–51.
- Infektionskliniken Karolinska Universitetssjukhuset, *Sprututbytet i Stockholm: Verksamhetsberättelse 2014, 2015-04-01*.
- Inghe, Gunnar & Maj-Britt Inghe, *Den ofärdiga välfärden*, Stockholm 1967.
- Interpellation 2011/12:423 (Hillevi Larsson, s), *Narkotikarelaterad dödlighet*.
- Jonsson, Gustav, *Det sociala arvet*, Stockholm 1969.
- Kahlson, Georg, *Vetenskaplig forskning som nationalekonomisk investering. Några fakta och förslag rörande våra högskolors arbetsmöjligheter*, Lund 1941.
- Kahlson, Georg, ”Medicinsk forskning i några ledande länder med särskild hänsyn till centrala forskningsråd”, Bilaga 2 i SOU 1944:45.
- Kahlson, Georg, ”Den långa vägen mot det medicinska forskningsrådets tillkomst” i Yngve Zotterman (red) *20 års medicinsk forskning. Statens medicinska forskningsråd 1945–1965*, Stockholm 1965.
- Klackenberg, Henrik, ”Perspektiven vid fördömandet av nykterhetsvården”, *Nykterhetsvården*, Nr 10, 1968.
- Knight, Lindsey, *UNAIDS. The First 10 Years, 1996–2006*, Geneve 2008.
- Kommittéberättelse S 1985:B, *Aidsdelegationen*.
- Kunglig förordning [KF] den 17 april 1733, *Emot swalg och dryckenskap*.

- Kunglig förordning [KF] den 16 november 1841, *Emot fylleri och dryckenskap*.
- Kunglig förordning [KF] den 18 januari 1855, *Angående vilkoren för bränvins tillverkning resp. vilkoren för försäljning af bränvin och andra brända eller distillerade spirituösa drycker*.
- Lagradsremiss S2003/2291/ST, *Särskilda smittskyddsåtgärder för injektionsmissbrukare*.
- Lindberg Jakob, "De 'legala' narkomanerna. En studie av dr S. E. Åhrströms patientgrupp" i SOU 1969:53, *Undersökningar*.
- Lundstedt, Vilhelm, *Förbudsfrågan ur rättslig synpunkt. Genom lagstiftning bör rättskulturen upprätthållas och icke undergrävas*, Stockholm 1920.
- "Makten", *Dagens Nyheter*, 12/3 1911.
- Motioner i första kammaren [FK], 1943–1968.
- Motioner i andra kammaren [AK], 1903–1943.
- Motioner [Mot.] 2001/02 — 2012/13.
- Myrbäck, Staffan, "Duellen", *Narkotikafrågan*, Nr 1, 1989.
- "Narkomani, en sjukdom som bestraffas", *Svenska Dagbladet*, 7/4 1965.
- "Narkomani är en smittsam sjukdom: Varje narkoman är en smitthärd", *Expressen*, 12/10 1968.
- New York City Department of Health and Mental Hygiene, *Recommended Best Practices for Syringe Exchange in the United States*, New York 2009.
- Nykerhetskommittén 2: *Underdånigt utlåtande öfver en bemställan om sammankallande af en internationell konferens i ändamål att upprätta ett internationellt institut för studium af alkoholfrågan*, Stockholm 1913.
- Nykerhetskommittén 6:2, *Handlingar angående förbud för viss tillverkare att försälja öl och angående viss försäljning av s.k. bluddervin i Stockholm*, Stockholm 1914.
- Nykerhetskommittén 6:3, *Redogörelse för några främmande staters lagstiftning angående handeln med rusdrycker*, Stockholm 1914.
- Nykerhetskommittén 7, *Underdånigt betänkande med förslag till förordning angående*

ende tillhandahållande av skattefri sprit samt alkoholhaltiga varor för andra ändamål än förtäring m. m., Stockholm 1916.

"Nykterhetsvårdsundersökningen och pressdebatten", *Socialnytt*, Nr 1, 1968.

Ontario Needle Exchange Coordinating Committee, *Ontario Needle Exchange Programs. Best Practice Recommendations*, Ontario 2006.

Ordspråksboken 31:5 & 7.

Propositioner 1939–2022/23.

Rexed, Bror, "Några data kring statens medicinska forskningsråds verksamhet under åren 1945–1965" i Zotterman 1965.

Rexed, Bror, "Vi kan inte värda fram ett nyktert samhälle", *Socialnytt*, 1974:10, s. 4.

Rhodes, Tim & Dagmar Hedrich (red) *Harm Reduction. Evidence, Impacts and Challenges*, Luxemburg 2010.

Riksdagens protokoll 2003/04–2021/22.

Riksdagens protokoll från andra kammaren [AK] 1903:33.

"Samhällets skuldbörda i narkotikafrågan", *Stockholmsstidningen*, 5/4 1965.

Sandberg, C. E., *Leder förbudet till folknykterhet? Föredrag hållet i Eskilstuna den 14 november 1916*, Stockholm 1917

Santesson, C. G., *Efter förbudsomröstningen: riktlinjer för L. F. U. F:s fortsatta verksamhet*, Stockholm 1922

Scharffenberg, Johan, "Den vetenskapliga alkoholforskningens organisation: Föredrag vid XVI Internationella antialkoholkongressen", *Tirfing: Tidskrift för nykterhetsfrågans stadium*, Vol. 15, Nr 9–10, 1921.

"Skrämmande kallsinne mot narkomanerna", *Expressen*, 13/6 1965.

Socialdemokratiska agitationskommittén [SAK], *Arbetarepartiet och alkoholfrågan. Några upplysningar om Förbundet för medborgarfrihet*, Stockholm 1916.

Socialstyrelsen redovisar (1973:31), *Behandling av narkotikamissbrukare*.

Socialutskottets betänkande 2005/06:JuSoU1, *Svensk narkotikapolitik*.

- SOU 1944:55, *Betänkande rörande organisatoriska åtgärder för den medicinska forskningens främjande.*
- SOU 1948:23, *Betänkande med förslag till lag om nykterhetsvård m.m.*
- SOU 1951:44, *1944 års Nykterhetskommitté II. Verkan på den mänskliga organismen av maltdrycker med olika alkoholhalt.*
- SOU 1952:12, *Undervisning, folkupplysning och forskning på alkoholfrågans område av 1944 års nykterhetskommitté.*
- SOU 1952:53, *Principbetänkande.*
- SOU 1952:54, *Rusdrycksförsäljning och nykterhetsvård.*
- SOU 1952:55, *Tillverkning och försäljning av maltdrycker.*
- SOU 1967:25, *Narkotikaproblemet. Del I: Kartläggning och vård.*
- SOU 1967:36, *Nykterhetsvårdens läge. Del I: Klientel och behandlingsresurser.*
- SOU 1967:37, *Nykterhetsvårdens läge. Del II: Bilagor.*
- SOU 1967:41, *Narkotikaproblemet. Del II: Kontrollsystemet.*
- SOU 1969:52, *Narkotikaproblemet. Del III: Samordnade åtgärder.*
- SOU 1969:53, *Narkotikaproblemet. Del IV: Socialmedicinska och kliniska undersökningar.*
- Stockholms kommunfullmäktige [SKF], Interpellation 2003:100.
- Stockholms kommunfullmäktige [SKF], Motioner 2004–2007
- Stockholms kommunfullmäktige [SKF], Protokoll 1986–2015.
- Stockholms kommunfullmäktige [SKF], Utlåtanden 1988–2011.
- Stockholms stadsfullmäktiges handlingar [SSH], Interpellation (Thorsell, fp), 24/4 1967, §5.
- Stockholms stadsfullmäktiges handlingar [SSH], Protokoll (yttranden) 1967.
- Stockholms stadsfullmäktiges handlingar [SSH], Utlåtanden 1967.
- Svensk författningssamling [SFS] 1913:102, *Lag om behandling av alkoholister.*
- Svensk författningssamling [SFS] 2006:323, *Lag om utbyte av sprutor och kanyler.*

Svensk författningssamling [SFS] 2023:258, *Lag om ändring i narkotikastrafflagen (1968:64)*.

Svensson, Mattias, *Så roligt ska vi inte ha det — en historia om svensk alkoholpolitik*, Stockholm 2020.

”Varhård sprättas upp”, *Uppsala nya tidning*, 9/2 1968.

”Vem bär ansvaret för narkotikaskandalen?”, *Göteborgstidningen*, 8/2 1968.

Widmark, Erik, ”Rådsraseri”, *Sydsvenska Dagbladet*, 28/10 1944.

Zotterman, Yngve (red) *20 års medicinsk forskning. Statens medicinska forskningsråd 1945–1965*, Stockholm 1965.

Åhrström, S. E., ”Ambulant förskrivning av narkotika”, Bilaga 7 i SOU 1967:25, *Narkotikaproblemet, Del I: Kartläggning och vård*.

Åman, August, ”Betraktelser om nykterhetsvårdsundersökningens betänkande”, *Nykterhetsvården*, Nr 7–8, 1967.

Otryckt material

”Agenda”, SvT, 2023-01-22.

CAN, *Hur mycket alkohol dricker vi i Sverige i dag jämfört med tidigare?* (<https://www.can.se/fragor-och-svar/alkohol/hur-mycket-alkohol-dricker-vi-i-sverige-i-dag-jamfort-med-tidigare/>, hämtad 2024-01-05).

National Library of Medicine: Digital collections (<https://collections.nlm.nih.gov/catalog.nlm.nlmuid-101439469-img>, hämtad 2024-01-04).

”Om oss”, *Brukarföreningen Stockholm* (<https://www.brukarforeningarna.se/stockholm/omoss.php>, hämtad 2023-12-11).

Svenska Gallupundersökningar från 1942 till 1956 (SND), *Politiska opinioner under valkampanjen 1948. Del II: tabeller*.

Timbros opinionstexter och rapporter (<https://timbro.se/>) 2012–2020.

Litteratur

Aagaard, Kaare, "The evolution of a national research funding system: Transformative change through layering and displacement", *Minerva*, Vol. 55, Nr 3, 2017.

Allardt, Erik, "Reflexioner kring utvecklingslinjerna i svensk sociologi" i Richard Swedberg & Irene Wennemo (red) *Sociologin i Stockholm 1954–1994*, Stockholm 1995.

Allen, Davina, "From boundary concept to boundary object: The practice and politics of care pathway development", *Social Science & Medicine*, Vol. 69, Nr 3, 2009.

Andersson, Jenny, *Mellan tillväxt och trygghet. Idelinjer i socialdemokratisk socialpolitik under efterkrigstiden*, Uppsala 2002.

Antoniussen, Eva-Malin, Arne Kristiansen, Leili Laanemets, Bengt Svensson & Dolf Tops, *Sprutbytesfrågan. En granskning av en forskningsgenomgång om effekter av sprutbyte*, Lund 2005.

Aretakis, Leonidas, *Extas i folkhemmet — Sveriges psykedeliska historia*, Stockholm 2022.

Bacchi, Carol, *Analyzing Policy. What's the Problem Represented to Be?*, Frenchs Forest, N.S.W. 2009.

Bacchi, Carol, "Why study problematizations? Making politics visible", *Open Journal of Political Science*, Vol. 2, Nr 1, 2012.

Backhouse, Roger & Philippe Fontaine, Philippe, *The History of the Social Sciences since 1945*, Cambridge 2010.

Baekgaard, Martin m.fl., "The role of evidence in politics: Motivated reasoning and persuasion among politicians", *British Journal of Political Science*, Vol. 49, Nr 3, 2019.

Beck, Silke, "Moving beyond the linear model of expertise? IPCC and the test of adaptation", *Regional Environmental Change*, Vol. 11, Nr 2, 2011.

Bengtsson, Åsa, *Nyktra kvinnor. Folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*, Göteborg 2011.

Benner, Mats, "Vetenskap och politik som gränsarbete" i Linus Salö & Mats Benner (red) *Humanvetenskapernas verkningar. Kunskap, samverkan, genomslag*, Stockholm 2021.

Berger, Peter L. & Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York 1966.

Bergmark, Anders & Tommy Lundström, "Mot en evidensbaserad praktik? Om färdriktningar i socialt arbete", *Socialvetenskaplig Tidskrift*, Vol. 5, Nr 4, 2006.

Bergmark, Anders, Åke Bergmark & Tommy Lundström, "The mismatch between the map and the terrain: Evidence-based social work in Sweden", *European Journal of Social Work*, Vol. 15, Nr 4, 2012.

Bergwik, Staffan & Linn Holmberg, "Standing on whose shoulders? A critical comment on the history of knowledge" i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red) *Forms of Knowledge. Developing the History of Knowledge*, Lund 2020.

Boehmer-Christiansen, Sonja, "Reflections on scientific advice and EC trans-boundary pollution policy", *Science and Public Policy*, Vol. 22, Nr 3, 1995.

Boswell, Christina, *The Political Uses of Expert Knowledge: Immigration Policy and Social Research*. Cambridge: Cambridge University Press 2009.

Bowker, Geoffrey C. & Susan Leigh Star, *Sorting Things Out. Classification and its Consequences*, Cambridge, Mass. 2000.

Brissman, Henrik, *Mellan nation och omvärld. Debatt i Sverige om vetenskapens organisering och finansiering samt dess internationella och nationella aspekter under 1900-talets första hälft*, Lund 2010.

Bruun, Kettil & Lennart Nilsson, "Folkets protester", i Kettil Bruun & Per Frånberg (red) *Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati*, Stockholm 1985.

Buchanan, David, Susan Shaw, Amy Ford, Merril Singer, "Empirical science meets moral panic: An analysis of the politics of needle exchange", *Journal of Public Health Policy*, Vol. 24, Nr 3-4, 2003.

- Burke, Peter, *A Social History of Knowledge II: From the Encyclopédie to Wikipedia*, Cambridge 2012.
- Burke, Peter, *What is the History of Knowledge?*, Cambridge 2016.
- Cairney, Paul, *The Politics of Evidence-Based Policy Making*, London 2016.
- Cameron, Ailsa m.fl. "Policy makers' perceptions on the use of evidence from evaluations", *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, Vol. 7, Nr 4, 2011.
- Cameron, Douglas, "Implementing an ideology: A case study from Leicestershire, England", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 27, Nr 6, 2010.
- Christie, Nils & Kettil Bruun, *Den gode fiende. Narkotikapolitikk i Norden*, Oslo 1985.
- Collins, Harry M. & Robert Evans, "The third wave of science studies: Studies of expertise and experience", *Social Studies of Science*, Vol. 32, Nr 2, 2002.
- Crossman, Joanna & Vijayta Doshi, "When not knowing is a virtue: A business ethics perspective", *Journal of Business Ethics*, Vol. 131, Nr 1, 2015.
- Daston, Lorraine & Glenn W. Most, "History of science and history of philologies", *Isis*, Vol. 106, Nr 2, 2015.
- Daston, Lorraine, "The history of science and the history of knowledge", *Know: A Journal on the Formation of Knowledge*, Vol. 1, Nr 1, 2017.
- Décieux, Jean Philippe Pierre, "How much evidence is in evidence-based policy-making: A case study of an expert group of the European Commission", *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, Vol. 16, Nr 1, 2020.
- Eagleton, Terry, *Ideology: An Introduction*. London: Verso, 1991.
- Edman, Johan, *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940–1981*, Stockholm 2004.
- Edman, Johan, *Vård till varje pris. Den psykiatriska tvångsvården av narkotikamissbrukarna 1968–1981*, Stockholm 2009.
- Edman, Johan, "En sjukdom? Narkotikamissbrukarna och den politiska diagnosen 1967–1981" i Börje Olsson (red) *Narkotika. Om problem och politik*, Stockholm 2011.

- Edman, Johan, *Vård och ideologi. Narkomanvården som politiskt slagfält*, Umeå 2012.
- Edman, Johan, "The ideological drug problem", *Drugs and Alcohol Today*, Vol. 13, Nr 1, 2013.
- Edman, Johan, "Temperance and modernity: Alcohol consumption as a collective problem 1885–1913", *Journal of Social History*, Vol. 49, Nr 1, 2015.
- Edman, Johan, "Alkoholen som katalysator", *Ikaros*, Vol. 13, Nr 1–2, 2016a.
- Edman, Johan, "Transnational nationalism and idealistic science: The alcohol question between the wars", *Social History of Medicine*, Vol. 29, Nr 3, 2016b.
- Edman, Johan, "Drogerna: Den nya berusningspolitiken" i Jenny Björkman & Patrik Hadenius (red) *Det nya Sverige*, Göteborg & Stockholm 2019.
- Edman, Johan, "A medical challenge: The alcohol disease in Sweden 1946–1955", *Social History of Medicine*, Vol. 33, Nr 1, 2020.
- Edman, Johan, "A century of dissonance and harmony in Swedish intoxication policy" i Henrik Tham (red) *Retreat or Entrenchment. Drug Policies in the Nordic Countries at a Crossroads*, Stockholm 2021a.
- Edman, Johan, "Opinionstext utklädd till historieskrivning", *Respons*, Nr 1, 2021b.
- Edman, Johan, Helena Bergman, Lena Eriksson & Katarina Winter, "Berusningens politiska aritmetik: Utredning, kvantifiering och avpolitiserings inom den svenska berusningspolitiken under rekordåren" i Fredrik Persson-Lahusen (red) *Samballets långsiktiga kunskapsförsörjning*, Stockholm 2021.
- Edman, Johan & Börje Olsson, "The Swedish drug problem: Conceptual understanding and problem handling 1839–2011", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 31, Nr 5–6, 2014.
- Edwards, Griffith (red) *Addiction. Evolution of a Specialist Field*, Oxford 2002.
- Elmér, Åke, "När motboken skulle avskaffas. 1944 års nykterhetskommitté", *Socialvetenskaplig tidskrift*, Vol. 6, Nr 1, 1999.
- Elzinga, Aant, "Features of the current science policy regime: Viewed in historical perspective", *Science & Public Policy* Vol. 39, Nr 4, 2012.

Eriksson, Lena, & Helena Bergman, "Acceptable use: Morality and credibility struggles in Swedish 1960s alcohol and illicit drug (ab)use research and policy", *Minerva*, DOI 10.1007/s11024-022-09462-z, Vol. 60, 2022.

Eriksson, Lena & Johan Edman, "Knowledge, values, and needle exchange programs in Sweden", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 44, Nr 2, 2017.

Eriksson, Lena & Johan Edman, "Great expectations: The bureaucratic handling of Swedish residential rehabilitation in the 21st century", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 35, Nr 4, 2018.

Fleck, Ludwik, *Genesis and Development of a Scientific Fact*, Chicago 1979.

France, Alan & David Utting, "The paradigm of risk and protection-focused prevention and its impact on services for children and families", *Children and Society*, Vol. 19, Nr 2, 2005.

Fraser, Suzanne, "A thousand contradictory ways: Addiction, neuroscience and expert autobiography", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 42, Nr 1, 2015.

Fraser, Suzanne, "Articulating addiction in alcohol and other drug policy: A multiverse of habits", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 31, 2016.

Freeden, Michael, *Ideology: A Very Short Introduction*, Oxford 2003.

Galis, Vasilis & Francis Lee, "A sociology of treason: The construction of weakness", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 39, Nr 1, 2014.

Garsten, Christina, Bo Rothstein, & Stefan Svallfors, *Makt utan mandat. De policyprofessionella i svensk politik*, Stockholm 2015.

Gent, Chariti E., "Needle exchange policy adoption in American cities: Why not?", *Policy Sciences*, Vol. 33, Nr 2, 2000.

Gieryn, Thomas F., "Boundary-work and the demarcation of science from non-science: Strains and interests in professional ideologies of scientists", *American Sociological Review*, Vol. 48, Nr 6, 1983.

Gieryn, Thomas F., *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*, Chicago 1999.

Gordon, Scott, *The History and Philosophy of Social Science. An Introduction*, London 1993.

Gross, Matthias, "The unknown in process: Dynamic connections of ignorance, non-knowledge and related concepts", *Current Sociology*, Vol. 55, Nr 5, 2007.

Haas, Peter, "Epistemic communities" i Daniel Bodansky, Jutta Brunnée & Ellen Hey (red) *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford 2008.

Haraway, Donna, "Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective", *Feminist Studies*, Vol. 14, Nr 3, 1988.

Harding, Sandra G., *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, Ithaca, N.Y. 1991

Henslin, James M., *Social Problems*, New Jersey 2000.

Hoppe, Robert, "Rethinking the science-policy nexus: From knowledge utilization and science to types of boundary arrangements", *Poiesis & Praxis: International Journal of Technology Assessment and Ethics of Science*, Vol. 3 Nr 3, 2005.

Hurme, Toivo, "Skadereduktion: Ett begreppsligt problem i narkotikapolitiken", *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift*, Vol. 19, Nr. 4, 2002.

Irwin, Alan & Mike Michael, *Science, Social Theory and Public Knowledge*, Buckingham 2003.

Jasanoff, Sheila (red) *States of Knowledge. The Co-Production of Science and Social Order*, London 2004.

Jasanoff, Sheila, "Science and democracy" i Ulrike Felt, Rayvon Fouché, Clark A. Miller & Laurel Smith-Doerr (red) *The Handbook of Science and Technology Studies*, Cambridge, Mass. 2017.

Jellinek, Elvin Morton, "Classics of the alcohol literature: Magnus Huss' Alcoholismus chronicus", *Quarterly Journal of Studies of Alcohol*, Vol. 4, Nr 1, 1943.

Johannisson, Karin, "Medicinshistoria idag: Kritiska dialoger" i Eva Åhrén (red) *Medicinshistoria idag. Perspektiv på det samtida svenska forskningsfältet*, Stockholm 2007.

- Johansson, Jan, *Det statliga kommittéväsendet. Kunskap, kontroll, konsensus*, Stockholm 1992.
- Johansson, Lennart, *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922*, Lund 1995.
- Johansson, Lennart, "Svenskarna och alkoholmonopolet — ett historiskt perspektiv", *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift*, Vol. 14, Nr 3, 1997.
- Johnson, Björn, *Nils Bejerot och den svenska narkotikapolitiken*, Lund 2021.
- Johnson, Björn, *Policyspridning som översättning. Den politiska översättningen av metadonbehandling och husläkare i Sverige*, Lund 2003.
- Jones, Allan Wayne, "Erik PM Widmark — Bridged the gap between forensic toxicology and alcohol and traffic safety research", *Blutalkohol*, Vol. 45, Nr 1, 2009.
- Journal interview 24: "Conversation with Robert Straus", *Addiction*, Vol. 84, Nr 1, 1989.
- Kingdon, John, *Agendas, Alternatives, and Public Policies*, New York 2003.
- Kleinman, Daniel Lee & Sainath Suryanarayanan, "Dying bees and the social production of ignorance", *Science, Technology & Human Values*, Vol. 38, Nr 4, 2012.
- Knoblock, Inger, *Systemets långa arm. En studie av kvinnor, alkohol och kontroll i Sverige 1919–55*, Stockholm 1995.
- Knorr-Cetina, Karin D., *The Manufacture of Knowledge. An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*, Oxford 1981.
- Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962.
- Kühlhorn, Eckart, "Det avvikande beteendets sociologi vid Sociologiska institutionen i Stockholm" i Richard Swedberg & Irene Wennemo (red) *Sociologin i Stockholm 1954–1994*, Stockholm 1995.
- Lancaster, Kari, "Social construction and the evidence-based drug policy endeavor", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 25, Nr 5, 2014.
- Lancaster, Kari, "Performing the evidence-based drug policy paradigm", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 43, Nr 2, 2016.

Landsborough Thomson, Arthur, *Half a Century of Medical Research. Vol. 1: Origins and Policy of the Medical Research Council (UK)*, London 1987 [1973].

Larsson Heidenblad, David, *Den gröna vändningen. En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden*, Lund 2021.

Larsson, Anna & Per Wisselgren, "Introduction: Contextualizing social science" i Rickard Danell, Anna Larsson & Per Wisselgren (red) *Social Science in Context: Historical, Sociological, and Global Perspectives*, Lund 2013.

Latour, Bruno, "Why has critique run out of steam? From matters of fact to matters of concern", *Critical inquiry*, Vol. 30, Nr 2, 2004.

Latour, Bruno & Steve Woolgar, *Laboratory Life. The Social Construction of Scientific Facts*, Beverly Hills 1979.

Leigh Star, Susan & James R. Griesemer, "Institutional ecology, translations and boundary objects: Amateurs and professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39", *Social Studies of Science*, Vol. 19, Nr 3, 1989.

Lenke, Leif & Börje Olsson, "Drugs on prescription — The Swedish experiment of 1965-67 in retrospect", *European Addiction Research*, Vol. 4, Nr 4, 1998.

Lentsch, Justus & Peter Weingart (red) *The Politics of Scientific Advice. Institutional Design for Quality Assurance*, Cambridge 2011.

Lindberg, Hanna, *Mannen som objekt och problem. Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik, ca 1930-1970*, Åbo 2014.

Lindgren, Sven-Åke, *Den hotfulla njutningen. Att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890-1970*, Stockholm 1993.

Luhmann, Niklas, *Social Systems*, Stanford 1995.

Lundin, Per, *Lantbruks högskolan och reformerna. Från utbildningsinstitut till modernt forskningsuniversitet*, Uppsala 2016.

Lundin, Per, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (red) *Science for Welfare and Warfare. Technology and State Initiative in Cold War Sweden*, Sagamore Beach, MA 2010.

Lundqvist, Åsa & Klaus Petersen (red) *In Experts We Trust. Knowledge, Politics and Bureaucracy in Nordic Welfare States*, Odense 2010.

- Lynch, Michael, "Circumscribing expertise: Membership categories in courtroom testimony" i Jasanoff 2004.
- Löwy, Ilana, "The strength of loose concepts — Boundary concepts, federative experimental strategies and disciplinary growth: The case of immunology", *History of Science*, Vol. 30, Nr 4, 1992.
- Mannheim, Karl, *Ideology and Utopia*, London 1936.
- Marmot, Michael G., "Evidence based policy or policy based evidence", *British Medical Journal*, Vol. 328, Nr 7445, 2004.
- McGoey, Linsey, "The logic of strategic ignorance", *The British Journal of Sociology*, Vol. 63, Nr 3, 2012.
- McLean, Katherine, "The biopolitics of needle exchange in the United States", *Critical Public Health*, Vol. 2, Nr 1, 2011.
- Miller, Michael L. & Yasmin L. Hurd, "Testing the gateway hypothesis", *Neuropsychopharmacology*, Vol. 42, Nr 5, 2017.
- Mold, Alex, *Heroin. The Treatment of Addiction in Twentieth-Century Britain*, DeKalb 2006.
- Monaghan, Mark, "The complexity of evidence: Reflections on research utilization in a heavily politicised policy area", *Social Policy and Society*, Vol. 9, Nr 1, 2010.
- Monaghan, Mark, *Evidence versus Politics. Exploiting Research in UK Drug Policy Making?*, Bristol 2011.
- Moore, David, Suzanne Fraser, Jukka Törrönen & Mimmi Eriksson Tinghög, "Sameness and difference: Metaphor and politics in the construction of addiction, social exclusion and gender in Australian and Swedish drug policy", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 26, Nr 4, 2015.
- Månsson, Josefin & Mats Ekendahl, "Protecting prohibition: The role of Swedish information symposia in keeping cannabis a high-profile problem", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 42, Nr 3, 2015.
- Mäkelä, Klaus, "Alkoholkonsumtionens vågrörelser och alkoholfrågans historiska former", *Sociologisk forskning*, Vol. 20, Nr 1, 1983.

Nilsson, Kjell & Sune Sunesson, *Konflikt, kontroll, expertis. Att använda social forskning*, Lund 1988.

Nilsson, Lennart, "Alkoholrevolutionen som kom av sig", *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift*, Vol. 1, Nr 3, 1984.

Nybohm, Thorsten, "Bernalism och forskningsorganisation: Vetenskapsideologi och forskningspolitik i 1930-talets Sverige", *Daedalus*, Vol. 55, 1986.

Nybohm, Thorsten, "The socialization of science: Technical research and the natural sciences in Swedish research policy in the 1930s and 1940s" i Svante Lindqvist (red) *Center on the Periphery. Historical Aspects of 20th-Century Swedish Physics*, Canton, Mass. 1993.

Nycander, Svante, *Svenskarna och spriten. Alkoholpolitik 1855–1995*, Stockholm 1996.

Ohlsson Al Fakir, Ida, *Nya rum för socialt medborgarskap. Om vetenskap och politik i "Zigenarundersökningen" — en socialmedicinsk studie av svenska romer 1962–1965*, Växjö 2015.

Oliver, Kathryn & Moira V. Faul, "Networks and network analysis in evidence, policy and practice", *Evidence & Policy*, Vol. 14, Nr 3, 2018.

Olsson, Björn m.fl., "Introduction: Nordic traditions of studying the impact of alcohol policies" i Robin Room (red) *The Effects of Nordic Alcohol Policies*, Helsingfors 2002.

Olsson, Börje, *Narkotikaproblemets bakgrund. Användning och uppfattningar om narkotika inom svensk medicin 1839–1965*, Stockholm 1994.

Olsson, Jenny-Leontine, *Kön i förändring. Den svenska könsrollsforskningen 1959–1979*, Lund 2011.

Olsson, Jenny-Leontine, "Jämställdheten och nationen i svensk könsrollsforskning 1959–1979" i Eva Blomberg & Kirsti Niskanen (red) *Arbete & jämställdhet. Förändringar under femtio år*, Stockholm 2013.

Oreskes, Naomi, *Why Trust Science?*, Princeton, N. J. 2021.

Ottoson, Judith M. & Penelope Hawe, *Knowledge Utilization, Diffusion, Implementation, Transfer, and Translation*, San Francisco 2009.

- Parkinson, John & Jane Mansbridge (red) *Deliberative Systems. Deliberative Democracy at the Large Scale*, Cambridge 2012.
- Petersson, Olof, "Rational politics: Commissions of inquiry and the referral system in Sweden i Jon Pierre (red) *The Oxford Handbook of Swedish Politics*, Oxford 2015.
- Petrén, Gustaf, "Minoritetsskydd i en modern författning", *Svensk Juristtidning*, Vol. 72, 1988.
- Poovey, Mary, "Figures of arithmetic, figures of speech: The discourse of statistics in the 1830s", *Critical Inquiry*, Vol. 19, Nr 2, 1993.
- Porter, Theodore M. & Dorothy Ross (red) *The Cambridge History of Science. Vol. 7: The Modern Social Sciences*, Cambridge 2003.
- Porter, Theodore M., *Trust in Numbers. The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*, Princeton 1995.
- Proctor, Robert N. & Londa Schiebinger, *Agnology. The Making and Unmaking of Ignorance*, Stanford 2008.
- Procyon-Capire, *Åtgärder för att minska smittspridning — sprutbyten och andra åtgärder*, Slutrapport 2009-12-01.
- Qvaresell, Roger, "Historia och medicin: En studie av svenska medicinhistoriska avhandlingar 1970–2004" i Eva Åhrén (red) *Medicinhistoria idag. Perspektiv på det samtida svenska forskningsfältet*, Stockholm 2007.
- Rhodes, Tim & Kari Lancaster, "Evidence-making interventions in health: A conceptual framing", *Social Science & Medicine*, Vol. 238, 2019.
- Richert, Torkel, *Överdoser, försörjningsstrategier och riskhantering. Livsvillkor för personer som injicerar narkotika*, Malmö 2014.
- Ritter, Alison, "How do drug policy makers access research evidence?", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 20, Nr 1, 2009.
- Ritter, Alison, "The privileged role of researchers in 'evidence-based' policy: Implications and engagement of other voices", *Drugs and Alcohol Today*, Vol. 15, Nr 4, 2015.

Ritter, Alison, Gabriele Bammer, Margaret Hamilton, Lorraine Mazerolle & DPMP Team, "Effective drug policy: A new approach demonstrated in the Drug Policy Modelling Program", *Drug and Alcohol Review*, Vol. 26, Nr 3, 2007.

Ritter, Alison & Kari Lancaster, "Measuring research influence on drug policy: a case example of two epidemiological monitoring systems", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 24, 2013.

Room, Robin, "Northern lights: The interplay between research and policies" i Griffith Edwards (red) *Addiction. Evolution of a Specialist Field*, Osney Mead, OX 2002.

Room, Robin, "Symbolism and rationality in the politics of psychoactive substances" i Björn Lindgren & Michael Grossman (red) *Substance Use. Individual Behaviour, Social Interactions, Markets and Politics*, Amsterdam 2005.

Rosenqvist, Pia & Noriko Kurube, "Dissolving the Swedish alcohol-treatment system" i Harald Klingemann, Jukka-Pekka Takala & Geoffrey Hunt (red) *Cure, Care, or Control. Alcoholism Treatment in Sixteen Countries*, Albany 1992.

Rothstein, Bo, *Den korporativa staten. Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*, Stockholm 1992.

Rothstein, Bo, *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, Stockholm 1996.

Rydberg, Ulf, "Leonard Goldberg — nestor inom nordisk beroendeforskning" [intervju], *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift*, Vol. 24, Nr 5, 2007.

Savic, Michael & Robin Room, "Differences in alcohol-related research publication output between countries: A manifestation of societal concern?", *European Addiction Research*, Vol. 20, Nr 6, 2014.

Schechter, Martin T., "Science, ideology and needle exchange programs", *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, Vol. 582, 2002.

Schiebinger, Londa, "Feminist history of colonial science", *Hypatia*, Vol. 19, Nr 1, 2004.

Secord, James A., "Knowledge in transit", *Isis*, Vol. 95, Nr 4, 2004.

Sharpin, Steven, "History of science and its sociological reconstructions", *History of Science*, Vol. 20, Nr 3, 1982.

- Sherman, Susan G., "Critical condition facing needle exchange programs: The politics of science", *Substance Use and Misuse*, Vol. 21, Nr 2006.
- Star, Susan Leigh & James R. Griesemer, "Institutional ecology, translations and boundary objects: Amateurs and professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39", *Social Studies of Science*, Vol. 19, Nr 3, 1989.
- Stenius, Kerstin & Jessica Storbjörk, "When the organization is a problem: An empirical study of social work with substance use problems in more or less NPM-influenced Swedish municipalities", *Nordic Social Work Research*, Vol. 13, Nr 1 2023.
- Stenström, Niklas, *Sprutbyte vid intravenöst narkotikamissbruk — En longitudinell studie av deltagarna i sprutbytesprogrammet i Malmö*, Östersund 2008.
- Stevens, Alex, "Survival of the ideas that fit: An evolutionary analogy for the use of evidence in policy", *Social Policy and Society*, Vol. 6, Nr 1, 2007.
- Stevens, Alex, "Telling policy stories: An ethnographic study of the use of evidence in policy-making in the UK", *Journal of Social Policy*, Vol. 40, Nr 2, 2011.
- Stevens, Alex, "The politics of being an 'expert': A critical realist auto-ethnography of drug policy advisory panels in the UK", *Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology*, Vol. 10, Nr 2, 2021.
- Stevens, Alex, Christopher Hallam & Mike Trace, *Treatment for Dependent Drug Use. A guide for Policy Makers*, Oxford 2006.
- Stone, Deborah, *Policy Paradox. The art of Political Decision Making*, New York 2002.
- Storbjörk, Jessica, *The Social Ecology of Alcohol and Drug Treatment. Client Experiences in Context*, Stockholm 2006.
- Storbjörk, Jessica, Lena Eriksson & Katarina Winter, "The social perspective and BDMA's entry into the non-medical stronghold" i Nick Heather m.fl. (red) *Evaluating the Brain Disease Model of Addiction*, Milton Park 2022.
- Storbjörk, Jessica & Eva Samuelsson, "Brukarinflytande på vårdmarknaden — en paradox i missbruks- och beroendevården?" i Marie Sallnäs & Stefan Wiklund (red) *Socialtjänstmarknaden — om marknadsorientering och konkurrensutsättning av individ- och familjeomsorgen*, Stockholm 2018.

Storbjörk, Jessica & Kerstin Stenius, "The new privatized market: A question of ideology or pragmatism within the Swedish addiction treatment system?", *Social Policy & Administration*, Vol. 53, Nr 5, 2019.

Sulkunen, Pekka m.fl. (red) *Broken Spirits. Power and Ideas in Nordic Alcohol Control*, Helsingfors 2000.

Sundqvist, Göran & Linda Soneryd, *Science and Democracy*, Bristol 2023.

Sutton, Caroline, *Swedish Alcohol Discourse. Constructions of a Social Problem*, Uppsala 1998.

Svensson, Johan & Hanna Enefalk, "Totalkonsumtionsmodellen — en kort beskrivning" i Jessica Storbjörk (red) *Sambället, alkoholen och drogerna. Politik, konstruktioner och dilemman*, Stockholm 2012.

Sörlin, Sverker, *Universiteten som drivkrafter. Globalisering, kunskapspolitik och den nya intellektuella geografin*, Stockholm 1996.

Sörlin, Sverker, "Funding diversity: Performance based funding regimes as drivers of differentiation in higher education systems", *Higher Education Policy*, Vol. 20, Nr 4, 2007.

Tammi, Tuukka, *Medicalising Prohibition. Harm Reduction in Finnish and International Drug Policy*, Helsingfors 2007.

Taussig, Michael, *Defacement. Public Secrecy and the Labor of the Negative*, Stanford 1999.

Tham, Henrik, "On the possible deconstruction of the Swedish drug policy" i Henrik Tham (red) *Retreat or Entrenchment? Drug Policies in the Nordic Countries at a Crossroads*, Stockholm 2021.

Thiesen, Henrik, "Conservatism and social control: Treatment with disulfiram in Denmark, 1945–2005" i Johan Edman & Kerstin Stenius (red) *On the Margins. Nordic Alcohol and Drug Treatment 1885–2007*, Helsingfors 2007.

Thorén, Matilda, "För 40 år sedan öppnade venhälsan", *QX*, 2022-12-02 (<https://www.qx.se/samhalle/240383/for-40-ar-sedan-oppnade-venhalsan-infor-att-hivskulle-komma-till-sverige/>).

- Thorsén, David, *Den svenska aids epidemin. Ankomst, bemötande, inbörd*, Uppsala 2013.
- Tieberghien, Julie, "The role of the media in the science-policy nexus: Some critical reflections based on an analysis of the Belgian drug policy debate (1996-2003)", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 25, Nr 2, 2014.
- Tieberghien, Julie & Tom Decorte. "Understanding the science-policy nexus in Belgium: An analysis of the drug policy debate (1996-2003)", *Drugs: Education, Prevention and Policy*, Vol. 20, Nr 3, 2013.
- Tigerstedt, Christoffer, "Alcohol policy, public health and Kettel Bruun", *Contemporary Drug Problems*, Vol. 26, Nr 2, 1999.
- Tryggvesson Kalle, "Sprutbyte — visst bara de slutar med droger'. Svenska myndigheters och politikernas hantering av rena sprutor till narkomaner", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 29, Nr 5, 2012.
- Tunlid, Anna, *Ärftlighetsforskningens gränser. Individer och institutioner i framväxten av svensk genetik*, Lund 2004.
- Tunlid, Anna & Sven Widmalm (red) *Det forskningspolitiska laboratoriet. Förväntningar på vetenskapen 1900-2010*, Lund 2016a.
- Tunlid, Anna & Sven Widmalm, "Forskning och framtid: Ett historiskt perspektiv" i Anna Tunlid & Sven Widmalm (red) *Det forskningspolitiska laboratoriet. Förväntningar på vetenskapen 1900-2010*, Lund 2016b.
- Törnqvist, Daniel, *När man talar om knark. Drogdebatt i svensk dagspress 1970-1999*, Umeå 2009.
- Uvnäs, Börje, "Göran Liljestrand", *Svenskt biografiskt lexikon [SBL]* (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10268>, hämtad 2022-01-30).
- Vertesi, Janet, "Seamful spaces: Heterogeneous infrastructures in interaction", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 39, Nr 2, 2014.
- Weiss, Carol H., "The many meanings of research utilization", *Public Administration Review*, Vol. 39, 1979.
- Weiss, Carol H., "Knowledge creep and decision accretion", *Knowledge*, Vol. 1, Nr 3, 1980.

Weiss, Carol H., Erin Murphy-Graham, Anthony Petrosino & Allison G. Gandhi, "The Fairy Godmother and her warts: Making the dream of evidence-based policy come true", *American Journal of Evaluation*, Vol. 29, Nr 1, 2008.

Winter, Katarina, *Everybody Knows? Conversational Coproduction in Communication of Addiction Expertise*, Stockholm 2019.

Winter, Katarina, "Experiences and expertise of codependency: Repetition, claim-coupling, and enthusiasm", *Public Understanding of Science*, Vol. 28, Nr 2, 2019.

Winter, Katarina, "I'll look into it!: Lubricants in conversational coproduction" *Minerva*, Vol. 58, Nr 2, 2020.

Winter, Katarina & Johan Edman, "Förnuft och känsla: Kunskapsbruk hos gårdagens förbudskritiker och dagens alkoholliberaler", *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol. 39, Nr 3, 2022.

Winter, Katarina & Johan Edman, "The public as infrastructure in policy processes: The case of the abolition of the Swedish alcohol rationing system", *International Journal of Drug Policy*, Vol. 120, 2023.

Wisselgren, Per, *Regulating the Science-Policy Boundary. The Myrdals and the Swedish Tradition of Governmental Commissions*, Uppsala 2006.

Wittereen, Ewald & Gerard Schippers, "Needle and syringe exchange programs in Amsterdam", *Substance Use and Misuse*, Vol. 41, Nr 6-7, 2006.

Wynne, Brian, "Knowledges in context", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 16, Nr 1, 1991.

Young, Ken, Deborah Ashby, Anette Boaz & Lesley Grayson, "Social science and the evidence-based policy movement", *Social Policy and Society*, Vol. 1, Nr 3., 2002.

Zetterberg, Kent, *Det statliga kommittéväsendet*, Stockholm 1990.

Östling, Johan m.fl., *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund 2018.

Östling, Johan, "Circulation, arenas, and the quest for public knowledge: Historiographical currents and analytical frameworks", *History and Theory*, Vol. 59, Nr 4, 2020.

Förkortningar & förklaringar

AK = Andra kammaren

Anf. = Anförande

BRÅ = Brottsförebyggande rådet

CAN = Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Ds = Departementserien

EMCDDA = EU:s centrum för kontroll av narkotika och narkotikamissbruk

ESO = Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi

EU = Europeiska unionen

FK = Första kammaren

FMN = Föräldraföreningen mot narkotika

FN = Förenta nationerna

FoHM = Folkhälsomyndigheten

HUI = Handels utredningsinstitut

HVB = Hem för vård eller boende

IEA = Institute of Economic Affairs

Int. = Interpellation

KF = Kunglig förordning

LVM = Lag om vård av missbrukare i vissa fall

MFR = Medicinska forskningsrådet

Mot. = Motion

N44 = Nykterhetskommittén 1944

NPM = New Public Management

Prop. = Proposition

RA = Riksarkivet

RB = Riksdagsbiblioteket

RFHL = Riksförbundet för hjälp åt läkemedelsmissbrukare

RP = Riksdagens protokoll

SAK = Socialdemokratiska agitationskommittén

SBL = Svenskt biografiskt lexikon

SfA = Subkommittén för alkoholforskning

SFS = Svensk författningssamling

SH = Sammanträdeshandlingar

SKF = Stockholms kommunfullmäktige

SND = Svensk nationell datatjänst

SOFI = Institutet för social forskning

SoRAD = Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning

SOU = Statens offentliga utredningar

SPN = Science-Policy Nexus

SSH = Stockholms stadsfullmäktiges handlingar

STAD = Stockholm förebygger alkohol- och drogproblem

STS = Science and Technology Studies

UNAIDS = FN:s program mot hiv/aids

Utl. = Utlåtande

WHO = Världshälsoorganisationen

boréa bokförlag

böcker om politik, samhälle, kultur och kommunikation

Vill du veta mer om Boréas böcker?

Besök **www.borea.nu**.